

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

IV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM • 2009. SZEPTEMBER • TEMESVÁR

TEMESVÁR – Különszám

A TARTALOMBÓL:

- (3) BODÓ BARNA: A mi Temesvárunk
(5) Temesvár (1687-1918) – kronológia

JELENLÉT

- (11) SZÁVAI GÉZA: Íme: Méliusz!
(14) KRYZSZTOF CZYZEWSKI:
A határvidék perspektívájából

ARCÉL

- (17) PRÉKOPA ANDRÁS:
Bolyai János forradalma
(22) Temesvár híres polgármesterei

ÉMBERKÖZELBEN

- (25) Temesvári külképviselők
(27) PATAKI ZOLTÁN:
Tiszteletbeli magyar konzulátus
(28) „Szeretem Temesvárt”

KÁRMENTŐ

- (32) JÁROSY DEZSŐ: Bartók Béla
(33) SZÉKELY GÁBOR: A Nyolc Boldogság
(38) MIKLÓSIK ILONA: Temesvár régi szobrai

HÍDVERŐ

- (42) Temesvár testvértelepülései
(46) Bánsági Falumúzeum

TANODA

- (49) ERDEI ILDIKÓ: Bartók Béla Líceum

BATYU

- DELESEGA GYULA: Belváros

A Szorvány Alapítvány helytörténeti kiadványai.

Publicație editată în cadrul proiectului „PROMINED” finanțat prin Programul de Vecinătate România-Serbia, RO 2004/016-943.01.02.007
Editat de Fundația Diaspora
Publicat în anul 2007

„Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.”

GHID CRONOLOGIC pentru orașele bănățene

Timișoara, Lugoj, Reșița, Caransebeș – România
Pancevo, Kikinda, Zrenjanin, Vrsac – Serbia

Coordonator proiect:
BODÓ BARNA

Timișoara, 2007

Este de maximă importanță pentru viitorul comunităților locale din Banat, realizarea unui instrument comun de educație, mutual acceptat atât de către forurile oficiale responsabile de învățământ cât și de cei direct vizati, care să permită o abordare empatică, în spiritul respectului pentru istoria și adevăratele valori ale culturii locale din Timișoara, Lugoj, Reșița, Caransebeș respectiv Kikinda, Pancevo, Zrenjanin, Vrsac.
Un astfel de ghid cronologic, ca instrument educațional comun pe ambele părți ale graniței, va contribui la consolidarea și dezvoltarea coeziunii sociale și va încuraja cele două comunități de a desfășura activități comune sociale, educaționale și culturale. Acest obiectiv este nominalizat și în portofoliul de proiecte propuse spre realizare în cadrul Strategiei de dezvoltare a Euroregiunii Dunăre-Criș-Mureș-Tisa, aprobat la Adunarea Generală a Consiliului Euroregiunii în mai 2005.

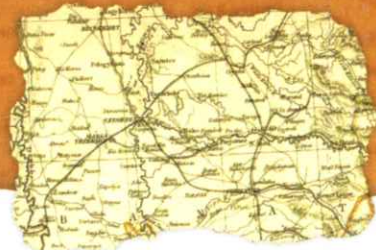
Publicație editată în cadrul proiectului „PROMINED”, derulat de către Fundația DIASPORA din Timișoara, cu sprijinul financiar al Uniunii Europene prin Programul de Cooperare Phare România-Ungaria, RO2006/016-446.01.01.02.008
Publicat la Timișoara, iunie 2009
Editat de Fundația Diaspora
str. Paltna nr. 7, 300593 Timișoara
tel/fax: 0356-44631, E-mail: diaspora@romat.ro

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.

Comisia Europeană
<http://ec.europa.eu>
Consiliul Uniunii Europene
<http://www.consilium.europa.eu>
Uniunea Europeană în limba:
<http://ec.europa.eu/comex/world>

CRONOLOGIE DE ISTORIE LOCALĂ

TIMIȘOARA, LUGOJ, ARAD – ROMÂNIA
SZEGED, BEKÉSCSABA, GYULA – UNGARIA

Coordonator proiect:
BODÓ BARNA

Timișoara, 2009
PROIECT IMPLEMENTAT DE FUNDAȚIA DIASPORA

„A te simți acasă” înseamnă, înainte de toate, familiaritate și intimitate. Oare Europa de astăzi este, în pofida dificultăților interne cu care se confruntă, percepută de noi ca fiind o patrie autentică? Oare regiunea, lumea în care trăim, asupra căreia guvernările decid fără a ne mai întreba adesea și pe noi, cotidianul care nu arată mereu astfel precum este descris romantic în volume, pot fi ele asumate de fapt ca spații în care ne simțim acasă? Oare regiunea de care ne atașăm, locul natal și zonele învecinate formează un tot? Putem fi acasă, desigur, la Arad și Bekécsaba, ori la Szeged și Timișoara? Răspunsul depinde, mai mult decât am crede, de noi înșine...

A mi Temesvárunk

Mifelénk gyakori az, hogy kihangsúlyozzuk: a mi városunk.

A mi Kolozsvárunk.

A mi Vajdahunyadunk.

És éppenséggel: a mi Temesvárunk.

A miénk, mert másként látjuk.

Azt is látjuk benne, amit a másik nem vesz észre. Vagy valami miatt nem akar tudomásul venni.

Látjuk például, hogy a Szent György tér csücskében ott „áll” első egyetemünk - még akkor is, ha közben lebontották az épületet. Látjuk a Szabadság teret a 48-as népgyűléssel, amikor különböző nyelvű és felekezeti papok hirdették fenn a forradalom eszméit. Látjuk Moravetz hetedhét országban ismert könyvzetét - még ha ma más is van a helyén. Látjuk - igen azt, ami fontos nekünk és jelentéses.

A román vagy a német vagy a szerb társunk közben azt „látja”, ami neki fontos.

Mert Erdélyben a városi térnek mindig több, legalább két olvasata van.

Temesvár az általános képlettől abban különbözik, hogy olvasata négy, de ha a zsidót külön számolom, akkor öt is van.

Ennyi nemzet építette bele magát a város történetébe. Ennyien mondják-mondhatják: az enyém, mert alakították elődeink.

És Temesvár jellege ettől nem fakul, nem lesz kevésbé kontúros, kevésbé egyedi. Talán - épp ellenkezőleg.

Induljunk sétára a Belvárosban. Bár igazán régi épületnek és szabadtéri jelnek nem vagyunk bővében, azért ott van a Bolyai-emlékmű, a Klapka-tábla, a Décsy Mór-tábla, s ha tovább lépünk, emlékjel idézi Bartók Bélát és Kós Károlyt, Ady Endrét és Ormós Zsigmondot, Dózsa Györgyöt és...

Ha a költővel mondom, nem elég, még nem elég, akkor tudjuk: ott van Járosy Dezső és Hauser Arnold, Novobáztzy Károly és Brocky Károly, ott vannak mindazok, akik hirdethetnék e város dicsőségét, de az emléküket köztéren nem idézi semmi.

Ott van, persze hogy ott, a románság, a német-ség, a szerbség külön, de a többiekre is hatott történelme, a külön értékekkel és nagyjaikkal.

1989 előtt alig ismertük nagyjainkat. Székely László nagyságát csak a várostörténet bűvárai ismerték. Freund Leónak is meg kell találni a méltó helyét a város zenei életében. De tábla illetné König Frigyeszt éppúgy lepkészetéért, mint ahogy nagy sportolóink - csak a focisták között féltucat világnagyságot lehet felidézni - sem kerültek még be a közösségi értékek panteonjába.

A mi Temesvárunk. Miénk - de nem a tiétek ellenében az.

A mi értékeink együtt és egymást erősítve idézhetők és idézendők fel.

A mi értékeink a tiétek által, a közös figyelem fényében kapnak külön dimenziót.

Igaz - még további sok értékünk érdemes arra, hogy közttereinken megidézzék ezeket az utókor. De nektek is sok ilyen értéketek van.

Igen, készül egy olyan szoborpark, ahova minden helyi etnikum „bevihette” jeleseit.

A kérdés csak az: mekkora szoborparkra volna szükség, hogy mindenki odakerülhessen, aki megérdemli?

S míg a válaszadásra lesz jelentkező, gondoljuk végig, ki legyen a következő idézendő jelesünk. Hogy azonnal válaszolhassunk, ha kérdeznék. Ha pedig nem, akkor kérdezzünk mi. Például azt: hogyan szerethetjük együtt és igazán ezt a várost...

Bodó Barna

Szakáts Béla alkotása: Mecenatúra-díj (2008)

Temesvár mindenekelőtt embereket jelent

Ha Temesvárra utalunk, nem egyszer illetjük olyan jelzőkkel, mint Kis Bécs avagy a Virágok városa, és beszélünk ugyanakkor egy olyan gazdasági modellről, ahol különféle hagyományok és kultúrák találkoznak. Felidézünk civilizációt, építészetet és épületeket, parkokat, emlékműveket, elsőbbségeket... De amitől az egész élővé válik - azok az emberek. Temesvár mindenekelőtt embereket jelent. Ki kell mondanom, bárhol is legyek az országban avagy külföldön - büszkén vallom, hogy a temesváriak polgármestere vagyok.

Az emberek jelentették mindenkor tevékenységünk viszonyítási pontját. Akár dicséret, akár bírálat volt az osztályrészünk, önkéntől mindig erő áramlott felénk, hogy folytathassuk. Én személyesen és a polgármesteri hivatal munkatársi gárdája mindig azon voltunk, hogy a városunk számára a legjobb megoldás szülessen meg. Meglehet, ez nem mindig sikerült. De szeretném, ha tudnák, mindig és minden helyzetben minden erőnkkel ennek a városnak az ügyét kívántuk szolgálni.

Arra törekszünk, hogy megőrizzük a város szépségét és kiérdemljük az egykori hírnevet; a város elismerésnek örvendő azon civilizációs értékek okán, amelyek meghozták számára az ország legnyugatibb szellemiségű városa minősítést. Tudatosan törekszünk arra, hogy minél több beruházót vonzzunk ide, hiszen csak az egészséges gazdasági élet indíthatja el a fejlődés motorját; a temesvári gazdasági modell ismert és elismert nem csupán az országban, de külföldön is. És arra is folyamatosan odafigyelünk, hogy a költségvetés szerkezete a leggazdaságosabb legyen. Ez nem minden, így van. Temesvár szellemét is ápolni, éltetni igyekeztünk. Vannak fesztiváljaink, ezek egyre inkább hagyományosakká válnak - örülünk ezeknek is.

Mindig az volt a célom, hogy az emberek polgármestere legyek, közel kerüljünk egymáshoz, közvetlenül tapasztalhattam meg, láthassam és hallhassam, milyen gondok gyötrik önöket. A városháza önökért van. Azt is remélem, hogy új lapunk - Monitorul Primăriei / Városházi Közlöny - hasznos, megtakarít önök számára értelmetlen és fölösleges városházi utakat és várakozásokat. Információt nyújt, tájékozottaknak kell lenniük a város ügyeit illetően. Csak így lehetnek partnerek a döntések előkészítésében és meghozatalában. Friss és pontos információra van szükség. És az is igen fontos, hogy önök minél jobban ismerjék jogaikat. Mert akkor megalapozott a vélemény. Együtt léphetünk előre. És ezért jobban kell kommunikálnunk egymással - egymásért.

Így kell fogadnunk a holnapot - ünnep- és hétköznapot egyaránt.

Dr. Gheorghe Ciuhandu
polgármester

(ford. B.B.)

Franz Xaver Kappus idegeskedései

A kulturális szellemiség kialakulásához idő kell. Temesvár, ki kell mondani, hosszú ideig túlnyomórészt németek, magyarok, zsidók lakta város volt. A rácok - románok és szerbek - jóval később kapták meg a városban lakás jogát. Még nem is olyan régen, a gyermekkoromban, csak olykor-olykor hallottál román szót az utcán. Vagy, ha mindenképpen ilyet akartál hallani, bizonyos kerületekbe kellett menned. A bánsági román szellemiség bázisai másfelé alakultak ki: Karánsebesen, Lugoson, Oravicabányán, Lippafüreden és, miért ne, éppenséggel Budapesten. Továbbá a „Kis Bécs” érdeklődését, úgy tűnt, sokkal inkább lekötötte a kereskedelem, a mesterségek, az ipar. Ennek ellenére a helyzet jó ismerője, Aurel Cosma arról tudósít, hogy a múlt században a „Gyárváros külvárosi románok kialakították a saját társadalmi, kulturális és művészeti életüket.” Itt született, avagy itt kereste életének útját Petru Lupu(lov), Meletie Drăghici, Iulian Grozescu, Emeric Andreescu, Emilia Lungu (Puhallo). Bizonyára létezett a városnak kulturális szellemisége, alighanem rendes és sznob, ahogyan a korabeli újságokból kitetszik, de akár létezhetett egy magas fokú változata is, egyfajta lelkiség, az a **quelque chose**, az a nehezen megmagyarázható és megfogható bűvölet (ami különben teljesen megalázó közegben is kialakulhat), mert hát csak nem véletlenül fogant meg éppen itt a várműveknél szolgálatot teljesítő hadnagy, Bolyai János agyában az első nem-euklideszi geometria eszméje; miként az a levegő, kijutván a vár falain túlra Nagy Palánk kerületbe, a gyárkérmények kerületébe, egyszersmind a sörfőzdék kerületébe, megragadta az ifjú sűgő, Mihai Eminescu képzeletét is, miközben a helybéli barátja éppen kalauzolta. Alighanem valami ilyesmit kíván befogni Milos Crnjanski végeláthatatlan bolyongásai közepette. De létezhetett itt egy, a kultúrát elutasító szellemiség is, legalábbis ilyen vádakot fogalmazott meg a Rilkével levelezésben álló Franz Xaver Kappus.

Viorel Marineasa

Temesvár

(1687-1918)

1687

Január 6. - Thököly gyalogosai Szegedről Temesvárra érkeznek.

December - Antonio Caraffa tábornok ostromolja Lippát.

1688

Június - A császáriak elfoglalják Lippát, ahonnan a beglerbég Temesvárra jön. A császáriak érintik Aradot, Csanádot, Szegedet (július 4.), majd elfoglalják a volt keresztény Lugos-Karánsebesi Bánságot (július-augusztus) Mehádiát, Orsovát (szeptemberben) valamint Belgrádot (szeptemberben).

Ősz - Temesvárt körbefogják a császáriak.

1690

Tavasz - Temesvárt ismét ostromolják a császáriak, majd visszavonulnak. Luigi Fernando Marsigli gróf császári katonai mérnöki minőségben megkezdi temesközi utazásait, melyekről utóbb *A Duna leírása* címmel könyvet ír.

1691

Június-augusztus - Thököly és serege elindul Temesvárról, július 23-26. között visszafoglalja Karánsebest és Lugost, melyeket elhagyott az oszmán helyőrség és a keresztény lakosság egyaránt. A császáriak augusztus 19-e után visszafoglalják a két várat.

1692

Május-június - Jenő és Temesvár környékén Thököly 1000 kuruca tartózkodik, miközben Heissler generális ostromolja és elfoglalja Nagyváradot és Gyulát.

Szeptember - Topal Huszein muhafiz nagy javításokat végez a temesvári váron. A nagyvezír visszatér magyarországi hadjárataiból, megjelöli a temesvári váron végzendő szükséges javításokat.

1695

Szeptember 17. - A császári csapatok Frigyes Ágost szász választófejedelem vezetésével Csanádra érnek, majd Aradnál átkelnek a Maroson, ahonnan 3000 lovas és 2000 gyalogost küldenek Veterani tábornok megsegítésére, és visszatérnek Szegedre.

Szeptember 19. - A császári csapatok Makóra érnek, 20-án pedig II. Musztafa szultán, aki Temesváron tartózkodott, elhagyja a várost, és Buziáson meg Pogányoson át Lugosra megy, ahol 22-én megütközik Veterani tábornokkal, aki ebben a csatában életét veszti.

1696

Augusztus 4. - Bádeni Lajos őrgróf a "pasa kútja" melletti mecset (mai Torontáli út mellett volt, a 4-es villamos végmegállójától kb. 400 m-re) lerombolását követően ágyútűz alá veszi Temesvárt. A szultán személyesen siet a vár megsegítésére. Az első összecsapásra a császári csapatokkal a Temes partján, Fénynél kerül sor, augusztus 21-én, majd a Csene melletti csatában augusztus 26-án legyőzi Bádeni Lajos csapatait. A császáriak Nagykomlóson (Comloşul Mare) át visszavonulnak, a szultán augusztus 31-én, pénteken bevonul Temesvárra.

Szeptember 15. - A szultán Temesvárt elhagyva Ságón, 16-án Dentán táborozik, majd Belgrádba vonul vissza.

1697

Szeptember 11. - Zentánál II. Musztafa szultán hada vereséget szenved. A szultán Temesvárra menekül.

1699

- A karlócai béke után a Török Birodalom megtartja Tisza-Maros közét Temesvár központtal. Lippa várát lerombolják.

1703

Március 16. - II. Rákóczi Ferenc levélben kér tüzérseget a temesvári Ali pasától Szeged ostromához.

1704

November 7. - Temesvárra érkezik Pierre Pouchat, XIV. Lajos Rákóczihoz menesztett küldönce, aki innen írt királyának levelet.

1705

Március 30. - III. Ahmed szultán utasítja a belgrádi parancsnokot, hogy küldjön Temesvárra 50 házépítő ácsot, mert a város lakosai tatarozni akarják házaikat, de nem találnak elegendő ácsmestert. Ugyanakkor megparancsolja Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajdának, hogy Temesvár várának a javításához és építéséhez, mely jövő tavasszal fog kezdődni, és amihez fenyődeszkák szükségesek, vágasson Havasalföldön ilyeneket, és szállítsa Temesvárra.

1706

- Befejeződnek Temesvár várának felújítási munkálatai.

1716

Augusztus 5. - A péterváradai csata a császáriak győzelmével ér véget, és Savoyai Jenő csapatokat küld Temesvár bekerítésére. A császári csapatok 44.879 gyalogossal, 23.409 lóval, 50 ágyúval 87 ostromágyúval rendelkeznek, míg a temesvári török helyőrség kb. 16.000 emberrel és 150 ágyúval.

Augusztus 26. - A császári csapatok Temesvárra érkeznek. A főhadiszállást északon rendezik be. Délen a Kispalánk előtt Pálffy János lovasai, nyugaton pedig a gyalogság helyezkedik el. A császáriak elfoglalják a torontáli úton lévő pasa nyaralóját ("pasa kútját"), melyet a törökök már korábban elhagytak.

Augusztus 30. - Zuhogó eső-

ben Württemberg csapatai 455 katonára élete árán elfoglalják a Nagypalánk északi palánkját (külső körgyűrűjét). 1487 katonára és tisztra sérült meg.

Október 11. - Megkezdődik a várfalak szétzúzásáért indított agyúzás, amely egész éjjel folytatódik.

Október 12. 11 óra 30 perc. - A vár egyik bástyájára a török védők megadásuk jeléül kitűzik a fehér lobogót. Megkezdődnek a vár feladásáról folytatott tárgyalások, melyeken török részről Ahmed aga valamint Ali Efendi és Ibrahim Naimeddin (későbbi krónikás), császári részről pedig Wallis tábornok és gróf Philipp ezredes vesznek részt.

Október 13. - Savoyai Jenő osztrák főparancsnok aláírja a 10 pontból álló török kapitulációt.

Október 17. - A törökök végleg kivonulnak Temesvárról. A sági úton Belgrádba mennek, és ezzel véget ér Temesvár 164 évig tartó török hódoltsága. Holmijuk elszállítására Savoyai Jenő 1.000 kocsit bocsájt a rendelkezésükre.

- Hadtestparancsnoksági levéltárat létesít a haditanács.

- Nádasdy László csanádi püspököt olyan ellenségesen fogadja a katonaság, hogy visszamegy Szegedre.

1716-1734

- Gróf Claudius-Florimund Mercy a Bánság katonai és polgári kormányzója.

1718

Január 1. - Tobias Balthazar Hold sebész a temesvári bíró, megalakul a német magisztrátus.

- A török hódoltság korából megmarad a rác-illír magisztrátus, élére Nicola Muncsia bíró nevezik ki.

Február 3. Temesvárra érkezik Lorenz Pez, az első jezsuita rendfőnök.

- A várban megnyitják az első népiskolát. Ezt a példát követik az újonnan alakult városrészek is, 1765-ben már minden városrészben találunk tanítót.

- Megkezdik a sörgyár építését.
- Létrejön az Erzsébetváros, akkori nevén Oláh vagy Régi Majorok.

1719

- Megkezdődik Temesköz főleg német ajkúakkal való betelepítése. Főleg Braunschweighból, El-

zászból, Lotharingiából, Steierországból érkeznek, de jönnek csehek, szlovákok, olaszok, franciák, brabantok és spanyolok is.

- Elkezdik vezetni a jezsuiták naplóját.

- Elkezdik helyreállítani a Hunyadi-kastélyt és építeni az Erdélyi Kaszárnyát.

1722

- Felállítják Temesvár most is létező legrégebbi szobrát, a Nepomuki Szent János-szobrot.

1723

Április 25. - A Vauban szisztéma szerint épülő osztrák vár alapkövének letétele.

- Megalakul a német kereskedelmi társaság (Commercién Societät).

1724

Március 4. - A visszaállítják a csanádi egyházmegyét, püspöke Temesvárra érkezik.

Április 3. - Megalakul a Nepomuki Szent János és a Boldogságos Szent Szűz Egyesület.

1725

November 6. - Megnyílik az első középiskola, a három osztályból álló latin nyelvű jezsuita gimnázium. 1763-ban ebből alakul meg a jezsuiták tőszomszédságában lévő Demmelmayer-féle bérházban a „Gymnasium Societatis Jesu”, 1778-ban a jezsuita rend felszámolásakor szűnik meg.

1727

Május 16. - Nepomuki Szent Jánost a Bánság védőszentjévé választják, s május 16-át a tájegység ünnepnapjává nyilvánítják.

1728

- A felsőbb hatóságok elé terjesztik Temesvár várának és városának Építkezési Szabályzatát.

1728-71

- Mesterséges mederbe terelik a Begát. Kimélyítésével hajózhatóvá válik a folyó. Ez volt az első magyarországi folyószabályzás, lakhatóbbá és mezőgazdasági művelésre alkalmassá teszi a mocsaras Temes-vidéket.

1730

- Elkészül az Erdélyi Kaszárnya, amely 483 méteres hosszával Európa leghosszabb ilyen jellegű

építménye lett. (Az épületet 1961-1965 között bontják le.)

1731

December 24. - Peter Solderer városbíró elhelyezi a mostani Óvárosháza (akkor Deutsches Rathaus) alapkövét.

1732

- Csanád egyházmegye római katolikus püspöke Temesvárra költözik.

1733

Március 19. - Leteszik a bosnyák ferencesek temploma alapkövét.

1735

- A Nepomuki Szent János Társulat elkezd az első gyógyszerár és az első kórház építését. Utóbbi 1737-ben készült el.

1736

Augusztus 6. - A római katolikus székesegyház (Dóm) alapkövének letétele.

1737

- Leteszik az irgalmas-rendi kórház alapkövét.

1738

Május 10. - III. Károly király rendelete a Csanádi püspökség székhelyét Szegedről Temesvárra teszi át.

1738-39

- Pestis járvány pusztít a Temesközben, elpusztul Temesvár akkori lakosságának 1/6-a.

1740

November 23. - A járvány megszűnését követően, Istennek hálaából, Johann Anton Deschan (de Jean) akkori kamarai tanácsos, felállíttatja a Bécsben elkészített Szentháromság-szobrot a Dóm téren. Ez Temesvár második létező régi szobra.

- Megkezdik a levéltári anyag gyűjtését. A hivatalos nyelv ekkor a német és a latin, 1779-ig.

1743-52

- Felépül a római katolikus püspöki palota.

1744

- Megalapítják a mai Józsefváros (Iosefin), akkori nevén Új Német Majorokot. Ugyanekkor jött létre a mai Mehala is, akkori nevén Räckülváros.

- Befejezik a városi kórház építését.

1745

- Felépül a polgári közkórház, ahol ma a Bőr-, Nemi betegségek és a Daganatos Betegségek Kórháza található.

1748

- A vár központi piacterén felépül a görögkeleti székesegyház, amelyet a szerb, a román és a görög ortodox hívek együttesen használnak.

- Megkezdik az irgalmas-rendi templom építését.

1750

Elkezdődik a szerb püspöki levéltári anyag gyűjtése.

1753

Május-november - Német társulat színházi előadásokat tart a városban. Ez a szervezett temesvári színjátszás létezésére utaló első adat.

1754

- A római katolikus püspöki székesegyház Emanuel Fischer von Erlach tervei alapján felépül.

Elkezdik építeni a mai Dóm téren az osztrák adminisztráció kormánypalotáját (Regierungsgebäude), a későbbi megyeházát, amely ma Barokk-palota néven ismert.

1756

- Felállítják a Szabadság (p̄ta Libertätii) téri Pestis-szobrot. (Temesvár harmadik szobrát).

1757

- Felépül a polgári kórház emeletes épülete.

- Létrehozzák a belvárosi görögkeleti szerb népiskolát egy tanító vezetése alatt.

- Maximilian Frémaut elkészíti a Bega-csatorna Temesvártól nyugatra folyó 70 kilométeres szakaszának hajózhatóvá tételi tervét.

1758

- Létrejön az erzsébetvárosi négy osztállyal működő görögkeleti román iskola.

1760

- Már utcai világítás létezik a városban fagyús lámpásokkal. (1770-ben 100 ilyen lámpás világít).

1761

- Elkészül a rác-illír magiszt-rátus városháza az egykori Szerb (ma: Gheorghe Lazár) utcában.

1761-1768

- A városi jegyzőkönyvek gyűjteményével indul a városi le-véltár anyaga.

1762-63

- A második nagy pestisjár-vány pusztít a városban. Az áldo-zatokra emlékeztet a Szabadság téri Nepomuki Szent János-szo-bor, Joseph Donner bécsi szob-rásművész alkotása.

1765

- Elkészül az új várépület. Az északkeleti bástyája s néhány fal-maradványa napjainkig megőr-ződött.

1767

- Hadik András tábornagy, ki-rályi biztos elnököl a temesvári illír kongresszuson.

1768

- A Kormánypalotában száll meg II. József császár temesvári látogatásakor.

1771

Április 18. - Megjelenik a Te-meswarer Nachrichten című né-met nyelvű hetilap, a Bánság leg-első sajtókiadványa.

1773

Május 10-13. - II. József csá-szár ismét felkeresi Temesvárt. Kegyesen beleegyezik, hogy a vá-ros korábban Uj Német Majorok nevet viselő külső negyedét nevé-ről Józsefvárosnak nevezzék el. Napjainkban is ezt a nevet viseli.
- Szervezett bánsági 'iskolabi-zottság' létezik.

1774

- Felépül a józsefvárosi római katolikus plébániatemplom.

1775

- Temesvárrott megalakul a normális iskola, ehhez kapcsolódva egy fiú tanítóképző tanfo-lyam is indul.

1778

Június 6. - Gróf Niczky Kristóf királyi biztos a mai Barokk palotá-ban bejelenteti a Temesköz visz-szacsatolását Magyarországhoz.

1779

Június 22. - Visszaállítják a vármegyerendszert. Temes vár-megye első főispánja Niczky Kris-tóf. A volt Temesi Bánság terüle-tén három megye jön létre: Temes - székhelye Temesvár, Torontál - székhelye Nagybecskerek (ma Zrenjanin) és Krassó - székhelye Lugos.

1780

- Napvilágot lát Francesco Gri-selini Versuch einer politischem und natürlichen Gesichte des temesvarer Banats című műve, a Maros és a Duna közötti tájegység első monografikus leírása.

1782

- Megnyílik a piaristák iskolá-ja, az Arad megyei Szentannáról Temesvárra átköltözött gimnázium, amely 1948-ig folyamatosan működött.

1783

Szeptember 16. - Temesvárt szabad királyi várossá nyilvánítják.

1784

- A Gyárvárosban illír iskola működik, amely 1825-ben román és szerb tanintézetre válik szét.

1790

Szeptember 1. - november 4. - A II. Lipót által összehívott te-mesvári szerb kongresszus kerü-leti önkormányzatot és szerb kan-celláriát követel.

1791

- Renoválják, és két új torony-nyal ékesítik a görögkeletiek püs-pöki székesegyházát.

1795

- A rác városháza korábbi épü-letét színházzá alakítják át.

1799

Június 13. - Kiss Ernő tábor-nok, a későbbi aradi vértanú szü-letése.

1806

- A római katolikus papnevelő intézet alapítása. 1950-ben szün-tetik meg.

Április 18. - Pavel Vasici (Un-gureanu) orvos, köz- és prózairó világra jött.

1807

Május 22. - Brocky Károly fes-tőművész születésnapja. (1807-1855)

- Temesvárra látogat I. Ferenc császár és Károly főherceg az Udvari Haditanács elnöke. A Trombitáshoz címzett fogadóban szállnak meg.

1808

- Megszervezik a polgárőrséget.

1815

- Joseph Klapka nyomdatulajdonos - a későbbi polgármester - megalapítja Magyarországon egyik első vidéki kölcsönkönyvtárát.

1819

- Joseph Klapka (Klapka József) lesz a város polgármestere.

1819

Március 25. - Közép-Európában elsőként Temesváron végeznek tehénhimlőelleni oltást.

Július 21. - Claudiu Marius Babeş költő és regényíró születése.

1820

Április 7. - Megszületik Klapka György honvédtábornok, Komárom védője.

1823

Március 3. - Pesty Frigyes törtenetíró születésének napja.

November 3. - Bolyai János az apjához Temesváron írott, Marosvásárhelyre küldött levelében bejelenti, hogy sikerült megfogalmaznia a nem-euklideszi geometria alapjait.

1824

November 28. - A kálvinisták és a lutheránusok megalakítják az "egyesült" protestáns gyülekezetet és parókiáját.

1825

- Létrejön a protestáns magyar népiskola.

1831

Május 5. - Leteszik az „egyesült” evangélikus eklézsia templomának alapkövét.

1831-1832

- 1361 fő hal meg kolerában.

1831-1848

- Megjelenik a *Temeswarer Wochenblatt* című német nyelvű hetilap.

1836

December 22. - Armand Papa-

dopol román költő, regény- és drámaíró megszületik.

1843

Augusztus 8-12. - A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesülete közgyűlést tart a városban.

1844

- Johann Nepomuk Preyert választják a város polgármesterévé, aki 1858-ig áll - rövid megszakítással - a település élén.

1846

Április 6. - Alakuló közgyűlést tartja az Első Temesvári Takarékpénztár, a város és a tájegység első pénzüzete.

- Csanád egyházmegye püspöke, Lonovics József megalapítja a Temesvári Líceumot, az első temesvári főiskolát. Az 1843 óta működő filozófia kar mellett megindul a második kar is, a jogakadémia.

1846

November 3-18. - A város vendége Liszt Ferenc zeneszerző és zongoraművész, aki három hangversenyt tart a városi színház illetve a vármegyeház termeiben.

1847

November 7., 12., 14. - Zene-kara élén Temesváron hangversenyez a "keringőkirály", ifj. Johann Strauss.

1848

Március 18. - A pesti forradalom kitörésének hírére népgyűlést tartanak a városháza udvarán és épülete előtt. A katonai díszter nevével Szabadság térre változtatják.

Október 10. - Bárány Georg von Rukovina altábornagy, várparancsnok ostromállapotot hirdet ki.

1849

Február 8. - Az aradi várat Gläser vezérőrnagy vezetésével a temesvári várórség élelemmel látja el.

Április 26. - A magyar honvédsereg erős ostrom alatt tartják a „császárhű” várat. A várórség létszáma júniusig nagyobb, mint az ostromlóké. A Christian Leiningen-Westerburg vezetése alatt álló temesvári várórség 4000 fő, és még van egy különítmény (4500 fő) is.

Május 3. - Bem József tábornok a Temesvár melletti táborhelyen, Szabadfalun őrnagyi rangot ad szárnysegédjének, Petőfi Sándornak. A helyet 1899, illetve 1912 óta emlékmű jelöli. Május közepére a Temesköz Temesvár kivételével Bem fennhatósága alatt van.

Május 14. - Vécsey tábornok csapatai beveszik a Gyárvárost, szétrombolják a városi vízvezeték. Elkezdődik a várat körülvevő futóárok-rendszer kiépítése.

Május 15. - A védők kitörési kísérlete sikertelen.

Június 11. - Elkezdődik a vár bombázása.

Július 5. - A védők kitörése sikeres, hat löveget beszögelnek.

Július 19. és 26. - A honvédek rohama sikertelen, a védők már minden élelmiszerkészletüket felélték.

Augusztus 4-5. - Éjszaka sikertelenül rohamozzák a várat.

Augusztus 7. - Vécsey értesül Szeged feladásáról, az ostromágyukat Aradra küldi.

Augusztus 9. - A magyar honvédsereg súlyos vereséget szenved a Szentandrás és Kisbecskerek közötti csatáiban. A temesvári csatavesztés után teszi le Görgey Artúr tábornok Világosnál a fegyvert.

Augusztus 10. - Julius Haynau osztrák tábornok győzelmesen bevonul Temesvárra.

1849-1860

- Temesvár a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság - a létrehozott új osztrák birodalmi tartomány - fővárosa.

1852

Június 16. - Először látogat Temesvárra Ferenc József osztrák császár.

1853

- Megjelenik az első városmonográfia, a Johann N. Preyer polgármester által írott *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár (Temesvár szabad királyi város monografiája)* című összefoglaló áttekintés.

- Megszületik Berkeszi István történész, tanár (1853-1922).

1854

Április 24. - A távíróhivatal felavatása.

1855-60

- Felépül a Kormányiszéki (Dikaszteriális) Palota, amelyet a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság kormányiszéki épületének szántak - de erre a célra soha nem használtak.

1857

- A Szeged-Temesvár vasútvonal felavatása és üzembe helyezése.

1857

November 1. - Bevezetik a gázlámpás közvilágítást.

1858

- Pesty Frigyes történetíró szerkesztésében megjelenik a *Delejtű* című hetilap, Temesvár első magyar nyelvű sajtóterméke.

1862

- Coronini tábornok, várparancsnok kezdeményezésére kialakítják a Városligetet, a település első sétaterét.

1864

- A száműzetésébe tartó Alexandru Ioan Cuza fejedelem megszakítja útját Temesváron. A Trombitás Szállodában száll meg. Az eseményt két emléktábla idézi fel.

1865-66

- Ioan Slavici, a későbbi román író, a piarista gimnázium diákja.

1868

- Mihail Pascaly vezette román színtársulat első temesvári turnéja. Az együttes sűgőja Mihai Eminescu, a román költészet későbbi klasszikusa.

- Feork Ernő Tivadar műépítész születése.

1869

Február 7. - Temesváron összeül a Magyarországi Románok Nemzeti Konferenciája.

Július 8. - Megindul a városi lóvasút. A pálya hossza 6,6 km.

- Előadásokat tart a Temesvárt újra fölkereső Mihail Pascaly vezette román színtársulat.

1871

Október 21. - Megalakul a Temesvári Zenekedvelők Egyesülete.

1872

Május 1. - Elhagyja a nyomdát a város első magyar nyelvű napilapjának, a *Temesi Lapok*nak az első száma. Az újság később a címét *Délmagyarországi Közlönyre* változtatta. 1920-ig, a trianoni

békedikátumig folyamatosan megjelent.

- Megalakul a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat.

1872-75

- Új színházépület épül a bécsi Ferdinand Fellner és Hermann Helmer tervei alapján.

1873

- Megalakul a Temesvári Román Olvasóegylet.

1874

- Megalakul a Délmagyarországi Természettudományi Társulat.

- Meteorológiai állomást nyitnak meg a gyárvárosi Kertész utcában.

1874-75

- Pavel Rotaru szerkesztésében megjelenik a *Priculiciu* című román nyelvű humorisztikus-irodalmi lap.

1875

Szeptember 22. - A színházépület ünnepélyes felavatásán Szigligeti Ede *Nőuralom* című vígjátékát adja elő a budapesti Nemzeti Színház társulata. Az ünnepi prólógus szerzője Csiky Gergely.

1876

- Parlaghy Márton nyugalmazott katonai orvos elnökletével megalakul a város első sportegyesülete, a Korcsolyázó Egylet.

1879

- A városi telefonhálózat kiépítése megkezdődik.

1879

Szeptember 15. - Johannes Brahms és Joachim József hangversenyt tart a Ferenc József Színházban.

1880-94

- Pavel Rotariu ügyvéd szerkesztésében megjelenik a *Luminătorul* című politikai lap.

1881

- Reiter Ede műépítész tervei alapján felépül a Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek kolostora és iskolakomplexuma, a Notre Dame.

1884

Október 12. - Európában elsőként villamosáram biztosítja az utcai közvilágítást.

December 16. - Kós Károly szépíró, építőművész, grafikus és politikus születése (szülőházát 1993 óta magyar, román és német nyelvű emléktáblák jelölik).

1885

Március 9. - Telbisz Károlyt választják meg a város polgármesterévé, aki 1914-ig tölti be a tisztséget.

Október 1. - Schäffer Károly tanító megnyitja magániskoláját a süketnéma gyerekek számára.

1886

December 2. - Létrejön az önkéntes mentők egyesülete.

1890

December 30. - Az önálló református egyházközség megalakulása.

1891

Július 19. - Országos ipari és mezőgazdasági kiállítás. A kiállítást szeptember 16-án meglátogatja I. Ferenc József császár és király.

1892

Május 8. - Hauser Arnold, a nemzetközi hírű művészetszociológus és esztéta születésének napja.

1894

- A Dóm téri ásványvíz-kút fúrása s üzembe helyezése.

- Braun Dezső zenekritikus, a Dóm karnagya születése. (1894-1940)

1895

- Ybl Lajos és Kovács Sebestyén Aladár kidolgozza a város urbanisztikai tervét.

1896

- Leteszik a gyárvárosi Milleniumi templom alapkövét.

1897

Január 11. - A Belvárosban a Városi Vigadó, a Gyárvárosban a Gyárudvar termében rendezik az első filmvetítést.

Január 17. - A neves vallástörténész és mitológia-kutató, Kerényi Károly születése.

Október 3. - Felavatják az Állami Főgimnáziumot. Impozáns épülete (jelenleg: C.D. Loga Elméleti Líceum hajléka), Alpár Ignác műépítész tervei alapján 1903-ban készül el.

1898-99

- Ady Endre a királyi tábla díj-

noka Temesváron. Az Arany János (jelenleg: Ion Ghica) utcai egykori lakóháza homlokzatára 1957-ben emléktábla és bronzdombormű kerül.

1898-99

- Bruno Walter a német színtársulat karmestere.

1899

Június 25. - A tanévzáró ünnepek keretében a Kegyesrendi (Piarista) Főgimnázium tanulói, Müller Károly tornatanár tanítványai, először mutatják be Temesváron az új sportjátékot: a labdarúgást.

1899

Július 24. - Megindul a villamos-közlekedés.

1899-1902

- Lebontják a várfalak egy részét, feltöltik a vársáncokat.

1900-02

- Baumhorn Lipót tervei alapján felépül a Temes-Bega Vízszálló Társaság palotája.

1900

Október 15. - Felavatják az Állami Felső Fa- és Fémipari Szakiskola épületét, amelyet Vig Albert tervezett.

1901

Augusztus 15. - Ünnepelesen felavatják a Gizella Árvaház Gott-hilf Ernő tervezte épületét.

1901-03

- A város műszaki hivatala a városrendezés új javaslatát dolgozza ki.

1901

Október 13. - A Gyárvárosban a Millenniumi templom felszentelése, amelynek tervét Ybl Lajos készítette el.

1902

- A Lugosra vezető vasúti pályát áthelyezik jelenlegi helyére.

1902

Április 26. - Dobroszlav Péter ügyvéd elnökletével, 30 taggal, megalakul az első labdarúgó egyesület.

1902

Október 19. - Felszentelik a református gyülekezet bérházát és templomát.

1902-03

- Baumhorn Lipót és Klein Ja-

kab műépítészek tervei alapján fölépül az Állami Felső Leányiskola épülete (ma: Eftimie Murgu Tanítóképző Intézet).

1903

Április 1. - Temesvár főépítészévé nevezik ki Székely László (1877-1934) műépítész, aki pályája során számos jelentős épületet tervezett és emelt Temesvárott.

November 15. - Megjelenik a *Temesvári Hírlap*, a város tekintélyes sajtóorgánuma, 1939-ig adják ki.

- Létrejön a Temesvári Magyar Dalárda.

1904

Január 10. - Alakuló díszülését tartja az Arany János Társaság.

1904

Szeptember 25. - Felavatják a gyermekmenhely és a gyermekpoliklinika épületeit, a Fehér Kereszt Egylet létesítményeit.

1904

- 27.850 kötetes könyvállománnyal felavatják a város nyilvános könyvtárát

1904-05

- Felépül a városi vágóhíd (műépítész: Székely László).

1905

- Létrejön a Vakok Intézete.

1906

Február 16. - Bartók Béla zongoraművész, zeneszerző és népzenekutató első temesvári hangversenye a Városi Vigadó termében.

1906

- Új Mária-emlékmű kerül arra a helyre, ahol a hagyomány szerint Dózsa Györgyöt kivégezték. Építész: Székely László, szobrász: Kiss György.

November 25. - A gyárvárosi görögkatolikus templomot, - amelyet a római katolikusok adtak át a Rómával egyesült híveknek -, felszentelik.

1907

December 1. - Megnyitja kapuit a Városi Zeneiskola.

1908

Június 27. - Megnyílik az első mozgósínház, építő és üzemeltető ifj. Ecker József és Georg Pflum.

1908-11

- Székely László műépítész tervei alapján felépül a kegyesrendiek új temploma, iskolája és rendháza.

1909

- Üzembe helyezik a Begán épült vízierőművet, a Turbinákat.
- Megszületik Méliusz József író, költő, esszéíró (1909-1995).

Május 11-13. - Sor kerül a Liget-úti híd (jelenleg: Decebal híd), korának leghosszabb vasbeton-gerendahídja, próbaterhelésére. Terveit Mihailich Győző mérnök és Kőrösi József műépítész készítette.

1910

Január 1. - Mehala községet közigazgatásilag Temesvárhoz csatolják.

1910-12

- Felépül a Lloyd-palota és a híres Lloyd-sor, az egykori Ferenc József tér nyugati oldalát határoló, díszes bérpaloták sora.

1910-13

- Alpár Ignác műépítész tervei alapján felépül a Nagy Posta épülete.

1911-12

- Felépül a Gyárvárosban az új román görögkeleti templom.

1912

- Leteszik az erzsébetvárosi római katolikus templom alapkövét. Az épület Salkovics Pál műépítész tervei alapján 1919-re készül el. A szalvatoriánis rend használja, amely 1926-27-ben rendházat is emel a szomszédságában.

1913

- Foerk Ernő tervei alapján felépül a római katolikus papnevelő intézet új épülete. A falfestmények Körösfői-Kirsch Aladár munkái, az üvegablakokat Nagy Sándor festőművész tervezte.

1914

Június 15. - Geml Józsefet megválasztják a város polgármesterévé.

1918

Október 31. - Kikiáltják a Bánsági Köztársaságot, amelynek Temesvár lett (volna) a fővárosa.

SZÁVAI GÉZA

Íme: Méliusz!

Előtte az utóélet, avagy cédula: M.J. céduláihoz

Vannak alkotók, akiknek éppolyan fontos megismernünk a személyiségét - akár az életművét. Folyamregényeket publikáló epikusok élete és személyisége általában közömbös az olvasó számára. De az önmagát adó lírikus életműve olyasvalami, mely „valamiben” élet és mű egymásrautaltsága természetesen tekintendő.

Méliusz József nem kimondottan és nem csupán lírikus; de alig ismerek író a magyar irodalomban, akinek egyénisége annyira ellentmondásos lenne, mint az övé; több mint ellentmondásos: félrevezető; és félreérthető - olyannyira, hogy most, halála után néhány évvel nyilvánosan is elmondhatom, amit egyszer neki is előadtam.

Négyszemközt. Bukaresti éveim (1980-1988) alatt olykor naponta, de hetente legalább egyszer-kétszer egészen bizonyosan találkoztunk. Pipázgattunk, beszélgettünk - „kávéházaztunk” a dolgozószobájában. Anna, a felesége a nyitott ajtón át néha közbeszólt, de ha azt akartuk, hogy ne hallja, amit beszélünk, akkor egyszerűen becsuktuk az ajtót - ami eléggé udvariatlan cselekedet két olyan úriembertől, mint... (inkább Méliusz, mint én). De Anna okosabb volt annál, hogy megsértődjék.

...Becsukott ajtó mögött pipázgattunk, nem valami fényes kedélyállapotban (akadt indoka és kiváltó oka bőségesen). Akkor éppen az öreg volt soron: ő szorult vizsgáztalásra. Ez nekem mindig nehezebben ment, mint neki. Hiába vizsgáltam, nem vizsgáztalódott, keserűen körbemutatott:

- Meglátod, Géza bácsi, meghalok, marad utánam ez a nagy szemétdomb, mert megy minden innen a szemétre. Senkit nem fog érdekelni, amit írtam. Elfelejtetek.

- Jóska bácsi, nem fog semmi a szemétdombra menni, hiszen megígértem, hogy ha egyetlen intézmény sem tart rá igényt, akkor elviszem én a kéziratokat. - Ezt mindig szertartásosan elmondtam, és megfogadtam; sokszor csupán a fogadalmam megismétlését akarta kicsikarni az öreg. De most mélyebbről jött a panasz, nagyobb volt a fájdalma.

Ekkor mondtam meg neki, amit addig is gondoltam, ám kimondani nem akartam:

- Jóska bácsi halála után néhány évvel, de az is

lehet, hogy jó néhány évvel, az érdeklődés az életműve iránt növekedni fog. Jóska bácsi személyisége egész életében akadályozó tényező volt. Egyrészt nagyon kevés megértő barátja akadt, annál több „távolságtartó ismerőse”, hogy ne mondjam: ellensége. Másrészt a szerkesztőkre se nagyon hallgatott. Még a könyvei formátumára vonatkozó, talán nem mindig előnyös elképzeléseit is áterőszakolta... Ha már nem lesz Jóska bácsi, akkor ezek a tényezők sem állnak majd fenn. Az életmű pedig az alkotó személyiségétől függetlenedő életet kezdhet.

Efféléket mondtam, meg még cifrábbakat. Halani lehetett a pipafüst zaját, amint sűrölja a levegőt.
- Öregem, te ezt komolyan mondod? Hát persze. Ha megkérdeztelek... Nem hiszem, hogy igazad lesz.

Mindketten pontosan tudtuk, hogy ez utóbbi mondat hangsúlya: reménykedő; hogy mégis igazam lesz.

*

Én komolyan gondoltam, amit életemben egyetlen egyszer Méliusznak is elmondtam: személyisége nem igazán kedvez az életműve fogadtatásának. Nem akartam bántani, csupán őszinte voltam.

Sosem akartam bántani. Nagyon szerettem „az öreget”, aki már akkor is öreg volt - legalábbis az én szememben - amikor megismertem. A személyiségére tett észrevételeim sem „elmarasztaló minősítgetések” (voltak), hanem egyszerű ténymegállapítások. Mely ténymegállapításoknak az is részét képezi, hogy ha valakit nem igazán fogadnak el - akkor természetesen (hiszen kettőn áll a vásár!) ez azokat is minősíti, akik nem fogadják el. És ezzel az észrevétellel sem elmarasztalni akarok („el- vagy befogadókat”), csupán leírni egy helyzetet.

...Nézzük mindjárt - az el nem fogadások rendjén - a „bácsikat”.

- Kérlek, tegezz! - mondta nekem az öreg, mindjárt ismeretségünk kezdetén.

Szívből jövő, barátinak szánt felajánlás volt ez részéről. Szó szerinti kérés. Én pedig, Székelyföld-

ről „szalajtott tahóként” ekegtem-mekegtem, mondván, hogy ez nekem nagyon nehéz lenne, mert ő idős, nehezen áll rá a szám, szóval ő nekem: egy „bácsi”... Az igazat mondtam, a vidéki fiúk körülményeskedő-fontoskodó-tetszelgő modorában. Azt hittem, az iránta érzett tiszteletem nyilatkozik meg ebben, pedig - az ő szemében - csupán udvariatlan voltam. De ez csak később vált világgossá. Akkor: két külön (a maga nemében, és a maga helyén mindkettő őszintén következőket) világ nem értette egymást; olyannyira, hogy a másik megszólítása is gond volt.

- Ha akarsz, tegezel, ha nem akarsz, nem tegezel, de én téged mindenképpen tegezni foglak, Géza bácsi! - döntött a sértett öreg, aki ezzel a „Géza bácsival” akart visszavágni.

A viszontbácsizást aztán annyira megszokta, hogy élete végéig így szólított.

Amire - pár héttel később - a felesége, Anna ajánlotta fel a tegeződést, arra már az én képzeletem is az illemtankönyv szerint normalizálódtak. Annával tegeződtem, Méliuszt Jóska bácsiztam, és magáztam, ő pedig Géza bácsizott engem, és tegezett. Amikor (két évtizeden át!) kívülről hallotta-látta a „triókn” nagyon bensőséges és baráti beszélgetéseit, csak a fejét kapkodta... Sokan (akik nekem bevallották) azt hitték, hogy ez a gögös öregember nem engedi meg, hogy tegezzem!

*

Amikor én Méliusz Józsefet megismertem, már testileg-lelkileg sérült ember volt. A börtön, első felesége halála (egy törülközővel fojtották meg a szekuritáre emberei), fiának tragikus betegsége (Méliusz Péter, akit apja bebörtönzése után kizártak az ország összes iskolájából, magánúton végezte az általánost, végül egyetemre is bejutott, aztán kitört rajta az elmebaj, és mivel gyógyíthatatlannak bizonyult, zárt intézetbe került) - mindez túlságosan megviselte Méliuszt.

Számára (!) tragikus módon azonban ez nem igazán látszott rajta. A fensőségesen pipázó, hiúnak tűnő, bár csupán tartásos öregúr (a börtönből már ősz fejjel került ki negyvenhét évesen) szellemi fölényéből talán csak valamiféle „általában vett” fölényességet érzékelt - egyébként tévesen! - a környezete.

A sokak által pózolásnak tekintett folytonos pipázásáról már csak annak groteszk volta miatt is szólnom kell. Hiszen én is csodálkoztam rajta. Jóska bácsi ugyanis nem érezte a szagokat. Egyszerűen nem volt szaglása; a börtönben, a bányában és még nem tudom hol, miként hanyódva a szaglólóidegei teljesen elsorvadtak. Hús évét át úgy pipáztunk, úgy vettem neki, vagy kevertem saját recept szerint dohányokat, hogy találgtam, vajon érezni fogja-e az aromáját... Mert negyvenvalahány éves kora után nem érzékelt sem a szépasszonyok, sem a virágok, sem a sütemények illatát; de a pócegödör bűzét sem. A pipája védte

meg, tartotta a „normalitás zónájában”. Akár elismerésre, bókra vágyó, illatozó szépasszonyok, akár a büdösségre panaszkodó, orrukat fintorgató férfiak társaságába csöppent, ha előkapta a pipáját, és rágyújtott, nem kellett magyarázgatnia „főlényes önuralmát”, és azt sem, miért van az, hogy se nem dicsér (illatot), se nem szid (förtelmes bűzöket).

A börtön kiölt Méliusz Józsefből valami nagyon lényegeset, ami nélkül szerintem élni is lehetetlen: a humorérzékét... Ifjúkorában, mint mondta, jó kedélyű fickó volt, de ebből a börtön utáni évekre csak a társasági viselkedésben bejáratott-beidegződött, szellemesnek tartott fordulatok automatizmusa maradt. S ez sem mindig működött... Jóska bácsi egyszerűen nem értette a tréfát, a viccet, olyannyira nem értette, hogy ez gyakran már emberi érintkezéseinek lehetőségét is komolyan veszélyeztette. Anna mentette meg.

Szellemes technikát dolgozott ki. Annának ugyanis kitűnő humor-érzéke volt. És egy kamaszkori élményéből vett jelszóval teregette át Jóska bácsit az aláaknázott terepeken. Ifjúkorában Anna szeretett kártyázni. Parti közben mindenki kiadja így vagy úgy a feszültséget.

Anna ezt a francia szót szokta előszeretettel és hangosan ismételtetni: VOILA... Mely szót a franciák így ejtik: voálá. De Anna úgy ejtette, ahogyan (magyarul) ideírom: voilá... Egy jóindulatú, idős bácsi félrehívta a kártyaasztaltól, és diszkrétan figyelmeztette, hogy drága kisasszony, amit kegyed mondogat, az helyesen úgy hangzik, hogy voálá... Mire a kártyaasztalnál kitört a kacagás... Anna ugyanis egy svájci intézetben tanult, tökéletesen beszélt franciául, és csak a jópofáskodás, viccelődés kedvéért voilázott... Nos, ez a sztori volt a Méliusz-házaspár jelszavának a kulcsa. Mivel Jóska bácsinak nem maradt semmi humorérzéke, társaságban egyszerűen nem érzékelt, hogy komolyan beszélnek-e vele az emberek, vagy netalán szellemeskednek, tréfálkoznak. Akinek annyira nincs humorérzéke, mint amennyire Jóska bácsinak nem volt, nos az az ember bármely pillanatban vérig sértődhet, megbántódhat, hogy aztán ő is bántson másokat. A humorérzék helyét általában a beteges sérülékenységgel járó hiperérzékenység veszi át. Amikor Jóska bácsit ez a veszély fenyegette, hogy nem érzékeli a tréfát, Anna mindig közbeszólt, mondott egy-két mondatot, amelyben feltélenül szerepelt a voila szó...

Jóska bácsi kapcsolt, Annára nézett (tényleg csak viccelnek?!), megnyugodott, és folytatódhatott a purpárlé, csevely, vita, párbeszéd. Csupán két „titkot” fedtem fel. Ez a kettő is elég lenne, hogy azt mondjam: voila! Hölgyeim, uraim, én egy más Méliuszt ismertem, és higgyék el, ez volt az igazi. Voila! Íme: Méliusz! A fennhájázó pipa: mint a rogyadozó öregek számára a sétatálcá. A távolságtartó gög: egy sérült ember félelme - hiszen a humorérzékét kiölték - attól, hogy bántani akarják. Mert egész életében nagyjából azt tapasztal-

talhatta, hogy bántják, vagy bántani akarják. Aki szerette, az viszont viccelhetett vele. Ha négy-szemközt, vagy hatszemközt - Annával - voltunk, imádtam heccelni. Még élvezni is tudta. Ha pedig megsértődött, akkor efféléket mondtam, hogy „Jóska bácsi, a nagy emberek megbocsátanak, és én a rám jellemző nagylelkű önzetlenséggel éppen most teremtettem meg a lehetőséget, hogy ebben a szobában egy nagy embert avassunk”, mire ő nyekkent és nyakántott egyet, ami lehetett egy erőltetett kacagás-kezdemény vagy méltatlankodó, feddő horkantás, de mindenképpen elszív-tuk a soron következő békepipát. Csínyem megbocsátva. Fölöttünk a jótékony pipafüst, bennünk valamiféle kanti törvény... Előttünk egy életmű. Aktualizálva: Méliusz József mögött egy életmű. Csoda, hogy létre tudta hozni.

Pipák füstjén, mondatok felhőjén át nézem a félelmetes huszadik századot. A Méliusz féle felhőképeket figyelve néha szolidáris irigység fog el. Lepipálta az a rohadt, embertelen század Méliuszt? Vagy ő pipálta le a századot?

A huszadik század igen korán felmutatott egy világháborút.

Méliusz József nagyon fiatalon (harmincegy évesen) mutatott fel egy kitűnő regényt, a háborúról, az Osztrák-Magyar Monarchia bomlásáról. A Város a ködben történelmi, lélektani és énrégény - egyszerre. Megnyugtató dolog tudni, hogy valaki ezt is megírta; magyar nyelven, magyar adósságot törlesztve.

Aztán kitört még egy háború. A század „haladó hagyományai” szerint ez is, már automatikusan: világháború. Tehetetlenségre kárhoztató, bénító. Méliusz elindult, bejárta Dél-Erdélyt, és utazása tapasztalatait a *Sors és jelkép* című művében - én regénynek nevezném - fogalmazta meg. Olyanok voltak a huszadik századnak azok az esztendei, hogy kevesen szívhatták el saját lelkiismeretükkel a békepipát. (Ne füstölögjünk a - vélt? - képzavaron; ugyan ki ismeri ki a lelkiismeretét?! Hátha az pipál és füttyül: ránk?!)

Az ötvenes években szinte-szinte kipipálta Méliuszt a század (huszadik század vagy büntető század?). 1949-1955 között - ítélet nélkül - börtönben kényszerült múlatni az idejét. Aztán kiszabadult, aztán megint bevitték, aztán a fiával, második feleségével: Annával és annak fiával megpróbálta újratekinteni az életét. És volt ereje feldobni egy igazi műpipásra (vö.: múlovarnő) valló csel: megírta Horace Cockery fiktív költő életművének 1949-1955-re eső (elvezettnek hitt) részét.

Aztán kávéház-könyveket írt, verseket. Arénát állított. Mondhatnánk: nincs győztes, csak aréna van. Méliusz József lelkesedő és rajongó alkat volt. Ifjúkorában az ehhez szükséges derűt sem nélkülözte. De a huszadik században nem nagyon volt miért lelkesedni és rajongani.

Méliusz József bármennyire is művelt volt, lényegében naiv és hiszékeny maradt. És kitartóan hinni akart - a korrektség az életeleme volt - a naiv elképzeléseiben, tévedéseiben is. Olykor dörzsölt, jó szimatú fickónak szerette volna hinni magát - de hogyan lehetett volna az? Kiölt szag-

lóiidegekkel, önvészélyes hiperérzékenységgel, emberi kapcsolatait veszélyeztető krónikus humorérzékhiánnyal és egyebekkel?

Nagyon kevés barátja volt, több kellett volna; értük tudott lelkesedni. Rajongani is: Annáért. Halála előtt pár hónappal találkoztunk utoljára. „Te egy nagyszerű apa vagy, öregem, de ne sértődj meg, kérlek, ha szemedbe mondom, hogy talán még mindig nem tudod, mi az igazi szerelem.” Joga volt heccelni. Vagy tíz évvel azelőtt, ha hármasban voltunk, néha azzal szórakoztam, hogy bölcsekedő képet vágva kijelenttem: „Vannak retroaktív, visszamenőleges érvényű szándékok. Például, ha nem lenne köztünk vagy negyven esztendőnyi korkülönbség, akkor én felleptem volna Annánál, és biztosan én hódítom meg, nem Jóska bácsi!”

- Nem lett volna esélyed, Gézám - sietett Anna kijelenteni.

- Hát, öregem, hogy te milyen vagy! - öreg barátom őszintén álmélkodott az ötleten, és mindig felemlgette Tamási Áront. (Nem részletezném az összefüggéseket...)

...Halála előtt néhány hónappal, amikor utoljára találkoztunk, azt is megbeszéltük, hogy - egészen bizonyosan utoljára találkozzunk. Neki az Úr meghallgatta a kívánságát: magához szólította Méliusz Pétert, és így a bomlott elméjű fiú apja, Méliusz József is nyugodtan várhatta immár a halált. Csak Anna marad még egy ideig a földön. Amíg rendbe rakja a hagyatékot, a kéziratokat. Ekkor mondta Jóska bácsi: „Tudod öregem, szégyen elmondani, de szeretném, ha tudnád... Hogy két ilyen öreg roncs mennyire tudja szeretni egymást. Kírtani egymás mellett, és végig szeretni. Lehet, hogy a végén, most: ez az igazi szerelem? Kíváncsi vagyok, hogy egyszer majd te is megismerhesd.”

Nagyon örülök, hogy ő megismerhette.

...Lelkesedés, rajongás, áhítat. Ez lett volna, ez volt Méliusz József igazi éltető eleme. Szerencsés-jére és szerencsénk: a munkához is így viszonyult. Élete utolsó napjának reggelén is dolgozott, írt.

Utolsó éveiben *Cédulák* címmel készítette - könyvvé kerekedő - napi jegyzeteit. Tucatsyi régi naptárt, hányódó papírlapot írt tele. Aztán a jegyzeteit átmásolta. A tervezett cédulás könyv első oldalait félredobta, a cédulákat dossziékba rakta, halála után pedig Anna az egészet legépelte. Ezekben a cédulákban mutatkozik meg az a személyiség, aki Méliusz József volt.

A mű ismert, az azt megalkotó, létrehozó személyiség kevésbé.

Amíg élt, Méliusz József megtévesztő, görcsös biztonsággal fújta a pipafüstöt - lobogónk: füst és illúzió! - az emberek feje fölé; és tette ezt olyan kitartással, olyan csökönyösen, hogy vele együtt mindenki a felszálló pipafüstre nézett. Véletlenül sem rá: Méliusz Józsefre.

Most már csak utána nézhetünk. Már nem tértítheti el (magáról) a tekintetünket. Állnia kell a tekintetünket. El kell viselnie azt a gyötrelmes kockázatot, hogy az emberek nem csak bántani akarják őt, hanem: megérteni, és megszeretni.

KRYZSZTOF CZYZEWSKI

A határvidék perspektívájából

Temesvár és Marosvásárhely között

Az emlékezetes 1989-es Népek Tavasa idején egy baráti városban, amelyet némelyek Timișoaranak, mások Temesvárnak neveznek, egymás mellett, vállvetve tiltakoztak románok és magyarok a Ceaușescu rezsim ellen, elindítva ezzel a romániai fordulatot. Senki sem beszélt akkor nemzeti kisebbségekről. Demokratikus ellenzékéről, városlakókról, Románia állampolgáraitól beszéltek. Néhány hónappal később, 1990 márciusában az egyik szomszédos erdélyi városban, amelyet némelyek Țirgu Mureș-nek, mások Marosvásárhelynek neveznek, gyűlölettől elvakult románok és magyarok néztek egymással farkasszemet. Összecsaptak. Halálos áldozatai is voltak a harcnak. Aztán Romániában visszatért a „normális” állapot - a nemzeti kisebbségek elkezdtek szorosra zárni soraikat, ahogyan azt az elmúlt évszázad során mindig is tenni kényszerültek; nemzeti pártok szervezéséhez láttak, folytatták harcukat a nemzeti egyetemek létrehozásáért, vitatkoztak a médiában biztosítandó nemzeti adásokért, segítséget vártak a fővárostól, az „anyaországtól”, a Nemzetek Ligájától - ó, pardon -, az Európa Tanácstól, természetesen...

Románia modernkori történelmének e két eseménye egész Közép-Kelet-Európa 1989 utáni történelmének jelképe. A „normális” állapot, amely Marosvásárhely után következett be, az összes posztkommunista országban általánossá vált. Volt, ahol fegyveres konfliktussal állították helyre, pl. az egykori Jugoszláviában; másutt véres, de elszórt, kisebb jelentőségű helyi konfliktusok árán, mint pl. Erdélyben; s volt, ahol apró, de véget nem érő incidensek sorozatával, pl. Sziléziában, a Szepességben, Bukovinában, Vlnában, Przemyslben, Komáromban... A „normális” állapot dominanciájában azonban mindenekelelt az játszott döntő szerepet, hogy az általános köztudatban ez a „norma” magától értetődő és természetes volt, nem létezett alternatíva, amely a helyébe léphetett volna. A nemzeti közösségek, különösen a kisebbségben lévők, beásták magukat hadállásaikba, s partikuláris érdekeik védelméhez láttak. A már létező elválasztó vonalakhoz újak társultak. Temesvár ezzel szemben azt az esélyt jelképezi, amely egy pillanatra fölvillant abban az átmeneti

időszakban: olyan esélyt, amely a történéseknek egy másfajta forgatókönyvét - a nemzeti önzés korlátaitól megszabadult, a szomszédi viszony és a sok kultúrájú hagyományok egész potenciáljára támaszkodó, közös építkezésre két magatartás forgatókönyvét - tenné megvalósíthatóvá. Fölvillant annak az esélye, hogy az általunk lakott területen fölbukkanjon valaki, aki egyesíteni, integrálni képes azt a világot, amelyből az eltelt időszakban „mindenki csak szakítani akart egy darabkát”. Maga a tény, hogy a románok és magyarok közösen szálltak harcba a fennálló rezsim ellen - és velük tartottak a helyi németek, szerbek és zsidók is -, eredményezhette volna közös politikai párt, közös egyetem és integráló iskolai oktatási program, közös televízió, rádió vagy sajtó létrehozását. Hiszen az elválasztó vonalak nem feltétlenül a nemzeti vagy vallási hovatartozás mentén kell, hogy haladjanak.

Temesvár volt az a pillanat, amikor mindez lehetségesnek tetszett. 1989 decemberében Romániában senki sem mondhatott egyetlen rossz-szót sem a magyarokra, akik társak voltak a közös ügyben. Hasonló volt a viszony a lengyelek és litvánok között, különösen akkor, amikor elestek az első áldozatok a szovjet csapatoknak a vilnai téveterony ellen indított ostroma alatt. A lengyel szemben elhangzott forró hangulatú felszólalások, a függetlenségükért harcoló szomszédok iránt megnyilvánuló szolidaritás, a litvániai lengyelek csatlakozása a közös ügységhez - mind ezt példázza. Hasonló volt a helyzet, mint a második világháború elején, amikor a Lengyelországgal ellenséges Litvánia megnyitotta határait a szovjetek elől menekülő lengyeleknek, és emberséges módon fogadta be őket.

Hosszan sorolhatnánk még a példákat, de mindegyik rövid életű volt. Romániában a kormányzó nomenklátúra, amely „ellopta” Temesvártól a forradalmat, hogy végrehajtsa egy államcsíny (manapság egyre többen fogadják el azt a tézist, hogy a decemberi eseményeket tudatosan provokálták), igazából egy dologtól ijedt meg: a román-magyar szövetség lehetőségétől. Gyorsan terjeszteni kezdték, hogy a magyar ellenzék kiárusítja Budapestnek a román nemzeti érdekeket. A jelszó a régi

sérelmek és félelmek termékeny talajára hullott. Temesvárott a románok kezdtek úgy viselkedni, mintha semmi közük sem volna a magyarokhoz, és megkérték magyar barátaikat, hogy ne csatlakozzanak hozzájuk, hanem készítsenek saját programot. Megálíthatatlanul közeledett Marosvásárhely. A propaganda azt terjesztette, hogy a magyarok el akarják csatolni Romániától Erdélyt. A városba autóbuszokon román parasztokat hoztak, akik a magyarokra csak az ötvenes évekből emlékeztek, amikor azok kommunista hivatalnokokként végrehajtották a kollektivizálást, s elvették a román parasztok földjét. Könnyen lehet erről arra a freskóra asszociálni, amely a város főterén álló hatalmas pravoszláv templomban román parasztot botoztató magyar földesurat ábrázol. Ezen a főtéren, néhány napig tartó elszigetelt incidensek után, összecsaptak a magyar és román tüntetők. Az egész világot bejáró dokumentumfilm-felvételeken egy embert lehetett látni, amint furnérből készített transzparensével egy másik embert csépel agyba-főbe. Kezdetben mindenki azt hitte, hogy egy román ember ütlegel egy magyart, később azonban kiderült, hogy a freskón ábrázolt jelenet ismétlődött meg.

Aztán visszatért minden a „normális” mederbe. „Csodálkozol, hogy magyar egyetemért harcolunk?” - kérdezte értetlenül kluzsi ismerősöm (ő így mondja: kolozsvári), amikor azt próbáltam neki megmagyarázni, hogy az „universitas” és a „nemzeti” fogalmak kizárják egymást. A város főterén álltunk Mátyás magyar király emlékműve előtt, amelyre a város polgármestere, Gheorghe Funar román nyelvű táblát erősítettett, amely azt hirdette, hogy a király román származású volt, és saját népe győzte le. Az emlékmű körül éppen Funar által kezdeményezett régészeti ásásokhoz készülődtek, hogy ókori római épületek maradványait tárják fel. Ha a munkálatok megfelelő ütemben haladtak volna, el kellett volna távolítani (legalábbis egy időre) a „legyőzött” király szobrát. A kolozsváriak - magyarok és románok egyaránt -, akik Mátyást közös királyuknak tartják, tiltakozást kezdtek szervezni... Később megtudtam, hogy a kormány a tiltakozások hatására leállította az ásásokat. Tévedésnek minősítették viszont azt, hogy a város „rendezése” során bevakolták és bemeszelték József Bem emléktábláját - a helyi vezetést megtévesztette az, hogy Bem keresztnevét magyarosan Józsefnek mondták, s csak a lakosság tiltakozása nyomán derült ki, hogy Bem nem magyar volt, hanem lengyel.

Mindez 1994-ben történt, s ebből az időszakból vég nélkül sorolhatnánk a Marosvásárhely után bekövetkezett közép-európai „normális” helyzetet példázó eseményeket. A már említett lengyel-litván határvidéken, ahol ugyancsak terjedtek a pletykák Varsó határrevíziós szándékairól, a litvániai lengyeleknek hirtelen eszébe jutott, hogy saját egyetemet kell létesíteniük Vlnában, Sejnyben pedig feléledtek a viták a lengyelek és litvánok közös püspökének, Antanas Baranauskasnak az emlékműve körül.

Hagyjuk azonban békén Marosvásárhelyt és annak következményeit, hiszen ezekhez már hoz-

zászoktunk, s hajlamosak vagyunk azokat bagatelizálni. Mert ugyan mit is számítanak az apró, nemzetiségi vagy vallási természetű incidensek a mostanság zajló változásokhoz, az európai integrációs folyamathoz képest?! Csakhogy a probléma lényege az, hogy ha ezek az incidensek önmagukban talán nem is veszélyesek és csupán lokális kiterjedésűek is, mégis azt bizonyítják, hogy még mindig ugyanaz a „norma” érvényesül, amely hosszú ideje meghatározza gondolkodásunkat és cselekedeteinket, s ezt a „normát” nem befolyásolják semmiféle változások, semmiféle reformok. Ha tehát ezt a jelenséget közelebbről akarjuk megvizsgálni, akkor nem Marosvásárhely és Temesvár kérdését kell felvetnünk, hanem azt, hogy miért volt Temesvár szelleme hosszú távon megvalósíthatatlan.

Számos jel mutat arra, hogy a bukott kommunista ideológia helyét az ugyancsak a XIX. században született, de életképesebbnek bizonyuló nacionalista ideológia foglalja el. Valaki még azt is kijelentette, ahhoz, hogy a kommunista rendszerből egy demokratikus rendszerbe lépünk át, a szókészletet is, a grammatikát is meg kell változtatni, ha azonban a nacionalizmusba lépünk át, elég csak a szókészletet megváltoztatni. Nyugtalanító könnyedséggel és gyorsasággal zajlik ez a változás, hiszen segítségére van az előző rendszer öröksége is, az a rendszer ugyanis, bár az ideológia szintjén harcolt a nemzeti identitás ellen, a gyakorlatban mégis megalapozta a nemzetállami gondolkodás uralmát. Mindez azonban nem csupán az egykori kommunista országokra érvényes. Isaiah Berlin már a nyolcvanas évek elején felhívta a figyelmet a nacionalizmus váratlan reneszánszára. A századelő egyetlen kiváló gondolkodója sem látta ezt előre. Inkább azt jósolták, hogy ez az ideológia, amely a támogatást és elismerést egy adott közösségben kereső, gyenge egyén épül, rövidesen el fog tűnni. Az ilyen egyének számára épült fel a nemzetállam, amelyben a megfelelő nemzetiséghez - és igen gyakran a megfelelő valláshoz - tartozók otthon, a sajátjukban érezhették magukat; azt mondhatták magukról, hogy „mi”, s közben mindenki más az „ők”-höz tartozott, s arra lett kárhóztatva, hogy „kisebbségben” harcoljon a túlélésért. A nemzetállam nevű képződmény messzemenő következményekkel járt a társadalmi és politikai élet megszervezését, a gondolkodásmódot és az értékrend alakulását illetően. Ez az a „grammatika”, amelyet még ma is használunk. Nagyon meggyőzően mutatta ezt ki Michael Billig Banal Nationalism című könyvében, ahol is Billig „bemutatja, hogy a nacionalista kategóriákban való gondolkodás még mindig mennyire jelen van a brit és amerikai politikában és a napi sajtó nyelvében még olyankor is, amikor nem érint nagy témákat. [...] A mindennapi életünk teréről szolgáló világ nagy mértékben a mi és ők nemzeti kategóriái szerint van berendezve, még ha sokan nem tudnak is erről. [...] ...a nemzeti önazonosság nem egy a sok önazonosság közül, amelyekből az egyén szabadon választhat, hanem kizárólagosan a legfontosabb és mintegy természetes önazonossága

az egyénnek, mert erre kényszeríti őt a nemzetállami életforma." (Jerzy Szacki, *Gazeta Wyborcza*).

Temesvárott a román-magyar „mi” állt szemben a más értékrendet képviselő „ők”-kel. Vagyis egy másfajta „grammatikáról” volt szó. Azt híhetnénk, hogy ez nem nagy dolog, és mégis... Ahhoz, hogy végrehajtsunk egy új „kopernikuszi áttörést”, valahonnan el kell indulni. Azt írtam, hogy Temesvár az 1989-es Népek Tavaszának nagy esélye volt. Naivitás volna azonban azt gondolni, hogy már akkor megvalósítható lett volna. De hátha nem tékoztunk el még teljesen ezt az esélyt? Úgy tetszik, a történelem ezúttal adott még kegyesen egy kis időt. Érdeemes lenne ezt a lehetőséget kihasználni, s megpróbálni választ adni a kérdésre: miért volt Temesvár akkor lehetetlen, s milyen következtetést kell ebből levonni?

Kétségkívül felkészületlenek voltunk ahhoz, hogy egy új, jól érthető, közép-európai valóságunkhoz illeszkedő magatartást mutassunk fel. Az ilyen magatartás kikristályosodását megnehezítette az, hogy kommunista rendszerből szabadultunk, amely elfojtotta és mesterségesen visszafejlesztette a nemzeti érzéseket, s így azok elemi erővel törtek most a felszínre, elismerést követelve maguknak. Másfelől naivan azt hittük, hogy Európában már léteznek kidolgozott magatartás-minták, amelyek képesek legyűzni a különféle nehézségeket, elég csak átültetni őket saját világunkba. Így aztán ebben az átmeneti korszakban nagyon kevesen érezték szükségét annak, hogy valamiféle új magatartási modellt fogalmazzanak meg, hogy új gondolkodási és értékmentákat dolgozzanak ki. Egyfelől elutasítottuk a kommunizmust, másfelől elfogadtuk Európát, s ezzel tudatosítottuk a nemzetállam modelljét, és helyet csináltunk ideológiájának: a nacionalizmusnak. Igaz ugyan, hogy az európai retorika manapság erőteljesen antinacionalista, s lépten-nyomon hangsúlyozza az újjászülető közép-kelet-európai nacionalizmusokkal kapcsolatos félelmeit, mégis maguk a nyugat-európaiak ápolják leginkább saját nacionalizmusukat, amit Michael Billig is leleplezett említett könyvében, s egyáltalán nem sürgős nekik ennek a „grammatikának” a megváltoztatása. Kiválóan példázza ezt az európai államok viszonyulása az egykori Jugoszlávia területén kirobant konfliktusokhoz, de ez már egy másik történet. Mindenesetre ilyen Európa felé nyitottunk, megfelelkezve arról, amit mi magunk dolgoztunk ki már korábban, például a párizsi Kultúra hasábjain, ahol is következetesen propagáltuk a közvetlen szomszédaink felé történő nyitást, az együttműködést. És ezt nem tehetjük volna, ha előbb nem szakítunk a különféle nemzeti sérelmekkel és előítéletekkel. Vagy említhetnénk az emigráns és disszidens körök által felkarolt Közép-Európa koncepciót. 1989-ben, amikor hozzá lehetett volna látni ezek megvalósításához, paradox módon elvesztettük érdeklődésünket e koncepciók iránt,

hirtelen irreálisaknak vagy másodrendűeknek ítéltük őket. Mindehhez társult még az is, hogy értelmiségünk, a rá jellemző önkritikus attitűddel, úgy látta, hogy igazából nincs is rá szükség, hogy céltalan dolog bármiféle ideológia csődjével szemben új eszméket felállítani.

Nos, nagy vonalakban ilyen volt a helyzet akkor, amikor kiderült, hogy Temesvár csak rövid ideig tartó, spontán, hosszabb távon fenntarthatatlan nekibuzdulás volt. Mit is lehetett volna szembeállítani a végzetesen közeledő Marosvásárhellyel, amely régóta meglévő sérelmekre, gyengeségekre, előítéletekre, profitokra, struktúrára támaszkodott? Ezek ereje ugyanis abban rejlik, hogy bár szinte banálisak, mégis észrevétlenek, s az emberek, mint természetes dolgokat fogadják el őket. Ezt a grammatikát nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni.

Amint már említettem, meggyőződésem, hogy még mindig van esély arra, hogy ne Marosvásárhely, hanem Temesvár legyen a közép-európai identitás jelképe. Sok minden megváltozott 1989 óta. Jól mutatja ezeket a változásokat barátaim, Smaranda Enache és Szokoly Elek példája - mindketten a Marosvásárhelyt működő Pro Europa Liga aktivistái. Sok más értelmiségéhez hasonlóan ők is azzal kezdték, hogy Európa felé nyitottak, s óriási erőfeszítéseket tettek, hogy bevezessék Európát saját városukba és régiójukba. Nyugati szakembereket hívtak meg, szemináriumokat, konferenciákat, tanfolyamokat szerveztek. Egy idő után azonban rá kellett döbenniük, hogy amit tesznek, vajmi kevés hatással van a körülöttünk zajló életre. Azonkívül Európa is gyakran okoz csalódást, ha az egykori, erdélyi perspektívából elképzelt Európával vetik egybe. Legutóbb tavaly márciusban látogattam meg őket. Éppen akkor zajlott a román-magyar zavargások évfordulóján hagyományosan megrendezett kulturális fesztivál, amelyhez különféle oktatási, nevelési programok is kapcsolódtak. A találkozón tömegesen vettek részt a város lakói, főleg fiatal románok, magyarok és cigányok - a németeket és zsidókat inkább az idősebbek képviselték. Részt vettek a közös művészeti műhelyfoglalkozásokban, együtt ismerkedtek városuk sok kultúrájú örökségével, közösen szerkesztettek újságot, közös fórumon vitatkoztak a történelmi múltról és a közös jövő építéséről, a cigány gyerekeket tanító pedagógusok az oktatási program tökéletesítéséről tárgyaltak... Esténként mindannyian találkoztak a román színház előadásán vagy a Budapestről érkezett kamarazenekar hangversenyén. Arra gondoltam, hogy barátaim szervezete nyugodtan viselhetné a Pro Transylvania Liga vagy még inkább a Pro Europa Transylvania nevet.

Szenyán Erzsébet fordítása

Megjelent: Korunk 1999/1.

Krzysztof Czyzewski (1958) lengyel író, színházi producer, kiadó, a Borderland Foundation (Fundacja Pogranicze) alapítvány alapító elnöke. 2003-tól az Európai Kulturális Parlament tagja, 2008-ban Lengyelország nagykövete az Európai Bizottság által szervezett Interkulturális Dialógus Európai Éve (European Year of Intercultural Dialogue) alatt.

PRÉKOPA ANDRÁS

Bolyai János forradalma

Bolyai János a magyar tudomány legkiemelkedőbb alakja, nagyságát Kopernikuszéhoz hasonlíthatjuk. Az 1831-ben megjelent huszonhat oldalas, röviden *Appendix* címmel emlegetett művében (mely atyja, Bolyai Farkas kétkötetes monumentális összefoglaló munkája, a *Tentamen* első kötete appendixeként jelent meg) korszakalkotó eredményt ért el, létrehozta az ún. nem-euklideszi geometriát, megváltoztatta az utat az emberi gondolkodás előtt a tér másként való felfogása számára. Egyben utat nyitott a XX. század fizikai elméletei előtt, melyek gyökeresen megváltoztatták világképünket. Bolyai a matematikatörténet egészét jelentős mértékben alakította az axiómatikus gondolkodás terén elért eredményei révén. Elmondhatjuk, hogy a modern matematika XIX. és XX. században bekövetkezett fejlődése nagymértékben köszönhető Bolyai János munkásságának. Művének jelentőségét azonban csak halála után ismerték el, akkor sem ellenállás nélkül. Életében nem értették meg zseniális gondolatait, melyek már huszonegy éves korában megerlelődtek benne. Ezeket az ifjúság bátor forradalmiságával kifejtette, közreadta, nem félve a tudományos establishment bírálatától. Ebben persze nagyfokú naivitás is volt, mert azt hitte, hogy a nagy felfedezéseknek, köztük az övének, általában zöld út adatik az elismeréshez és a felfedezőknél a személyes dicsőséghez. Aki viszont megértette Bolyai gondolatait, nevezetesen Gauss, a „matematikusok fejedelmé”, méltatlanul viselkedett Bolyai Jánossal szemben, amikor 1832-ben az *Appendix*-ről véleményt nyilvánított. Azt írta Bolyai Farkasnak, hogy János művét nem dicsérheti, mert ez azt jelentené, hogy saját magát dicséri. Ugyanis az abban foglalt eredmények, és az út, melyen járva ezek megszülettek, szinte szó szerint megegyezik harminc, harmincöt éves meditációjával. Gauss 1855-ben bekövetkezett halála után hagyatékát feldolgozták, és említett állításának írásos bizonyítékát nem találták. Gauss későbbi magatartása is kifogásolható. Amikor tudomást szerzett arról, hogy az orosz Lobacsevszkij is felfedezte lényegében ugyanazt, mint Bolyai János - az előbbi 1842-ben megválasztotta a Göttingeni Királyi Társaság külföldi levelező tagjának -, nem tájékoztatta őt arról, hogy van még más is, aki hasonló eredményeket ért el.

Hosszú ideig tartotta magát az a vélekedés, hogy Bolyai János az 1833-ban bekövetkezett nyugdíjaztatása után ugyan írt még egyet-mást, közöttük egy lényegeset is a komplex számok megalapozását illetően, de az elismerés hiánya depresszióssá tette és lényegében a matematikai alkotó munkától is visszavonult. Kiss Elemér marosvásárhelyi professzor volt az, aki erre rácsófolta, miután egy évtizedes munkával a hátrahagyott Bolyai-kéziratokat átböngészte és azokban jelentős, a kéziratok keletkezésekor új „matematikai kincseket” talált.

Bolyai János tudományos nagyságát külföldön fedezték fel, a hazai elismerés csak ezután következett. A XIX-XX. század fordulóján a kontinensen már széles körben ismertté vált műve. Angolszász területen is voltak, akik megismerték és lelkesedtek érte, de jóval kevesebben, mint Európában. A második világháború u-

tán a világ kétpólusúvá vált. Az oroszok nem sokat emlegették Bolyai Jánost, ők inkább Lobacsevszkij érdemeit hangsúlyozták. Amerikában pedig, mint említettük, nem ismerték eléggé tudósunkat.

Az 1977-es év, amikor Gauss születésének 200. évfordulóját ünnepelték világszerte, újabb fordulatot hozott. Jóllehet korábban is számos matematikatörténeti tanulmány szerzője Gausst tekintette a nem-euklideszi geometria első számú felfedezőjének, ez a tendencia felerősödött, háttérbe szorítva Lobacsevszkij személyét is. Az orosz szerzők sikerrel érvelnek e nézetek ellen Lobacsevszkij érdekében. Nekünk magyaroknak is kötelességünk, hogy rámutassunk, hol van Bolyai János helye a matematikatörténetben és az egyetemes kultúrtörténetben. A nagyvilág elé kell tárunk erre vonatkozó dokumentumainkat és kutatási eredményeinket.

Bolyai János
Széchenyi Kinga emlékérmé

Bevezető megjegyzések

A török Magyarországról való kiűzését a karlócai béke (1699) zárta le. Az ezt követő Habsburg gyarmatosítási kísérletet a Rákóczi-szabadságharc képes volt ellensúlyozni, ám az ország függetlensége korlátozott maradt. Erdély nem került vissza az anyaországhoz, ahogy ez a török idők előtt volt. Továbbra is fejedelemség maradt, de most már a Habsburg uralkodó örökös tartományként kezelte. Mária Terézia 1765-ben a nagyfejedelemség rangjára emelte. Az Erdélyi Kancellária Bécsben működött. Otthon, Erdélyben a főkormány-szék, a gubernium élén kormányzó állt, volt külön főhadparancsnokság, megyei autonómia, országgyűlés. Míg Horvátország csak Magyarországon keresztül tartozott Bécshez, addig Erdély közvetlenül.

Az erdélyi főhadparancsnokság azonban nem jelentette Erdély hadügyi értelemben vett függetlenségét. A hadügy magyarországi viszonylatban is a központi hatalom, az uralkodó hatáskörébe tartozott. Azért kapta Bolyai János 1823-ban a császári és királyi hadmérnök címet, mert csak császári és királyi hadsereg volt.

A XVIII. század második felében Erdélyben is és Magyarországon is megindult a polgárosodás. Kosáry Domokos (2001) kitűnő könyve jó képet ad a szatmári béke és a kiegyezés közötti korról, ezen belül a Bolyaiak koráról is. Témánk szempontjából azonban fontos néhány egyéb dolog említése is. Politikai és kulturális szempontból Erdélyre és Magyarországra egyaránt a német nyelvterület mozgalmái voltak nagy hatással. A német nyelvterület nagyobb része a Szent Római Birodalom keretébe tartozott, kisebbik része csak a bécsi

uralkodó alá. Ám I. Lipót 1658-ban történt megkoronázásától a birodalom 1806-ban bekövetkezett bukásáig a Bécsben székelő Habsburgok és Habsburg-Lotaringiaiak uralkodtak a birodalom, az osztrák hercegségek, a magyar és cseh királyság, az erdélyi fejedelemség stb. felett. A Szent Római Birodalom laza politikai formációt jelentett. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke után létrejött az ún. Reichstag, afféle parlament, melynek végül csekély törvényhozó szerepe volt fennállásának 143 éve alatt. Ebből a szempontból fontosabbak voltak az egyes német államok: Baden, Bajorország, Szászország, Poroszország stb. A XVII. századbeli németek között azonban sokak számára fontos volt a birodalomhoz való kötődés. Nekik a Reich egyenlő volt Németországgal, magukat pedig nem száznak, porosznak stb., hanem elsősorban németnek tekintették.

A német iskolák, egyetemek nagyon különböztek abban, hogy mit és hogyan oktattak. Nem volt egységes érvényesített norma, az sem volt előírva, hogyan épülnek egymásra az oktatás szintjei. Kevesen jártak sokáig iskolába és kevesen mentek egyetemre. A XVIII. század folyamán az egyetemre beiratkozott hallgatók száma csökkent. Az egyetemek kicsik voltak, számuk azonban nem volt kevés. Az 1780-as évben Ausztriában hat, a többi német államban huszonnégy egyetem működött. Ekkoriban Lipcsében 360, Halléban 400, Göttingenben pedig (1787-ben, 50 évvel alapítása után) 810 hallgató iratkozott be egyetemre (l. Sheehan, 1944). Az utóbbi a legdinamikusabban fejlődő német egyetem volt. Egyben egyike volt az elit egyetemeknek. Arisztokrata családok szívesen küldték fiaikat erre az egyetemre, melyet anyagilag is hathatósan támogattak. A hallgatóság többsége azonban ügyvédek, tanárok, tisztviselők fiatalból tevődött össze.

Benkő Samu (1979, 294-313. old.) *Göttingen, Gauss és Erdély* című tanulmányában betekintést nyújt a göttingeni egyetem és az erdélyiek kapcsolatába. Ez az egyetem többek között arról is híres volt, hogy nem korlátozta a gondolat szabadságát. A vallásszabadsághoz szokott erdélyiek emiatt is vonzódtak ide. A sok erdélyi diák között az egyik leghíresebb, Bolyai Farkas 1796-1799 között volt az egyetem hallgatója. A sors akaratából ebben az időben, 1795-1798 között Gauss is itt tanult és a két ifjú között életre szóló barátság szövődött.

Az egyetemi oktatás általában költséges volt, különösen Göttingenben. Ha egy család taníttatni akarta fiát, akkor vagy jómódúnak kellett lennie, vagy pártfogót kellett találni, aki a költségeket fedezte. A történetírók azt is megírták, hogy az egyetemeken nagy divat volt az ivás, párbajozás, felelőtlen viselkedés. Emiatt sok család nem szívesen küldte fiát egyetemre. A kilengések mérsékeltebbek lehettek Göttingenben, ahol az előjáróság az erkölcsre is vigyázott. A XVIII. század végére a legtöbb állam valamilyen módon szabályozta az egyetemek életét, autonómiájához azonban nem nyúlhatott.

Lengyelország 1772. évi felosztásával Poroszország összefüggő területté vált. A Hohenzollern uralkodóház bővelkedett tehetségekben. Számunkra most különösen fontos Nagy Frigyes és kora (1740-1786). Uralkodásának végére és az utána következő néhány évre esik Immanuel Kant, minden idők egyik legnagyobb filozófusa főműveinek a megjelenése. Kant (1724-1804) Königsbergben született, ott élt és alkotott, ott is halt meg. Königsberg a német kultúra nagy városa, sok tudós, művész született, élt ott. Kant főműve, *A tiszta ész kritikája* 1781-ben jelent meg, második kiadása pedig 1787-ben. A filozófus összesen negyven könyvet publikált, a *Kritika* sorozatba tartozik még két mű: A gyakorlati ész kritikája (1788) és az *Első bevezetés az ítélet kritikájába* (1790). Gondolatait először nehezen értették meg, később azonban, az 1780-as évek végére, Kant hatalmas kulturális erővé vált. Közép-Európa minden egyetemén előadták, tanulmányozták műveit, gondolatait társaságban és fehér asztal mellett is megvitatták. A Königsbergben megfordult utazók Kant legújabb szokásai, gondolatai iránt érdeklődtek és igyekeztek legalább látni a híres filozófust.

Kant a német felvilágosodás, az Aufklärung képviselője, e tekintetben Rousseau nagy hatást gyakorolt rá. Hume olvasása után azonban a racionalista filozófia (németországi képviselőjeként C. Wolffot említ) világtól részben elfordult. Kant kritikája összefüggésben volt az uralkodó, Nagy Frigyes toleráns magatartásával a felvilágosodás eszméit illetően. A tiszta ész kritikája előszavában kifejti, hogy a kor a bíráló kora, melyben szabadon lehet kritizálni intézményeket, államot, egyházat, szabadon lehet a gondolatokat a nyilvánosság elé tárni. Nagy Frigyes 1786-ban bekövetkezett halála után II. Frigyes Vilmos került a trónra, s a helyzet megváltozott.

Kant filozófiájában számunkra most a térre vonatkozó nézetei a legfontosabbak. Ahhoz, hogy megértsük, mit mond erről Kant, néhány definícióját előre kell bocsátanunk. Megkülönböztet analitikus és szintetikus ítéletet, a különbséget tartalmukban találja meg. Az analitikus ítélet egyszerűen feltárja az ítélet tárgyát, míg a szintetikus ítélet hozzáad valamit. A matematikai ítéletek, Kant szerint, mind szintetikusak. Frege (1884) bírálta ezt a különbségtételt, mondván, nem az állítások tartalma, hanem azok igazolása a fontos. A mi szempontunkból ez most nem lényeges. Kant elsősorban C. Wolff (1679-1754) filozófiájának kritikája céljából fogalmazott az említett módon.

Egy másik fogalom az intuíció. Arisztotelész különbséget tesz az intuitív és a demonstratív ismeret között. Szerinte a tudományos ismeretek legfőbb forrása az intuíció, mely közvetlenül, azonnal adódó ismeret, szemben a bizonyítások, demonstrációk révén szerzett tudományos ismeretekkel. Marad még a kérdés, hogy az intuíció a tudatunkban eleve benne lévő tudást, vagy a tapasztalat útján szerzett tudást jelenti-e. Kant a kettőt kombinálja, példa erre a tér általa adott fogalma, melyet *A tiszta ész kritikájának Transzcendentális esztétika* című fejezetében fejt ki. Először megállapítja, hogy a geometria az a tudomány, amely a tér tulajdonságait szintetikusán és a priori meghatározza. A tér fogalmának eredetét szerinte az intuícióban kell keresnünk, mely a priori, vagyis az objektumokról szerzett bármiféle tapasztalat előtt bennünk van, koordináló szerepet tölt be külső érzékelésünk formájának létrejöttében. A tér a dolgoknak nem tulajdonsága, sem pedig ezek egymáshoz való viszonyának a meghatározója. Másképpen kifejezve, a tér semmilyen módon nincs az objektumokhoz csatolva. A tér tehát csak az ember számára létezik. Ha a szubjektum állapotától, mely a külső intuíciót lehetővé teszi, eltekintünk, akkor a tér reprezentációja üressé válik. Amde vajon a tér geometriája euklideszi, vagy más is lehet? Kant disszertációjában (1770) még lehetségesnek tartja, hogy az euklideszi geometriától eltérő a tér szerkezete, később azonban elfordul ettől, és *A tiszta ész kritikájában* magától értendőnek tartja az euklideszi jellegét. Ezt észrevesszük azokban a fejtegetésekben, amelyekben a filozófiai és a matematikai módszerek különbözőségét fejt ki.

Matematika a XVIII. században

Ezek után tegyük fel a kérdést: milyen volt a XVIII. század matematikája, különösen az évszázad második felében? Ugyanolyan volt stílusában, mint a mai, vagy a XIX. és a XX. századi? Igaza volt-e Herman Hankelnek, amikor azt írta (Hankel, 1884): „A legtöbb tudományban az újabb generációk lebontják azt, amit a régebbiek építettek, elvetik megállapításaikat. Egyedül a matematikában fordul elő, hogy az új generáció új emeletet épít a régi szerkezetre”. Hankel megállapítása nem teljes mértékben felel meg a valóságnak. A legtalálhatóbb ellenpéldát a geometria szolgáltatja, melyről később szólnunk bővebben. További példát találunk, amikor a XVIII. és az utána következő évszázadok matematikai egzaktságának szintjét vesszük vizsgálat alá. A XVIII. század matematikusai, Leibniz, a Bernoulli család tagjai, Euler, Taylor, Lagrange nem sokat törődtek azzal, hogy eredményeiket kifinomult egzaktssággal találják.

Fontosabb volt számukra az eredmény, mint a szabatos bizonyítás. Ez persze nemcsak a XVIII. század matematikájára jellemző, hanem a reneszánsz óta érvényes volt (Grabner, 1974).

A harmadfokú egyenlet gyökei képletének 1545-ben történt felfedezése után következett be ez az eredményorientált korszak, és kb. a XVIII. század végéig tartott. Erre az időre esik, többek között, a differenciál- és integrálszámítás, továbbá a valószínűség-számítás felfedezése. Bár az új eredmények első megjelenésükben gyakran nélkülözik az egzaktitás magas fokát, az említett új irányzatok létrehozói számára fel sem vetődött az, hogy erre törekedjenek.

Mi készítette mégis a matematikusokat arra, hogy a XVIII. és a XIX. század fordulójától kezdődően nagy figyelmet szenteljenek a matematikai egzaktitásnak? Két okot is említhetünk. Az egyik az, hogy a XVIII. század végére érezhetően lelassult az új matematikai eredmények elérésének üteme. Addigra az eredmények nagy sokasága jött létre, melyeket azonban rendszerbe kellett foglalni, egységesíteni és ez nem ment az egzaktitásnak a korábbi szintjén. A másik, hogy a francia forradalom óta az uralkodók, mecénások anyagi helyzete megromlott, a matematikusoknak tanítaniuk kellett. Tanítani pedig csak logikusan felépített, tetszetős anyagot lehet eredményesen. A XVIII. század végén egyre erősödő egzaktitási igény egyik megnyilvánulása volt az, hogy 1784-ben a Berlini Akadémia, ahol Lagrange a Matematikai Szekció igazgatója volt, díjat tűzött ki a matematikai végtelen világos és precíz megalapozására (Grattan-Guinness, szerk., 1980). A díjat egyébként Simon L'Huilier nyerte el 1786-ban. Cauchy, Bolzano, Peacock, Babbage és mások fáradoztak függvénytan és általában az analízis egzaktifikálásán. A két utóbbi és Herschel 1813-ban Cambridge-ben megalapította az Analytical Society nevű szervezetet, mely az analízis egzaktifikálásán túl az Angliában elterjedt newtoni jelölésrendszer modernizálását is célul tűzte ki.

Megérett az idő a párhuzamossági axióma tisztázására is. A tudományos világ egy elegáns bizonyításra várt, arra, hogy valaki ezt levezeti a többi axiómából, ám nem ez történt. Az újkor matematikatörténetének legragyogóbb fejezetét következett be, melynek során bebizonyosodott, hogy amit a túlnyomó többség várt, az lehetetlen. Az áttérés a magyar Bolyai János és az orosz Nyikolaj Ivanovics Lobacsevszkij munkája eredményeként született meg. Munkájukat később elemezzük, most Lobacsevszkij személyére való tekintettel néhány szót szólunk a XIX. század eleji oroszországi egyetemi állapotokról.

I. Sándor 1801-ben lett minden oroszok cárja. Nagy igyekezettel fogott hozzá, többek között, az egyetemek fellendítéséhez. Újból megnyitotta Dorpat egyetemét és négy városban új egyetemet alapított: Vilna (1802), Kazany (1804), Harkov (1804) és Szentpétervár (1819). Nagy súlyt fektetett a természettudományok és a matematika oktatására. Az egyetemek német típusúak lettek, a professzorok köteleessége volt a kutatás, az új tudományos eredmények ismerete, melyeket előadásaiukba is be kellett építeniük. A hallgatóság létszáma nem volt nagy, 1809-ben a kazanyi egyetemre 40, a moszkvaira 135 hallgató iratkozott be. Az új egyetemeken, de a régieken is, sok külföldi professzor tanított. Ezek száma 1815 után lényegesen csökkent, ugyanis egy abban az évben kibocsátott rendelet kötelezővé tette, hogy az egyetemeken orosz nyelven kell tanítani. Egyidejűleg megtiltották, hogy tudósjelöltjeik Németországban tanuljanak és később azt is, hogy az egyetemek olyan tanárt vegyenek fel, aki Németországban tanult. Magyarozatként arra hivatkoztak, hogy Németországban az egyetemek isztentelenekek és a professzorok az ifjúságot szkepticizmusra és a hatóságok gyűlöletére ösztönzik. A külföldi professzorok ezt követően önként távoztak (Boyer, 1991).

Johann Martin Bartels (1769-1836), Gauss földije, Braunschweigben született, az iskolában Gauss instruktora volt, Kazanyban kapott professzori állást és Lobacsevszkij az ő tanítványa lett. Bartels Gaussnak közeli barátja lett és tudhatott arról, milyen fontos a paralel-

lák problémája. Lehetséges, hogy Lobacsevszkij tőle hallott erről. Bartelsnek azonban, mint külföldi professzornak, távoznia kellett Kazanyból, így biztos, hogy amikor Lobacsevszkij az 1820-as években komolyan nekifeszült a probléma megoldásának, Bartels már nem volt ott. Azt is tudjuk (Szénássy, 1977/1980), hogy Lobacsevszkijre elsősorban Legendre (1794) műve hatott. Bolyai Farkas viszont bizonyára a göttingeni Kaestner professzortól hallotta a problémát. Kaestner ugyanis kitűnő ismerője volt ennek, tanulmányt is írt róla (l. Kaestner, 1790).

A Bolyaiak élete

A Bolyaiak életútját kellő részletességgel ismerjük. Schmidt Ferenc temesvári, majd budapesti építész volt az első, és egyben a legalaposabb, legáldozatosabb kutatója ennek. Atyja, Schmidt Antal ugyancsak temesvári építész volt, aki munkája során gyakran találkozott az 1823-1825 között Temesváron működő hadmérnök Bolyai Jánossal. Így Schmidt Ferenc atyjától is sok érdekeset hallott Jánosról, és egész életében fáradhatatlanul kutatott minden, a Bolyaiakkal kapcsolatos információ után. Kedvenc időtöltése volt a matematikával és a természettudományokkal való foglalkozás. Levelezésben állt több nyugati ország tudósával, és arra kérte őket, hogy folyamatosan tájékoztassák az országukban megjelent új tudományos könyvekről. Franciaországi kapcsolata a fiatal bordeaux-i matematikátörténész professor, J. Hoüel volt, aki éppen Bolyai János művének egyik első felfedezője lett. Hoüel lefordította az *Appendixet* franciára és mellékelte a Schmidt Ferenc által írt, franciára lefordított Bolyai János-életrajzot. Ez az életrajz németül folyóiratban is megjelent (l. Schmidt, 1868). Ugyancsak Schmidt Ferenc szolgáltatta az ismeretek túlnyomó részét P. Stäckel Pál (1913) kétkötetes könyvéhez. Szénássy Barna (1970) szerint ezek az első kötet kétharmad részét teszik ki. A Bolyaiak életével foglalkozó első forrásmunkák között kell még megemlítenünk Bedőházi János (1897) könyvét, Szabó Péter (1910) és Schlesinger Lajos (1903) cikkét. A későbbi irodalomból Dávid Lajos (1922, 1979), Benkő Samu (1968, 1971, 1978, 1979), Szénássy Barna (1970), Kárteszi Ferenc (1973, 1977), Weszely Tibor (1981), Ács Tibor (1997), Kiss Elemér (1999) könyvét és Sarlócska Ernő (1965, 1973), Szénássy Barna (1977, 1980, 1983) cikkét említjük meg legfontosabb forrásmunka gyanánt.

Bolyai Farkas 1775. február 9-én született a Nagyszében melletti Bolyán, ősi magyar nemesi családból. A bolyai várkastélyt a család a XIV. század elején kapta. Vitéz katonák voltak, ám az egyik Bolyai János, miközben a XVII. század első felében Törökországban raboskodott, a várkastélyt elveszítette. Egyre szegényebbek lettek, Bolyai Gáspár, Farkas édesapja, már csak egy kis birtokot örökölt Bolya mellett, mely akkor Nagy-Küküllő vármegyéhez tartozott. E birtokhoz járult még Bolyai Gáspár feleségének, Pávai Vajna Krisztinának az öröksége, egy Domáld melletti kisbirtok. Bolyai Farkas 6-13 éves kora között a nagyenyedi evangélikus-református kollégium tanulója volt. Ezután id. báró Kemény Simon tanuló társul vette Farkast fia, báró Kemény Simon mellé. Farkas a fiatal báróval jó barátságot kötött, mely élethosszigan tartott. 1790-től a kolozsvári református kollégiumban tanultak öt esztendeig. Eközben Farkas matematikai tehetsége egyre inkább megnyilvánult, ám foglalkozott zenével, rajzolásal, sőt színjátszással is. 1795 őszén Kemény Simonnal útra kelt, hogy tanulmányait a németországi Göttingenben folytassa. Betegség miatt azonban Farkasnak vissza kellett fordulnia és csak 1796 tavaszán csatlakozott újból Kemény Simonhoz. Előbb Jénában töltöttek néhány hónapot, majd októberben beiratkoztak a göttingeni egyetemre. A „tanulótárs”-állás teremtette meg Farkas számára a megélhetést és a tanulási lehetőséget. Göttingenben életre szóló barátságot kötött Gauss-szal. Levelezésük Gauss halála után matematikatörténeti dokumentumgyűjtemény lett, nem

teljes kiadásban magyarul is megjelent (*Bolyai levelek, 1975, A Bolyai-Gauss-levelezés, 2001*). Farkas a göttingeni évek után, 1799-ben Kolozsvárra került, rövid ideig házitanító volt. Megnősült, felesége Arkosi Benkő Zsuzsanna, egy kolozsvári orvos (akkori kapneveléssel borbély) leánya lett. Az ifjú pár Domáldra költözött, csak 1802 őszén jött be Kolozsvárra, a nagy eseményre, János születésére várva.

Bolyai Gáspár 1804-ben meghalt. Farkas még apja halála előtt elfogadta a marosvásárhelyi református kollégium professzori állását, matematikát, fizikát és kémiát tanított. Ezt a pozíciót 1851-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig megtartotta. Az állás betöltésével kapcsolatos eljárás részleteit Benkő Samu (1979, 155-182. old.) ismerteti. Eszerint összesen tíz jelölt neve vetődött fel, a javaslattevők száma pedig huszonhárom volt. A legtöbb ajánlója a következő három jelöltnek volt: Sipos Pál, Bolyai Farkas és Marussi Mihály. Az 1804. január 22-én tartott konzisztoriális gyűlésen a tizenkét szavazatból Bolyai Farkas nyolcat, Marussi Mihály pedig négyet kapott. Így szótöbbséggel Bolyai Farkast választották meg, akinek kinevezési okmánya még aznap elkészült.

A marosvásárhelyi kollégium őse a XVI. század közepén keletkezett (Köncz, 1887). Épülete részben a Szent Miklósról elnevezett megyés szentegyház romjaira épült. A templomot Basta járása semmisítette meg 1600 körül (Orbán Balázs, 1868, Negyedik Kötet, 134. old.). Az eredeti iskola kollégiummá való átalakítása a XVIII. század elején következett be, amikor a Sárospatakról elűzött református tanulókat befogadta. Farkas első házasságából János és egy korán elhalt leány született. A házasság nem volt boldog. Farkas szerint anyósa méregkeverő módján viselkedett, el akarta rabolni tőle Zsuzsannát. Másfelől Zsuzsanna idegbeteg volt, ennek jelei már a házasság első éveiben jelentkeztek és különösen elhatalmasodtak 1817 után. Hosszan tartó szenvedés után 1821-ben meghalt. Bolyai Farkast tanári kinevezése idején részben természetben fizették: búza, bor, só, disznó, bányaréz, méz, fa, egy nagy lakás kerttel volt a javadalma, részben pedig bankóban kapott évi 400 magyar forintot. Négy év múlva tágasabb és erősebb házat építtettek neki. Ezt kb. 100 év múlva, 1909-ben bontották le.

Vásárhely (ahogy akkoriban nevezték) a megyei és földesúri joghatóság alá nem tartozó, önkormányzattal rendelkező település, a székelység legnagyobb városa volt. Góticus vártemploma a XV. századból való, a köré épített várat a domonkosok egykori kolostorából alakították ki. A vártemplomban, 1571-ben, a vallásszabadságot az unitáriusokra is kimondták, megerősítve a János Zsigmond fejedelem alatt 1560-ban hozott vallási türelmességi törvényt.

Farkas másodsorú is megnősült, 1824-ben elvette a nála huszonkét évvel fiatalabb Somorjai Nagy Terézt, egy marosvásárhelyi kereskedő lányát. Második házasságából két gyermek, Gergely és Berta született. Az utóbbi már kiskorában meghalt, Gergely felnőttként Bolyán élt. A második feleség is beteges volt, fiatalon halt meg, 1833-ban. Ez a házasság az elsónél sokkal kiegyensúlyozottabb volt. Bolyai Farkas nagy tehetségű ember volt, matematikusként is híres, a nem-euklideszi geometria felfedezésének egyik előkészítője. Életét Eukleidész V. posztulátuma bizonyítására tette fel, ami, mint tudjuk, nem lehetséges. Fő műve a kétkötetes *Tentamen*, mely 1832-1833-ban jelent meg és korának jeles összefoglaló munkája volt a matematikai ismeretek köréből. E műről Gauss is elismerőleg nyilatkozott, kielméve annak precíz tárgyalásmódját. A *Tentamen* a marosvásárhelyi kollégium felsőéves hallgatói számára tankönyvként szolgált, ám a kötelező tananyagnál jóval többet tartalmazott. Bolyai Farkast 1832. március 9-én a Tudós Társaság levelező tagjává választotta, ám nem a Matematikai Osztályba, ahogyan ez több életrajzában szerepel, hanem a Természettudományi Osztályba. Alapul az 1830-ban megjelent magyar nyelvű *Arithmetica* eleje című könyve szolgált, nem a deákul írt *Tentamen*. Ez Döbrentei Gábor titoknok Bolyai Farkashoz intézett

1833. augusztus 29-i leveléből kikövetkeztethető. A leveléből az is kitűnik, hogy a titoknok sem Farkast nem ajánlhatta rendes tagnak, sem Jánost akármilyen tagnak, deákul írt munkáik miatt (Vekerdí, 2001).

Bolyai Farkas nemcsak nagy tehetségű matematikus, hanem sokoldalú zseni volt. Drámái révén helyt kapott a magyar irodalomtörténetben. Egy másik, maradandó emlékü tevékenysége volt a kályhák, kemencék tervezése. Miután értesült arról, hogy Bécsben a takarékos kályhák tervezésének problémájával foglalkoznak, ő is hozzákezdett a feladat megoldásához. Igen sok különböző variációjú kályhát gondolt ki és rakatott, illetve rakott saját kezűleg is. Így jöttek divatba Erdélyben a Bolyai-kemencék. Sok egyéb találmánya is volt: egy kerekken álló ülés, melyet lábbal, bottal kellett hajtani; egy kerekken álló, zsindelel fedett „szekér-lak”, a lakóköcsi őse. Magánórákat adott zenéből és zeneelméleti előadásokat is tartott. A magyaron kívül folyékonyan beszélt németül, latinul, románul. Miután 1820-ban pályázatot írtak ki az erdélyi kamarai erdők főfelügyelői állására, Farkas, anyagi gondjai enyhítésére, megpályázta. Nem kapta meg, de az állás megszerzéséhez alapos erdészeti tanulmányokat folytatott és utóbb megírta az egyik első magyar nyelvű erdészeti szakkönyvet. Szellemes, jó társalgóként kedvelt vendége volt a helybéli előkelő társaságoknak.

Bolyai Farkas 1856. november 20-án meghalt. Temeetésén, kívánsága szerint, csak az „oskola csengettyűje” szólt, más ceremónia nem volt. Sírjára, meghagyása szerint, jelt nem tettek, hanem egy általa honosított pojnik almafát ültettek (Orbán Balázs, 1868, Negyedik Kötet, 133. old.). A híres professzor ugyanis a kertészetben is jeleskedett. A temetés után János megírta apja jellemzését. Bizonyos, hogy apa és fia között voltak összehúzódások, ám nem ez volt a fő jellemzője kapcsolatuknak. János azt írta apjáról, hogy testileg is kiváló, egyetemes lángelme. Több más írásában is a legnagyobbak közé sorolja apját (Kiss Elemér, 1999). Másfelől, János életének az ismertetésében látni fogjuk, milyen nagyra értékelte az apa is a fiát.

Bolyai János 1802. december 15-én született Kolozsvárott, ahová a házaspár Domáldról bejött, hogy a szülés jobb körülmények között menjen végbe. A ház, melyben János született, anyja családjának a tulajdona volt, ma is áll és emléktábla jelöli. Két év múlva a család Marosvásárhelyre költözött, miután Farkast, kinevezték az ottani kollégium professzorává. János zsenialitása már gyermekkorában megnyilvánult. Hatéves korában csaknem magától megtanult olvasni, egy év múlva már németül és hegedülni is tanult. Kilencéves volt, amikor apja matematikára kezdte tanítani, tizennégy évesen már járatos volt a felsőbb matematikában, könyven és rendkívüli készséggel dolgozott a differenciál- és integrálszámításban. Ezt apja írja Gaussnak 1816. április 16-án. Ebben a korban már a hegedülésben is szépen haladt, nehéz hangversenydarabokat játszott. Tizenkét éves korában lett a kollégium rendes tanulója. A három első osztályt kihagyva mindjárt a negyedikbe került. Ez ma az általános iskola nyolcadik osztályának felel meg. A rigurózumot 1817 júniusában tette le.

János továbbtanulásának kérdése már korábban is felvetődött. Erdélyben akkoriban még nem volt egyetem, a pesti és a bécsi egyetemeken viszont nem volt olyan szintű matematikaprofesszor, akitől az ifjú zseni sokat tanulhatott volna. Természetes volt a gondolat, hogy János Gausshoz menjen tanulni Göttingenbe. Nincs tudomásunk arról, hogy egy Bolyai Farkaséhoz hasonló megoldás - tanulóútként szerződni egy jómódú család fiához - felvetődött volna. Említettük, hogy akkoriban a német egyetemeken a diákok közül sokan kicsapongó életet éltek. Farkas tudhatta ezt, és talán ezért is akarta a göttingeni továbbtanulást oly módon megoldani, hogy János Gauss házában lakjon. Ez persze annál inkább indokolt volt, mivel János 1817-ben még csak tizenöt éves, Farkas pedig 1796-ban, huszonegy éves korában került Göttingenbe. Az 1817. évben kezdődő göttingeni továbbtanulásra gondolva 1816. április

10-én Farkas levelet írt Gaussnak. Ebben arra kéri Gausst, hogy fia három évig nála lakhasson, a költségeket megtéríti. Ezután azonban mindent elront, amikor arra kéri Gausst, közölje vele őszintén: „1. Nincsen-e lányod, ki akkor (reciproce) veszedelmessé válhatnék...? 2. Egészségesek vagytok-e, nem szegények? Megelégedettek-e, nem zsémbesek? És főleg a feleség kivétel a nők között? Nem változékonyabb, mint a szélkakas? Nem kiszámíthatatlan, mint a barométer változása?...”. Gauss erre a levélre nem válaszolt.

Ezután vetődött fel a bécsi hadmérnöki akadémián való továbbtanulás lehetősége. Farkas ezt az intézményt Göttingenbe utazása közben meglátogatta, valóságos beleszeretett és hajszálon múlt, hogy nem ragadt ott. Így hát jó szívvel ajánlhatta ezt fia számára. A szükséges anyagiakat azonban nem tudta azonnal előteremteni, ezért 1817-ben Jánost beíratta a vásárhelyi kollégium bölcsészeti szakára. A bécsi továbbtanuláshoz szükséges pénzét később a kollégium Kolozsvárott élő gondnoka, gróf Kemény Miklós (1791-1829) másokkal együtt teremtette elő, úgyhogy sikeres felvételi vizsga után 1818-ban János megkezdte tanulmányait a Császári és Királyi Hadmérnöki Akadémián. Ez nyolc évfolyamból állt, kezdeni a negyedik osztályban, vagy lejjebb lehetett. Jánost felvették a negyedikbe, így négy év tanulási időre lehetett számítani. Kemény Miklós gróf ugyan (másokkal együtt) a teljes tanítási összeget megadta, de sok mindenért kellett külön fizetni (pl. a lovaglásért), ezért szükség volt az apa anyagi segítségére is. Nem ment könnyen, mert a gazdasági helyzet az 1792 óta tartó francia háborúk következtében Erdélyben is megromlott, 1817-ben a papírpénzt kétötödére devalválták. Tudjuk, hogy 1820 körül Farkas fizetése már évi 200 ezüst rajnai forint volt, ám ez nem jött rendszeresen, csak késve és néha hiányosan. János tanítási költsége kb. évi 900 forint volt, melyből kb. 130-at ezüstben kellett fizetni. Az első felszerelés költsége kb. 220 forint volt.

Sarlóska Ernő (1965, 1973) elsőként tárta fel Bolyai János katonaéveinek történetét, cikkeiben a hadmérnöki akadémiái éveken túl a további tíz katonaévről is érdekes tájékozódást meríthetünk. A hadmérnöki akadémián eltöltött évekről részletes beszámolót olvashatunk Ács Tibor (1997) könyvében. Most megelégszünk annak megemlékezésével, hogy János kitűnő tanuló volt, akit tanárai első helyre tettek az évfolyam rangsorában, ámde diáktársai csak a második helyet juttatták neki és ez maradt az összesített sorrend is. A fő ok a rajzolásban való gyengébb szereplése volt; ezt János nagyon unta. Az akadémiái évek alatt, 1820-tól kezdődően, intenzíven foglalkozott a paralellák kutatásával, be akarta bizonyítani az V. posztulátumot, mellyel atyja már hosszú idő óta hasztalan kísérletezett. Óvja is ettől fiát 1820. április 4-i levelében: „Az Istenért kérlek! Haggy békét a paralelláknak, úgy irtozz tőle, mint akarmitsoda feslett társalkodástól, éppen úgy megfoszthat (mint engem) minden idődtől, egészségedtől, tsendességedtől, s egész életed boldogságától. Az a feneketlen sötétség talán ezer Newtoni óriási tornyokat elnyél - soha nem világosodik meg a földön - ...”

Bolyai János 1822-ben elvégezte a hadmérnöki akadémiát, de még egy évig további tanulmányok folytatására, mint az első két legjobb tanuló egyikét, az akadémián tartották. 1823. szeptember elején azután kinevezték alhadnagynak és beosztották a temesvári erődítési igazgatóságához. Innen írta 1823. november 3-án világszerte ismertté vált levelét apjának: „Kedves Édes Apám! Annyi teménytelen meg írni valóm van az ujj találmányaimról, hogy éppen most nem tudok másként segíteni magamon, mintha semmibe se ereszkedem belé, csak egy kvartára írok;... A feltételem már áll, hogy mihelyt rendbe szedem, el-készítem, s mód leszsz, a paralellákról egy munkát adok ki; ebbe a pillanatba nints kitalálva, de az az út melylyen mentem, tsaknem bizonyosan ígérte a tzél el-érésit, ha az egyébaránt lehetséges; nints meg, de olyan felséges dolgokat hoztam ki, hogy magam elbámultam, s örökös kár volna el-

veszni; ha meg-látja Édes Apám meg-esméri; most többet nem szólhatok, tsak annyit: hogy semmiből egy ujj más világot teremtettem; mind az, valamint eddig küldöttem, tsak kártyaház a toronyhoz képest”.

Ma már tudjuk, hogy ez az „ujj más világ” az abszolút és a hiperbolikus geometria varázslatos világa. 1825 elején János hazalátogatott Marosvásárhelyre. Nagy sikere volt, főúri társaságokat bűvölt el személyével és hegedűjátékával az elegáns tiszt. Apja gyönyörködött fiában, nem utolsósorban matematikai zsenialitásában. Nagy, kemény természetű szép ifjú, írta apja Bodor Pálnak 1825. február 25-én. János egyébként kitűnő vívó is volt, már akadémiai éve alatt hírnevet szerzett ebben. Egy alkalommal, aradi tartózkodása alatt, tizenhárom lovastiszt hívta ki párbajra. János mind a tizenhárom kihívást elfogadta azzal a feltétellel, hogy két-két párbaj között játszhat a hegedűjén, és mind a tizenhárom esetben ő lett a győztes. Ha ez a történet igaz és a párbajok lovassági karddal történtek (lovastisztek voltak a kihívók), amiről köztudott, hogy igen nehéz, akkor ebből arra következtethetünk, hogy János nagy fizikai erejű fiatalember volt.

A sors úgy hozta, hogy amikor 1826-ban Aradra helyezték, közvetlen felettese az a Johann Wolter von Eckwehr lett, aki a hadmérnöki akadémián a matematika tanára volt. Vele János már korábban is levelezésben állt. Ebben az évben János átadta egykori tanárának német nyelvű kézírásos értekezését, melyben nem-euklideszi geometriai vizsgálatait foglalta össze. Ez a kézirat sajnos elveszett.

Jánost 1831-ben Lembergbe vezényelték, majd 1832-ben Olmütz lett katonai pályafutásának utolsó állomása. Lembergbe utazása közben Marosvásárhelyen meglátogatta édesapját.

Aradon Jánost gyakori láz gyötörte, feltételezhető, hogy a környékbeli mocsaras vidéken maláriás lett. Később a kolerát is megkapta, egészsége megromlott. Hozzájárult ehhez az is, hogy Lembergől Olmützbe menet szekere felborult és János súlyos fejsérülést szenvedett. Munkáját már korábban is elhanyagolta, nyilván nem érdekelte a sablonos tervezőmunka, és ahogy tudott, időt szakított matematikai problémák megoldására. Háromévi szolgálatmentes szabadságot akart kérni, hogy matematikai vizsgálatait tovább folytassa. Kérvényét 1832-ben juttatta el a hadmérnöki akadémia főigazgatójához, János főherceghez, aki azt elutasította. Végül, 1833-ban másodosztályú kapitányi rangban nyugdíjazták. Ebben szerepet játszott az is, hogy Lembergől Olmützbe utazása közben a határon összezördült a vámtisztekkel, nem akarván nekik ládját kinyitni, akik ezután Jánost feljelentették.

1831-hez visszatérve, a legfontosabb esemény a latin nyelven írott *Appendix* különnyomatként való megjelenése. A latinul írott *Tentamen* első kötete, János *Appendix*-ével egybefűzve, 1832-ben jelent meg. A második kötet megjelenésének éve 1833. Fontos momentum, hogy a *Tentamen* imprimatúrájának dátuma 1829. október 12.

A különnyomatként megjelent *Appendix* egy példányát Bolyai Farkas szinte azonnal, 1831. június 20-án elküldte Gaussnak, annak véleményét kérve fiának művéről. Ez a példány elveszett, ezért Farkas 1832. január 16-án újból elküldte. Gauss 1832. március 6-án kelt válasza közismert. Ennek leglesújtóbb részletében írja a következőket: „Most valamit a fiad munkájáról. Ha azzal kezdem, hogy nem szabad dicsérnem: bizonyára meghökkensz egy pillanatra. Más azonban nem tehetek: ha dicsérnem, akkor magamat dicsérnem, mivel a mű egész tartalma, az út, melyet fiad követ és az eredmények, amelyekre jutott, majdnem végig megegyeznek részben már 30-35 év óta folytatott elmélkedéseimmel”. Ezután, megírja, hogy neki is szándékában állt idevágó munkát papírra vetni, de életében ebből semmit sem kívánt nyilvánosságra hozni. Gauss más leveleiben még korábbra teszi azt az időt, amikor a nem-euklideszi geometriával már foglalkozott. Egy Gerlinghez írott levelében viszont elismeri, hogy 1798-ban esz-

méi még távol voltak attól az érettségtől, mely Bolyai János művében fellelhető. Gaussnak dicsérő jelzői is voltak Bolyai Jánosról és művéről, az idézett levél csapásainak fájdalmát azonban ezek nem tudták enyhíteni a fiatal titánban.

Bolyai János 1833-ban atyjához költözött Marosvásárhelyre, majd egy év múlva kiköltözött Domáldra, ahol 1846-ig lakott. 1834-től együtt élt a jó családból való Kibédi Orbán Rozáliával. Törvényes házasságkötésről nem lehetett szó, mert nem tudták előteremteni a kauciót, mely János katonatiszt volta miatt vált szükségessé. Két gyermekük született: Dénes (1837-1913) és Amália (1840-1893). Amáliának nem volt gyermeke, Dénesnek azonban három házasságából több gyermeke született. Egyik leszármazottja, Bolyai János, a mi Jánosunk dédunokája, ma is él Edelényben.

1837 mindkét Bolyai életében jelentős eseményt hozott. A lipcsei Jablonowski Tudományos Társaság 1834-ben pályázatot hirdetett a képzetes számok elméletének megalapozására (a pályázat eredeti szövege hosszabb, mai szemmel kissé furcsán hat). A pályázatról a Bolyaiak nem sokkal annak 1837. novemberi lejárata előtt értesültek, de mindketten pályáztak. Rajtuk kívül még a debreceni kollégium professzora, Kerekes Ferenc (1784-1850) pályázott. A Bolyaiak nem nyertek, Kerekesnek viszont odaítélték a díj felét. Bolyai János e műve, mely *Responsio* néven ismert, a komplex számok elméletének Hamilton (1805-1865) -féle megalapozásához hasonló elveken nyugszik. Bár a pályázatot 1837-ben adta be, maga az elmélet már 1831-ben készen volt, korábban, mint amikor Hamilton művét a dublini akadémiához benyújtotta.

Bolyai János számos további, a maga korában új matematikai eredményt ért el, erről Kiss Elemér (1999) alapvető felfedezései adnak tájékoztatást.

Bolyai János 1846-ban családjával Marosvásárhelyre költözött. Apja ugyanis elégedetlen volt János gazdálkodásával és a domáldi birtokot bérbe adta.

Az 1848-as év meglepetést hozott János számára. Kezébe került Lobacsevszkij (1840) munkája, melynek tartalma sok részletében megegyezik az *Appendix*-ével. Előbb arra gyanakodott, hogy meglopták őt, később azonban részletes észrevételeket tett e művel kapcsolatban. Ezeket Stäckel Pál és Kürschák József (1902) tette közzé nyomtatásban.

A szabadságharc idején, 1849-ben, kihasználva a lehetőséget, hogy nem volt szükség kaucióra, házasságot kötött Orbán Rozáliával. Ezt azonban később érvénytelenítették.

Bolyai János 1852-ben elköltözött családjától, házat feleségére hagyta és jelentős pénzüsszeget is adott neki gyerektartásra. Gyermekeivel azonban továbbra is törődött. Betegeskedett, egy Szóts Júlia nevű szolgáló gondozta.

1857-ben féltestvérével, Gergellyel, aki Bolyán gazdálkodott, eladta Domáldot 1600 rajnai forintért.

1860. január 27-én Szóts Júlia levelet írt Gergellynek. Kérte, hogy jöjjön sürgősen, mert János rosszul van. Miután a levelet aláírta, gazdájára nézett, majd így folytatta „Míg a levelet meg írtam, adig meg holt, így már nints mit tagadni a kapitány Ur nints többé”. A temetésen az előírt katonai kíséreten kívül három civil vett részt. A református egyház anyakönyvében pedig a szokásos bejegyzések után odaírták: „Híres, nagy elméjű mathematicus volt, az elsők között is első. Kár, hogy talentuma használatlanul ásatott el”. Ki kell mondani, hogy ennél szakmailag sokkal kompetensebb személyek sem tudták Bolyai János személyének és művének nagyságát akkoriban felmérni.

Bolyai Jánosról nem maradt fenn kép. Volt egy kép, mely őt katonaruhában ábrázolta, ezt azonban Bolyai egy alkalommal dührohámában karddal szétkaszabolta. Újabbban az a nézet válik egyre elfogadottabbá, hogy a marosvásárhelyi kultúrpalota homlokzatának a tetején lévő domborművek egyike őt ábrázolja. Az összesen hat dombormű közül ötnek az esetében sikerült megállapítani, hogy valóban azokat a személyeket ábrázolják, akiknek a neve a domborművek alatt olvasható. A hatodik alatt Bolyai János neve áll és ez közvetlenül Bolyai Farkas domborműve mellett helyezkedik el. Van azonban egyéb bizonyíték is, mégpedig azoknak a tanúságtétele, akik a palota építésének idején Bolyai Jánost még személyesen ismerték, továbbá az a feltűnő hasonlóság, ami a dombormű és Klapka György ismert portréja között fennáll. Márpedig Bolyai János feltűnően hasonlított Klapka György honvéd tábornokhoz. A fentiekről Staar Gyula (1990) könyvében Weszely Tibor ad részletes tájékoztatást. Az említett dombormű felhasználásával készült a 2002. évi Bolyai-évfordulóra, Széchenyi Kinga Bolyai Jánost ábrázoló plakettje.

Megjelent:
Természet Világa 2002/7.

¹ Temesváriakként további neveket kell említenünk: Toró Tibor, Salló Ervin, Neumann Mária, Mandics György.

A két Bolyai síremléke a marosvásárhelyi református temetőben

Temesvár híres polgármesterei

Johann Nepomuk Preyer (1805-1888)

Viszonylag hosszú ideig volt a város vezetője (1844-1858 között, rövid megszakítással), és azok közé tartozott, akik nem csupán hivatalnokként szolgálták a várost: megírta Temesvár szabad királyi város első monográfiáját (*Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, 1863). Sokan a modern Temesvár megalapozójának tekintik, akinek német anyanyelvüként komoly kihívást jelentett az 1848-as magyar forradalom, amelynek

eszméivel egyetértett, de kényszerből az ellentétes oldalra kellett állnia.

Lugoson született, Georg Preyer és Josepha von Leyritz első gyermekeként (a hét közül). Apját, akinek a családja Kölnből származott, 1789-ben nevezték ki lugosi tiszviselőnek, ahol a család 1818-ig maradt. Iskoláit Lugoson kezdte, a temesvári piaristáknál folytatta, majd a szegedi filozófia karon tanult. Jogot tanulni Nagyváradra majd Pozsonyba iratkozott, itt 1824-ben végez. Az ügyvédi diplomát Pesten szerezte meg 1828-ban.

1830-ban Temesvárt találjuk, feleségül veszi Josepha Nosedát, egy gyógyszerész lányát, akivel öt gyer-

mekük születik, akik közül csak egy – Izabella – éri meg a felnőttkort. Feleségét 1850-ben elveszti, 1852-ben újránősül, a várparancsnok lánya, Hermine Fischer von See lesz a második felesége, akitől gyermeke nem születik.

Már 1828-ban a vármegye kancelláriáján dolgozik, közben ügyvédként is praktizál. 1830-ban udvarmester, majd 1832-ben gazdasági kérdésekért felel a városházán. Mivel fiatal korától érdeklődik az írás, olyan helyet keres magának, ahol ilyen irányú tevékenysége kiteljesedhet, ezért pesti és temesvári lapoknak dolgozik. Temesvár akkori polgármestere, Josef Klapka nyomdász, könyvtáros és lapkiadó, akivel jó kapcsolatba kerül. Klapka lapjába - *Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Kunst und Gewerbe* - folyamatosan dolgozik, így kerül Temesvárra.

A kor alapvető kérdése volt a helyi politika reformja, modernizációja, hiszen a társadalmi folyamatok iránya és ereje érezhető volt: váltásra van (volt) szükség. Csak hogy a bécsi feladatok felelősei konzervatívok voltak – és Preyer az udvarral való tárgyalások szóvivőjeként komoly szerepet kapott. Természetesen, reform-elképzeléseit csak előadhatta, nem bizonyíthatta, esélye erre 1844-es polgármesteri tisztségével nyílik. A városi tanácsnak viszonylag korán tagja, s ez is segítette útját a polgármesteri tisztség felé.

A megválasztása utáni évek helyi társadalmi mozgásai jelzik, jól mérte fel a helyzetet: pár év alatt napirendre kerül a vasút kérdése, s a vonalak kijelölése nem volt elválasztható a város gazdasági potenciáljától. Ebben az időben került előtérbe a gázvilágítás kérdése, a távíró-hálózat kiépítése, takarékpénztárak és bankok létesítésének a szüksége. A városban 26 jelentősnek mondható ipari vállalkozás működött ebben a korszakban, a legismertebb ezek közül alighanem a dohánygyár (1856-os alapítású), de volt három nyomda, több italkészítő, szappan és illatszergyárak, meg több téglagyár. A munkások száma sok százra rögött. Kulturális téren az állandó színházi évad, a zenei egyesület kérdései voltak napirenden, de ugyanezre az időre esik Temesvár első egyetemének, a filozófia (1841-től) majd jogi karral működő (1845-től), Lonovics József római katolikus püspök által kezdeményezett Lyceum Temesvariensis léte, amelynek végét az 1849-től bevezetett új regionális közigazgatás hozta el. A két fakultás működését a városháza közvetlenül is támogatta pénzzel, illetve közvetve azzal, hogy a működésnek keretet adó Szent György téri – a XX. század elején lebontott – épület kialakítását segítették.

Preyer reformpártisága mutatkozott meg abban, hogy a magyar forradalom kitörésekor, 1848 márciusában az újonnan meghirdetett eszmék mellett állt ki. Ez viszont komoly feszültséget ébresztett egy katonavárosban, ahol a bécsi kormányzat nagy erőket állomásoztatott. A forradalom melletti kezdeti kiállásnak Georg von Rukavina tábornok, akkori helyőrségparancsnok vetett véget napiparancsával. 1858-as távozása a város éléről szintén a katonai vezetéssel, a saját tervek és elképzelések megvalósításának esélytelenségével magyarázható.

A továbbiakban sem kívánt elszakadni Temesvártól, mint élete nagy kihívásától és feladatától – megírta a város első és mindmáig alapmunkáinak tekintett monográfiáját. A monográfia előmunkálatait az osztrák Gmunden városkában végzi, ahova egy időre visszavonult. A munka megjelenésekor ismét Temesvárt lakott, ugyanis 1861-től bíró a császári ítélőtáblánál és a törvényszék elnöke. A napi politikai helyzettel elégedetlen, és kiábrándultsága növekedett – aminek alighanem életkorából fakadóan is bizonyos változások elutasítása volt az alapja –, ezért 1876-ban végleg visszavonult a közélettől. Bár viszonylag messze, az osztrák Kirchengbergbe költözött, de továbbra sem tudott elszakadni Temesvártól: a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat alelnöke volt 1878-tól élete végéig, vagyis 1888-ban bekövetkezett haláláig.

Életművének meghatározó összetevőit egyrészt a Temesvárt végzett munka, másrészt irodalmi-tudományos munkássága jelenti. Utóbbit illetően megjegy-

zendő, hogy a városmonográfia mellett jelentősnek mondható irodalmi munkássága, több verskötetet jelentetett meg, drámákat írt. Utóbbiak közül számunkra jelentéses a Hunyadi László című (1882-ben jelent meg Bécsben), amely jelzi azt, hogy érdeklődése a magyarok és sorsdrámáink iránt őszinte volt. Olyan vezető és gondolkodó volt, aki ki tudott lépni az etnikai meghatározottság kereteiből és fel tudta mérni a társadalmi fejlődés fő irányait. Munkássága mind politikai, mind irodalmi szempontból jelentős és figyelemre méltó.

B.B.

Török János (1843-1892)

A Vingán született Török János viszonylag hosszú ideig, 1876-1885 között állt a város élén. A tisztségről budapesti, országos feladat vállalása okán mondott le, ugyanis a rendkívüli szervezői tehetségű Török Jánost bízták meg a magyar rendőrség átalakításának roppant felelős feladatával.

1854-1862 között Temesváron végezte a piarista gimnáziumot; itt érettségizett, majd Pozsonyban és Pesten tanult jogot. 1866 és 1869 között Vingán, szülővárosában segédjegyzősködött. Innen került a Bácság fővárosába, Küttel Károly polgármesterhez gyakornoknak, azután, Steiner Ferenc polgármester idején, itt volt főjegyző négy éven át. Steiner lemondása után, 1876-ban választották meg polgármágnak. Ebben a minőségében állott Temesvár élén majd tíz évig.

A válságos hetvenes évek (több egymást követő aszályos esztendő, általános pénztelenség, a szegényes középrétegek feltűnő kivándorlása) után kemény kézzel és okos előrelátással, a közösség érdekeit szigorúan szem előtt tartva, ő szervezte meg a nekilendülő nagyváros életét. Bár megválasztásakor nem egységesen állott melléje a megye vezetősége, minden politikai erővel megtalálta a kellő hangot, a város érdekében egybefogta a gyakran különböző véleményre hajlamos tanács férjijait. 1878 decemberében megnősült, feleségül vette a kudrici (temeskutasi) földbírtokos családból származó Rieger Leonát.

Polgármestersége alatt vásárolta meg a város a volt szerb városháza épületét (a benne működő régi színházzal), aminek a telkén, a város hozzájárulásával, teljes átépítéssel, kétemeletes „palotaszzerű díszes épületet” húzott fel: a magyar királyi állami főreáliskolát.

1879 szeptemberében kijárta a minisztériumban, hogy hozzájáruljanak a temesvári állami fa- és fémpari szakiskola pénzbeli támogatásához. Már három év múlva elsőfokú ipariskolává alakult - több mint száz tanulóval. Jó üzleti érzéssel megvásárolta a város számára az 1880-ban leégett hatalmas új színházépületet, a hozzáépített Vigardával (mai szóval Vigadóval) és a szállóval egyetemben. Részvételét hozta létre az új színház mielőbbi létrejöttére érdek-

Török János

ben valamint az állandó magyar nyelvű színjátszás támogatására.

Elnöke volt a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak, főparancsnoka az önkéntes tűzoltó-egyletnek, főlovászmestere a polgári lövészegyletnek. A gyorsan fejlődő külvárosokkal a közlekedést lövésúttal biztosította, a forgalom meggyorsítására tapintatosan tárgyalt a vár katonai vezetésével. Szívósan kitarthatott a város „kaputágítási” erőfeszítései mellett, a kiszélesített várkapukon át irányította a külső kerületek közlekedését a belső területek felé (a falak lebontását csak évekkel később merészelték kérelmezni). Támogatta a belvárosi utak „aszfaltírozását”. A város által megvásárolt susánováci kőbányából olcsón szerezte be a főbb közlekedési utak modernizálásához a kőanyagot; az ő polgármestersége idején építették a Begán átívelő első vashidat; ő szorgalmazta a Belváros csatornázását és ezáltal a közegészségi helyzet javítását. A mérnöki hivatal 1885-ben elkészítette a tervezetet, megvalósításához a polgármester megszerezte a katonai kincstár hozzájárulását. Ezzel a megkezdett munkálatokkal a város közegészségi helyzetében is változást idézett elő, de a további lépéseket az új, korszerű közkórház létrehívásában látta. Támogatta a Gizella-árvaházat, megszervezte és adományokkal segítette az 1872-es tiszai árvíz által károsult szegedi lakosokat. Időszakonként keményen ellenőrizte a fogházak egészségi állapotát.

Legeredményesebben mégis Temesvár villamos közvilágítását oldotta meg, amikor az osztrák légszuszítógépi vállalatnál a lejárt szerződést nem hosszabbította meg, hanem helyébe a londoni cég előnyösebb ajánlatát fogadta el. Ezáltal elérte, hogy 1884 novemberében Temesvár a kontinens első villamos közvilágításával dicsekedhetett.

Jó üzleti megérzéseire, szervező tehetségére, erélyes ellenőrzéseire felfigyeltek Budapesten is, 1885 februárjában a főváros rendőrfőkapitányává nevezték ki, azzal a céllal, hogy az 1881-ben született törvény szellemében szervezze át a magyar állami rendőrséget. Megkezdte annak modernizálását, személyzeti cserét hajtott végre, új intézményeket (detektívosztályt, bünyügyi nyilvántartást, sajtószolgálatot) hívott életre. A túlfeszített munka megkapta jutalmát: miniszteri tanácsos címmel tüntették ki. 1892 júniusában még hazalátogatott Temesvárra, ám ugyanazon év szeptemberében, barlangligeti nyaralójában szívroham következtében elhunyt.

A városi tanács hazahozta érdemes polgárnagyát és a belvárosi temetőben örökös sírhelyen temette el. Kegyeletből 1896-ban a város (is) megfestette mellképét – 1896 szeptemberében leplezték le – és a városháza tanácstermének képcsarnokában helyezte el.

Miklós Ilona

Stan Vidrighin (1876-1956)

Stan Vidrighin a korára jellemző roppant szerteágazó, felelős tisztségek sorát jelentő tevékenységét leginkább a temesvári polgármesterség fémjelzi, bár minden egyes megbízatása jelzi: képes volt megbirkózni a legkülönfélébb feladatokkal. Temesvár polgármestere előbb 1919-1921 majd 1922-ben, s bár viszonylag rövid ideig volt a város első számú vezetője, mindmáig az egyik legsikeresebb polgármesterének tekintik.

A Szeben melletti Rășinari (magyarul Resinár, németül Städterdorf) szülőtte szebeni érettségi után a pesti műegyetemre iratkozott be, ahol 1900-ban szerzett diplomát. Rövid soproni kitérő után került Temesvárra, éspedig pályázat nyerteseként: a város csatornázási tervére kiírt pályázatra beküldött munkája nyomán nem csupán a feladatot kapta meg, de kinevezték a városháza műszaki osztályára mérnöknek. Két év

múltán (1904) már főmérnök, és az ő vezetése alatt készült el a város vízvezeték- csatornahálózata. A feladat jelentősége okán a városháza jelentős európai városokba (Berlin, Hamburg, Drezda, Köln, Karlsruhe, Strassburg) küldte szakmai tapasztalatot szerezni. Visszatérte után készítette el a terveket, s ő volt a végrehajtás (1909-1911) felelőse is. Az igazi nagy feladatot a víztisztító állomás jelentette – mindenképpen elgondolkozott, hogy napjainkig az általa épített rendszer szolgálja a várost.

A vízművek elkészülte után, ahogyan egy felelőségre építő városvezetéstől elvárható, őt nevezik ki a frissen létrehozott víz- és csatornahálózatot működtető vállalat igazgatójává. Ebben a tisztségben éri az egyesítés, aminek nyomán ő lesz Temesvár első román polgármestere.

A városházi tisztségviselő politikai szerepvállalása előkészítette a polgármesteri kinevezést: 1918. december 1-jén jelen van a gyulafehérvári nagygyűlésen, választott küldöttként. Jelentős szerepe van a temesvári műszaki főiskola létrehozatalában, ugyanis városi vezetőként igencsak jól ismerte azt az alaposan kidolgozott dokumentációt, amelynek alapján már a század elején Temesvár kérvényezte Budapesttől a műegyetem létrehozatalát. Ennek a tervnek alapján került sor 1920-ban az ismételt kérvényezésre, immáron a bukaresti főhatóságoktól. Amikor megérkezett a pozitív válasz, szinte természetesen volt, hogy a főiskola rektori teendőinek a vitelére 1921-ben Traian Lalescu után megválasztják rektornak azt a városvezetőt, aki alapítónak is számít: 8,5 ha területet és 3 millió lejes támogatást nyújtott a város a műegyetem épületeinek a felhúzásához.

Miként a sikeres emberekkel gyakran megtörténik, őt is a fővárosba szólította a feladat: 1923 szeptemberében megbízzák Bukarest vízműveinek és villanyhálózatának a megvalósításával: kezdetben tanácsadóként kapcsolódik be a munkába, később a végrehajtást felügyeli, majd az elkészült rendszer igazgatását bízzák rá.

1929 újabb műszaki feladatot hoz számára: kinevezik a Román Posta vezérigazgatójává, nem sokkal később a román államvasutak első számú vezetője. Köztisztséget 1934-ig viselt, miután a fővárosi Malaxa művek – az akkori idők egyik legnagyobb nehézipparja – igazgató tanácsának a tagja majd igazgatója.

Temesvártól soha nem szakadt el teljesen, ennek egyik oka a Temesvár melletti, beregszói, mintegy 50 ha-s birtoka volt. A kapcsolata Bánsággal akkor szakadt meg, amikor 1945-ben a földreformmal elveszik a földjét. Bukarestben sem jár jobban, ugyanis a város egykori felelős emberét az ötvenes évek elején kilakoltatják a mai Dacia sugárúton lévő házából és kényszerlakhelyre viszik a Dâmbovița megyei Petroșița-ra.

Bukarestbe halála előtt nem sokkal tér vissza, itt ér véget egy hosszú, eredményekben gazdag és méltánytalanságok és igazságtalanságok tarkította hosszú élet. (Egyik gyermeke lemondott a Vidrighin név használatáról, annyi bajt okozott neki.) A Bellu temetőben helyezték örök nyugalomra.

B.B.

Stan Vidrighin

Temesvári külképviseletek

Napjainkban Temesvár már 10 külképviseleti kirendeltséggel büszkélkedhet.

Három főkonzulátus működik városunkban: Szerbia, Németország illetve Olaszország viszonylatában.

A legrégebbi konzulátus a szerbiai, ami 1973 januárjában alakult.

Szerbia

A temesvári szerb főkonzul Dragomir Radenković.

A Konzulátus a Remus utca 4. szám alatt található.

A konzulátus tevékenységeiről többet a www.consulatulgeneral-serbia.ro honlapon lehet megtudni.

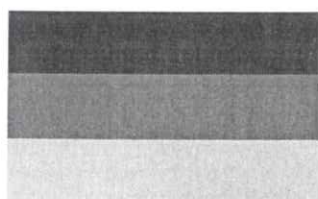
További elérhetőségei:

Telefon: 0256-49.03.34 / 0256-49.02.68

Fax: 0256-49.04.25

E-mail: gksrb@clicknet.ro

Németország

A temesvári német főkonzul Rolf Maruhn.

A Konzulátus a Tudor Vladimirescu utca 10. szám alatt található.

A konzulátus tevékenységeiről többet a www.temeswar.diplo.de honlapon lehet megtudni.

További elérhetőségei:

Telefon: 0256-30.98.00

Fax: 0256-49.04.87

Olaszország

A temesvári olasz főkonzul Manilo Giuffrida. A Konzulátus a Putna utca 7. szám alatt található. A konzulátus elérhetőségei:
Telefon: 0256-20.12.12 / 0256-40.86.30
E-mail: consitim@rdslink.ro

A három konzulátus mellett az idők során tiszteletbeli konzulátusok is alakultak.

Ausztria

Időrendi sorrendben, Ausztria Tiszteletbeli Konzulátusát avatták fel elsőnek, 2001 februárjában, Vasile Onofrei tiszteletbeli konzul beiktatásával.

Az ausztriai tiszteletbeli konzulátus a Mărășești utca 7/2. szám alatt található.

További elérhetőségei:

Telefon: 0256-29.43.00

Fax: 0256-29.27.71

E-mail: consaustria@rdstm.ro

Hollandia

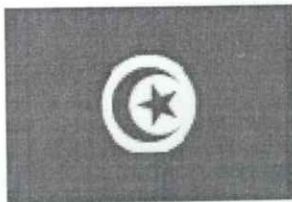

A következő Tiszteletbeli Konzulátus felavatására 2003. február 13-án került sor, ekkor avatták városunkban Hollandia konzulátusát Marius Popa tiszteletbeli konzul beiktatásával.

Az hollandiai tiszteletbeli konzulátus a George Popovici utca 8A szám alatt található.

További elérhetősége:
Telefon/Fax: 0256-49.69.94

Tunézia

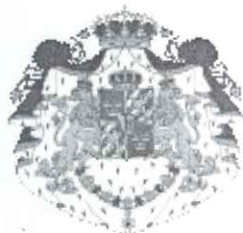
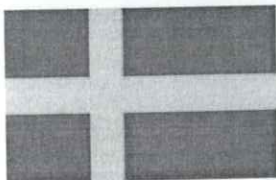

Három évre rá egy újabb konzulátus alakult. 2006. november 30-án avatták Temesváron Tunézia Tiszteletbeli Konzulátusát, Sevastian Armaşu beiktatásával.

Az tunéziai tiszteletbeli konzulátus a Mures utca 116A szám alatt található.

További elérhetőségei:
Telefon: 0256-48.77.16 / 0256-48.77.17 / 0256-48.77.18
Fax: 0256-48.77.19

Svédország

Egy év múlva megalakul Svédország külképviselete is. A temesvári Svéd Tiszteletbeli Konzulátust 2007. december 7-én avatták, Nicolae Petrov tiszteletbeli konzul beiktatásával.

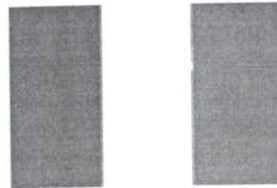
Az svéd tiszteletbeli konzulátus titkársága a Coriolan Brediceanu utca 10. szám alatt található, City Business Center épületében működik.

További elérhetőségei:
Telefon: 0256-30.09.33
Fax: 0256-30.09.93
E-mail: swedish_honorary_consulate@airservice.ro

Az idei évben három újabb Konzulátussal gyarapodott városunk.

Franciaország

Február 19-én alakult meg Franciaország Tiszteletbeli Konzulátusa, Dan Bedros tiszteletbeli konzul beiktatásával.

Az francia Tiszteletbeli Konzulátus a 700-as piac melletti Gheorghe Dima utca 1. szám alatt található.

További elérhetőségei:
Telefon: 0256-25.03.80
Fax: 0256-25.03.81

India

स्वयंभो अयते

Március 3-án létrejött India Tiszteletbeli Konzulátusa is, Maria Grapini tiszteletbeli konzul beiktatásával.

Az indiai tiszteletbeli konzulátus a Jiul utca 2. szám alatt található.

További elérhetőségei:
Telefon: 0256-49.02.27
Fax: 0256-45.02.26
E-mail:
grapini@pasmatex.ro / cabinet@pasmatex.ro

Magyarország

A legújabb külképviseleti intézmény Magyarország Tiszteletbeli Konzulátusa.

Július 17-én iktatták tisztségébe Pánczél Zoltánt, Magyarország temesvári tiszteletbeli konzulját.

A tiszteletbeli konzul hivatala a Liszt Ferenc utca 6. szám alatt található.

PATAKI ZOLTÁN

Tiszteletbeli magyar konzulátust avattak Temesváron

"Stabil pillére legyen a román-magyar barátság hídjának!"

Füzes Oszkár, Szilágyi Mátyás és dr. Pánczél Zoltán
köszöntik az est vendégeit

Tiszteletbeli magyar konzulátust avattak. Mintegy 400-500 rangos és előkelő vendég - Romániában akkreditált külföldi diplomaták, egyházi vezetők, politikusok, helyi elöljárók és közéleti személyiségek - vett részt október elsején este a Magyar Köztársaság Tiszteletbeli Konzulátusának avató ünnepségén, amelyet a temesvári Román Operában tartottak meg fényes külsőségek között. Az esemény meghívottjai vörös szőnyegen vonultak be az operaházba, ahol Füzes Oszkár bukaresti magyar nagykövet, Szilágyi Mátyás kolozsvári főkonzul és dr. Pánczél Zoltán tiszteletbeli konzul pezsgővel üdvözölt mindenkit, a zenei aláfestést a híres Rajkó zenekar szolgáltatta. Az Opera virágcsokrokkal feldíszített színpadára szólították az est díszvendégeit: Füzes Oszkár nagykövetet, Németh Zsoltot, a magyar országgyűlés külügyi bizottságának elnökét, Gheorghe Ciuhandu temesvári polgármestert, Eugen Dogariu alprefektust, Constantin Ostaficiuc Temes megyei elnököt és Tőkés László európai parlamenti képviselőt, akik sorra köszöntötték Temesvár immár tizedik működő konzulátusának vezetőjét, dr. Pánczél Zoltánt. Füzes Oszkár bukaresti magyar nagykö-

vet köszöntőjében kiemelte, hogy a temesvári szellemiség nem csak az érdekek, hanem a keresztény értékek és a szabadság tiszteletében nyilvánul meg, ez tette lehetővé, hogy Tőkés László ellenállásából kibontakozhatott a temesvári forradalom és megtörténjen a rendszerváltás Romániában. "Bízom benne, hogy Pánczél Zoltán tiszteletbeli magyar konzulként hozzájárul a magyar közösség megőrzéséhez, a város és a régió még sikeresebb fejlődéséhez"- mondta Füzes Oszkár.

Gheorghe Ciuhandu polgármester a közös román-magyar történelem fontos momentumait felidézve hangsúlyozta, hogy a XIV. század elején Károly Róbert magyar király székvárosává léptette elő Temesvárt, de itt írták alá 1996-ban a román-magyar alapszerződést is. A magyar konzulátus létrehozását indokolja a magyar befektetők jelenléte, a Szeged várossal fenntartott testvérkapcsolat és a DKMT eurorégiós együttműködés léte - mondta a temesvári polgármester. Németh Zsolt, az országgyűlés külügyi bizottságának elnöke szerint a forradalom 20. évfordulója alkalmas pillanat a tiszteletbeli konzulátus megnyitására, de Temesvár akár egy főkonzulátust is megérdemelne! Constantin Ostaficiuc Temes megyei elnök meglepetésének adott hangot, hogy a szomszédos Csongrád megyével több mint tíz éve tartó sikeres együttműködés dacára csak most, a rendszervál-

Dr. Pánczél Zoltán átveszi Füzes Oszkártól
a magyar zászlót

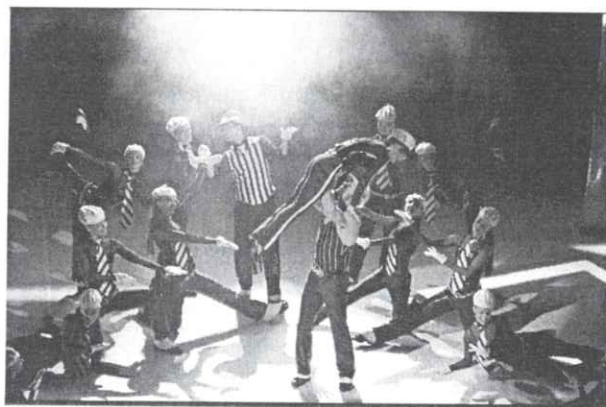

Tőkés László áldást kér a magyar konzul munkájára

tás után közel 20 évvel nyílt magyar konzulátus Temesváron. Tőkés László EP-képviselő felidézte 1989 decemberének forró pillanatait, amikor Temesvár népe, románok, magyarok és más nemzetiségűek, vallási felekezethez való tartozásuktól függetlenül, szolidarizáltak a református lelkeséssel, bizonyítva hogy a több évszázados együttélésnek szellemi dimenziója is van. Tőkés László ezután Füzes Oszkárt idézte, aki bukaresti nagykövetségént való beiktatásakor elmondta: a románok és a magyarok, ha egymás ellen fordulnak, nem sokra mennek, de ha összefognak, csodákra képesek! Tőkés László áldást mondott az új tiszteletbeli konzul tevékenységére és ironikusan azt javasolta, hogy a jelenlévők az éppen válságban levő bukaresti kormányért is mondjanak el egy imát. Dr. Pánczél Zoltán Füzes Oszkár bukaresti nagykövettől vette át a tiszteletbeli konzulátus

szimbólumát, a magyar zászlót, majd rövid, de lényegre törő beszédet mondott: „Úgy szeretném végzeni a munkámat, hogy ez a konzulátus stabil pillére legyen a román-magyar barátság hídjának”.

Az est díszvendégei között volt a Jeruzsálemi Szent János Szuverén Lovagrend küldöttsége, Sir George Popper vezetésével, aki a lovagrend legmagasabb kitüntetésével, az Érdemrenddel jutalmazta dr. Pánczél Zoltán máltai lovag jótékonyági tevékenységét. Ugyanezt a kitüntetést adták át korábban a Temesváron fellépő José Carrerasnak, a világhírű operaénekesnek. A magyar est az Experidance tánckar rendkívül színvonalas előadásával folytatódott, akik Román Sándor koreográfiáját mutatták be, hatalmas tapsot aratva. Az esemény jellegzetes magyar étel- és italkülönlegességekben bővelkedő állófogadással zárult.

Az Experidance tánckar
Román Sándor koreográfiáját mutatta be

(László-fotók)

"Szeretem Temesvárt"

Kolozsi Teréz mérnökkel beszélget Bodó Barna

Kolozsi Teréz mérnök, a temesvári Polgármesteri Hivatal Városrendészeti Osztályának a vezetője. A feladatköre minden szempontból jelentős, hiszen ez az osztály adja ki a különböző igazolásokat és engedélyeket a Temesvárott bármilyen építkezést-javítást tervező, erre vállalkozó számára. Jelentős a feladat, amit abból mérhetünk fel igazán, hogy az osztályon csaknem 40 munkatárs dolgozik, évente négyezer engedélyt adnak ki, ennél sokkal több iratot kell véleményezni, kezelni.

Péntek délben, munkaidő után beszélgetünk a városházi irodában, miután a kollégák munkaidejük végeztével eltávoztak. Már aki végzett a feladatával, mert még bő félórával a munkaidőn túl is van két kolléga, aki ügyet intéz, s miután az iratokat átadják Kolozsi Teréznek, elköszönnek.

- Szereti Temesvárt? - kérdem.

- Igen, igen. Ezért maradtam itt, maradtunk Temesvárt a férjemmel. Ő egy évvel járt felettem, 1990-ben végzett, azt az évfolyamot még kihelyezték. Gondoltunk arra, hogy kerüljünk haza, közelebb Gyergyó vidékéhez, ugyanis gyergyóiak va-

gyunk. Alfalu után a csíkszeredai Márton Áron Líceum matematika-fizika spéci osztálya következett, olyan iskolába jártunk, amilyen ma aligha létezik. A 36 érettségizőből 36 jutott be egyetemre akkor, amikor volt felvételi, volt kemény verseny. De a folytatás is jó volt, a temesvári műegyetem

építészeti kara. Amikor ide kerültünk, alig tudtunk románul - és soha nem érezte sem tanár, sem kolléga, hogy ez „nem szép”. Sőt, segítettek: ha egy tanár tudogatott magyarul, megszólalt, bátorítón.

- Ezek szerint kellemesek voltak a diákévek.

- Így van, ezért maradtunk végül is itt. Mert olyan volt a hangulat, mert ez a város - él. Itt mindig történik valami.

- Azt hiszem, ide kívánczik, hogy a 90-es évek elején a temesvári magyar diákélet rendkívül mozgalmas és sok társadalmi értéket hordozó volt. Olvastam egy kisebb statisztikát arról, hogy az akkor itt végzett magyar diákok a továbbiakban igen sikeresek voltak - részben azért, mert közéleti szerepet vállaltak. Így látja?

- Nekem is ez a véleményem: rengeteg jó dolog történt, a diákok kezdeményeztek és támogatást is kaptak. Tehát amikor 1991-ben végeztem, akkor választ kellett adnom a nagy kérdésre: hogyan tovább? Minket már nem helyeztek ki. Magunk kerestük a boldogulás útját.

- Aligha a városháza következett...

- Dehogyan gondoltam a városházára, vállalkozni kezdtünk - kicsiben. Földváry Lajos bácsitól megtanultuk a blondel rámakészítést, ez díszes képkeret, divatos és keresett, ezt kezdtük készíteni. Üzletet nyitottunk a Belvárosban, a Bega nagyáruházal szemben. Ketten kezdtük a férjemmel, szépen fejlődött a cég, voltak munkatársaink is. És közben tanultam, könyvelést, hiszen az akkori helyzetben nagy szükség volt a könyvelőre, nagyon sokan át is képezték magukat. Szóval dolgoztunk és tanultunk.

- Mikor tért vissza eredeti szakmájához?

- 1995-ben, állást hirdetett a városháza, inspektori - hogy is mondják ezt magyarul...

- Előadónak mondanám...

- Szóval szakmérnöki állást hirdettek a műszaki osztályra, én is pályáztam - sikerrel. Öt évet dolgoztam ott, 2000-től vagyok a városrendészeti osztályon, 2005-től osztályvezetőként.

- Egy ideig a város főépítésének a tisztét is ellátta, tudtommal.

- Ez 2006-ban volt, a három hónapos átmeneti időszakban. Ugyanis akkor váltásra került sor a Városrendészeti Igazgatóság élén, s az új igazgató kinevezéséig valakire rá kellett bízni a felelősséget - ez voltam én.

- Ha fiataloknak kellene beszélnie a munkájáról, mit mondana: miért szép?

- Úgy kérdezi, mintha minden munka szép volna. Talán így van, de én kételkedem. De az biztos, hogy ezt a munkát szeretem és szépnek tartom. Miért? Mert olyasmivel dolgozunk, ami minden közösség számára fontos: az épített örökséggel. Minden városban, településen az első benyomást, az első hatást az épületek, a városkép kelti bennünk. És nem mondok újat azzal, ha kijelentem, Temesvárt igencsak van mit megőrizni. A városkép mutatja: olyan város a miénk, amelyet elődeink gondosan megterveztek. Erre vigyázni kell.

- Hát ez igen komoly és sok dilemmát hordozó kérdés. Az első dilemma azzal kapcsolatos, hogy tudatában van-e minden temesvári vagy itt időle-

gesen tartózkodó polgár, hogy milyen értékekre kell vigyázni?

- Nem mindig és közelről sem mindenki. Azt hiszem, ezen a területen, mármint az értékeink tudatosítását illetően igen sok a teendő. Olyan kiadvány, amely módszeresen vállalja a helytörténeti ismeretterjesztést alig van. Szaklap nincs is.

- Közbe kell szólnom: a Régi(j)óvilágot kiadó csapat éppen ezt a feladatot tekinti önmaga számára elsődlegesnek.

- Megjegyzésem a román kiadványokra vonatkozott. Erdemes figyelni arra, hogy amióta megjelenik a városháza közlönye - Monitorul Primăriei Timișoara - azóta rendszeresen közöl város-történeti írásokat. Egyik sokszor jelentkező szerzője Jancsó Árpád, akit a temesvári hidak legjobb ismerőjeként tartanak számon. Ugyanakkor külön ki kell emelni Szász Enikő szerepét a magyar helytörténeti mozgalom alakulásában, hiszen ő és csapata - külön meg kell említeni Szekernyész Jánost - rengeteget tett azért, hogy Temesvár első főépítésze, Székely László az őt megillető tiszteletnek és elismerésnek örvendjen ma hivatalosan is, meg a város polgárai részéről is.

- Szász Enikő valóban minden tiszteletet megérdemel. De talán nem veszi tolakodásnak, ha megjegyzem: a Szórvány Alapítvány lassan fél évtizede az első számú műhelye a magyar vonatkozású helytörténeti tevékenységnek Temesvárt. Kiadtuk Delesega Gyula Temesvár kalauzát immár két kiadásban, most jelenik meg románul. Vicze Károly helytörténeti könyveit is mi adtuk ki - sorozatként kettőt és külön a temesi emlékhelyeket bemutató kalauzát. Jancsó Árpádnak a Bega szabályozásáról szóló monográfiáját is mi adtuk ki. És külön kiemelendő, bár nem városrendészeti jellegű munka, az a négy nyelvű monográfia, amelyet Temesvár első egyeteméről készített el Stevan Bugarski jeles szerb helytörténész és a kiadásért hozzáánk fordult. Ebbe a sorba illeszkedik az immár negyedik éve megjelenő helytörténeti szemlének, a Régi(j)óvilág, ahol beszélgetésünk is megjelenik.

- Ezt nagyon fontosnak tekintem és örülök annak, hogy van egy ilyen műhely. És annak is csak örülhetünk, hogy több civil szervezet tekinti feladatának épített örökségünk értékeire vigyázni. Székely László munkássága ismert, de városunk építészeti értékei további nevek megtanulását teszik szükségessé. Például az első városrendezési terv Ybl építész nevéhez fűződik.

- Két Ybl építész tart számon a magyar építészettörténet, ezt ki kell hangsúlyozni. Ybl Miklós fő munkái Budapestet díszítik, ezek közül az Akadémia és az Operaház épületeit szokás elsőként említeni. Aki Temesvárt sokat épített, az Ybl Lajos volt, előbbi unokaöccse. Ybl Lajos munkája a gyárvárosi Millenniumi templom. Azért jelzem ezt, mert látam olyan városházi anyagot, ahol Miklós neve szerepelt Lajos helyett.

- Annak kell örülnünk, hogy ezt az örökséget hivatalosan is vállaljuk, és ezek a nevek bekerülnek a szakanyagokba is. Van elírás, előfordul, ezeket ki kell javítani. Tehát itt van ez a városkép - mutat a háta mögötti falra, pontosabban iratki-tűzőre - nagyon szeretem, ezért is hoztam be, miután a férjem egy kiadványban rábukkant.

- Elkérem a térképet, hogy szkennelve mel-
lékelhessük az interjúhoz.

- Szívesen odaadom. Tessék megnézni a város
struktúráját: körutak és sugárutak csodálatos
rendje. Tehát akkor gondolták végig, tervezték
meg a várost, amikor részben még álltak a várfal-
lak, amikor már világos volt a szakemberek szá-
mára, nem elegendő a várból kivezető kapuk ki-
szélesítése, a város akkor fog „élni”, ha a várfala-
kat lebontják.

- Még szerencse, hogy nem bontottak le min-
dent. A régi városra talán kicsit kevés ma látható
építészeti elem utal.

- A temesvári vár különbözőt például a nagy-
váraditól, mert bár azt is Vauban-rendszerben épít-
tették újjá, az új város központja nem épült rá a
várra, ettől kissé külön fejlődött, tehát a vár meg-
maradhatott. Az új, ma is érvényes temesvári vá-
rosi struktúra megkövetelt egy sor lényegi változ-
tatást. Például a vasútvonalak áthelyezését, vagyis
a korábbi, XIX. század közepén elindult moderni-
zációs változások egyikét-másikat újra kellett gon-
dolni, átrendezni. Az viszont nagyon fontos, hogy
funkcionális szempontból száz éve nem volt szük-
ség nagy átalakításra, a város a megadott keretben
fejlődhetett.

- Inkább talán: fejlődhetett volna. Ha a kommu-
nizmus nem rondít bele azzal, hogy a korábbi sza-
bad területekre lakóházak sorát építi, embertelen-
ül kevés helyet hagyván a mindennapi ház körüli
életre.

- Ez igaz, de nem jelentett strukturális válto-
zást. Ezek a hibák - de akár úgy is fogalmazha-

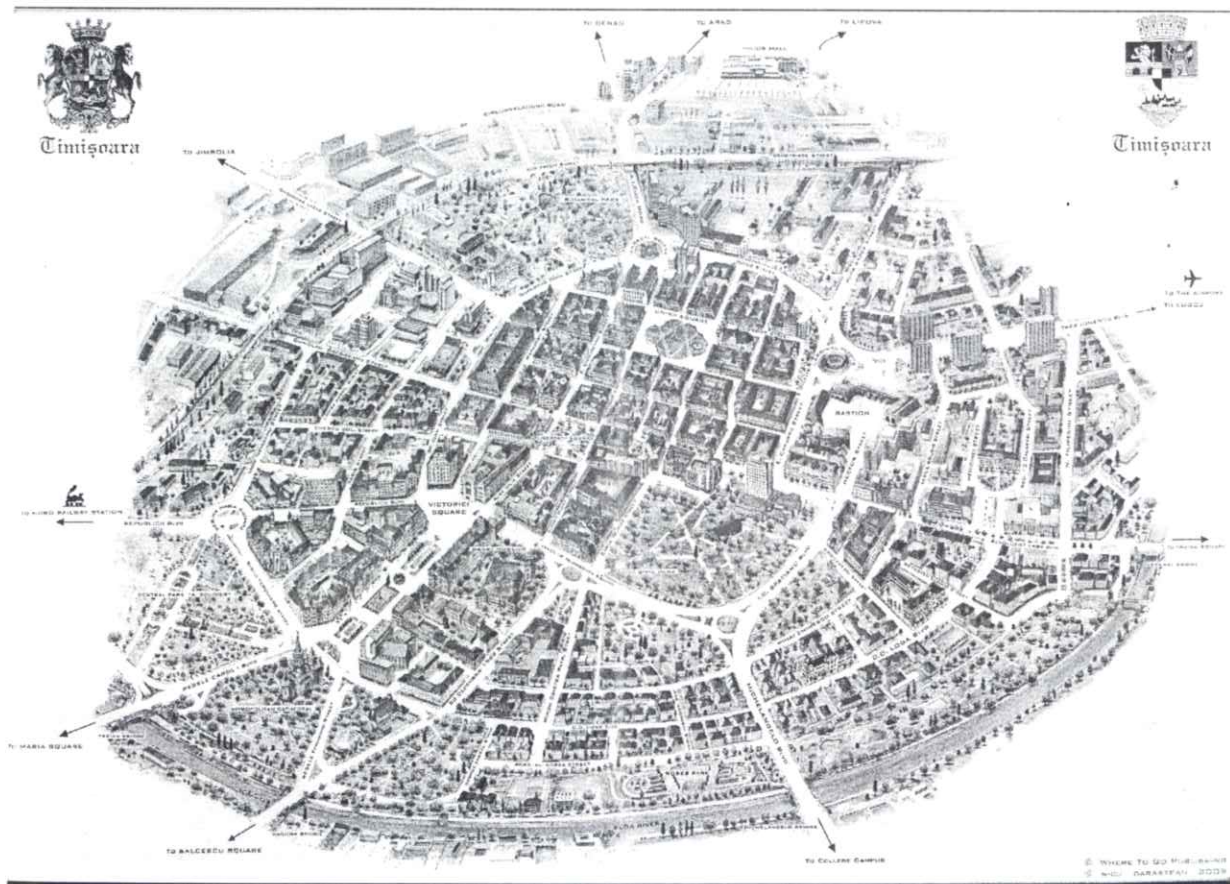
tunk: bűnök - megmaradtak abban a strukturális
keretben, amit az elődök kialakítottak.

- Akkor a mai városrendezőnek nincs is lényeg-
gi, városrendezési feladata?

- Természetesen van. Temesvár első általános
városrendezési terve viszonylag későn, 2002-ben
készült el. Egy városrendezési terv roppant kom-
plex dolog. Ezt nem csupán a gyakorlatból tudom,
ugyanis közben elvégeztem az urbanisztika sza-
kon a mesteri képzést, s ennek keretében Buda-
pest és Temesvár városrendezési gyakorlatát ha-
sonlítottam össze. Természetesen a méretek okán
sok a különbözőség, de igenis sok a hasonlóság is.
Ami pedig a városrendezési terv kötelező előtan-
ulmányait illeti - azok általánosan elvárt munká-
latok. Ismerni kell az épített örökséget, tételek
szerint tudni, mi megőrzendő és annak milyen az
állaga. Ismerni kell a közművesítés helyzetét és a
jövőbeni feladatokat, várható megoldásokat. Fel
kell tudni mérni, miként alakul a forgalom, mi
lesz a városi és az átmenő forgalommal, hol kell
kialakítani útőteret a nehéz járművek számára.
Mindezt legalább tízéves perspektívában előre
kellene látni. Aztán a parkolás-parkolók kérdése -
és folytathatnám...

- A zöldövezetekkel például. Valóban olyan jól
áll ezen a téren Temesvár, mint ahogyan azt igen
sokan gondolják?

- Nem áll olyan jól. Nemzetközi normák létez-
nek azt illetően, hogy minden egyes lakosra hány
négyzetméter zöldövezet kell jusson, a romániai
szabályozás 2007 óta a lakosonkénti 26 nm-es
zöldövezetet írja elő célként. Temesvár nem éri el
ezt az értéket.

- Pedig Temesvárt a parkok városaként tartjuk számon, volt egy képzési programunk iskolásokkal, és ők a városra leginkább jellemzőnek a parkok létét tartották. Ugyanakkor alakultak parkok az utóbbi időben, hogy csak kettőre utaljak: a diákvárosban a szállások előtti terület az én diákkoromban főcipálya volt, ma park. Vagy a Gyiroki úti zöldövezetben is szépen nőnek a fák, amióta parkká nyilvánította a város.

- Nemrég alakítottak ki egy újabb parkot a Vágóhid mögötti városrészben. Tehát a kérdés napirenden van, és nem dőlhetünk hátra, hogy minden rendben. Visszatérve a 2002-es városrendezési tervre, annak talán a legfontosabb strukturális eleme az volt, hogy előírta az ipari egységek eltávolítását a városmagból.

Mutatja a képen, hogy a lugosi-bukaresti vasútvonal mentén lévő ipari egységekre vonatkozik az előírás, amelyek szinte folyamatos sávot képeztek, át végig a városon.

- Az ipar eltávolításában alighanem az 1990 utáni gazdasági folyamatok a szükségesnél többet „segítettek”. Alig maradt régi gyár: a tiltásra került övezetből idézhető olyan gyárak, amelyek megszűnését nem igazán tartom indokoltnak. Példaként említem a nyomdát, a Fructus konzervgyárat, a mellette levő kenyérgyárat. De a Fructust illetően külön gondom, hogy egy olyan épületben működött, amely megmenthető és átalakítható lett volna: például nincs megfelelő épületünk a megyei könyvtár számára - szerintem azt át lehetett volna úgy alakítani, hogy a városképíleg értékes egykori épület megmaradjon.

- Sok esetben az épület alatti telek válik elsődlegessé, s akkor az emberi hanyagság mellé társul némi szándék is, hogy mi „nem érdemel” óvó figyelmet. Amikor a 2002-es városrendezési terv előkészítése folyt, akkor még nem indult be Temesvárt és a környéki falvakban az az építkezési láz, amely mára...

- Talán: a válság előtti hónapokra...

- Igen, 2008 végére általánosnak volt mondható. Kezdetben főleg felújításra, olykor átépítésre kértek engedélyt, miközben ma a kérelmek nagyobb része új ház építésére vonatkozik. A folyamat úgy pörgött fel, hogy közben erre Temesvár polgármesteri hivatala szinte semmilyen befolyással nem lehetett: elsősorban a környező falvakban indult be az építkezési hullám.

- Ennek is ismerjük az okát: valamikor a 90-es elején/közepén visszakerültek egykori tulajdonosikhoz azok a földek, amelyekről a kollektivizálás „szabadította” meg az embereket. Kezdetben még volt vállalkozó, aki megművelje azok földjét, akik átálltak olyan városi életmódra, hogy a föld művelésére nem tudtak vagy nem akartak vállalkozni. De a földművelés nem hozta meg a várható hasznot, s az emberek váltottak: kezdték felparcellázni földjeiket, elindult a nagybani építkezés.

- Így van. És nincs jól. Ugyanis aki eladja a felparcellázott földterületet, nem városi funkciókban gondolkodik. Aligha gondol arra, mert miért is tené, hogy a házak sora előbb-utóbb megköveteli a kereskedelmi egységek létét. Meg fodrászatot, meg egy sor szolgáltatást. S ha ezek meg is jelennek garázsokban, kerül valamilyen megoldás, iskolát, templomot már nem lehet így oda varázsolni. Az

Újszentes és Temesvár között felépült házrengeteg esetében még az utcák is szalagnyi szélességűek, ezeket is „el kellett venni” a telkekből. Pedig igenis tudhatták azok, akik építkezési engedélyeket adtak ki, hogy a házak rengetege nem város.

- Tudhatták, de ha nem volt közpénz arra, hogy új köztereket alakítsanak ki. És ha a földtulajdonos eladta a felparcellázott telket, akkor a folyamat nem volt uralható.

- Ebben is egyet lehet érteni - és ezt a helyzetet is korrigálni kell a jövőben. Látnunk kell, merre fejlődik a város, a városmagból való kihúzóadás milyen mértékű lesz, hol alakulnak ki gócpontok. Ezeket be kell kapcsolni a város közszállítási rendszerébe, rá kell csatlakoztatni Temesvárra, hiszen többnyire temesváriak azok, akik a város körül építkeznek. Ezért nem készült még el az új városrendezési terv. A korábbi 2007-ig volt érvényben, de meghosszabbította a városvezetés, hogy legyen elegendő idő az új terv előkészítésére. Amit az is nehezít, hogy a törvény nem elég egyértelmű, sok benne az értelmezhető kérdés.

- A törvény jellege mindig is vita kérdése. Ha egyértelmű a törvény, és közben az élet, a napi gyakorlat megváltozik - rossz, alkalmazhatatlan a törvény. Ha nem eléggé egyértelmű, akkor túl nagy az alkalmazó szabadsága, szintén nem ideális. Azt hiszem, az elveknek kell világosaknak lennie.

- Az építkezések engedélyezésének a törvénye 1991-ben jelent meg, az alapváltozatot azóta kb. tízszer módosították, sok minden elmondható a törvényről, de hogy egységes koncepciójú volna, az biztosan nem. Itt tehát komoly szerep hárul a törvény-előkészítésre, s ez pedig megfelelő csapatmunkát feltételez. Ez a törvény nem politikai kérdés, hanem elsősorban szakmai...

- Ismét közbeszólnék, ugyanis olykor az az érzése az embernek, hogy a törvényalkotó úgy dolgozik, hogy a létrejött törvény értelmezésében feltétlenül szükség legyen a szakértelmére...

- Nehéz elhárítani ezt a gondolatot, valóban. Azt viszont nyugodt lélekkel mondhatom, hogy a munkámat mindig a szakmai szempontokra építettem és ebben a kollektíva mindig együtt volt. Tudjuk, hogy nagy a társadalmi nyomás, az emberek kevés dolgot szeretnének életre szólóan rendezni, ilyen az építkezés, ami azt is jelenti, hogy több figyelmet várnak el - és mi ennek tudatában vagyunk.

- Nem ünneprontás szándékával kérdelem, végezetül: számíthatunk arra is, hogy megoldódik a parkolás kérdése? Kolozsvárt már három parkolóház létezik, Temesvárt pedig...

- Most készül az első. Valóban, kinőttük a várost, pedig sokkal tágasabbak az útjaink, mint akár az említett Kolozsváré, amely két hegycsúcs között élkeződik. Talán ezért, vagyis a környezeti feltételek okán látta úgy a városvezetés, hogy a parkolás megoldandó kérdés, de vannak égetőbbek.

- Elfogadható érvelés: alighanem ezt a városvezetést a városi utak, általában az út- és közlekedési hálózat modernizálójaként fogják számon tartani. Köszönöm a beszélgetést és további sikeres munkát kívánok Kolozsi Teréznek - valóban mindannyiunk érdekében.

JÁROSY DEZSŐ

Bartók Béla

Járosy Dezső írását kétféleképpen olvashatjuk.

Olvashatjuk mai szemmel, ahogyan ma vélekedünk Bartók Béláról, a XX. század zenéjének egyik kolosszusáról, aki egyként volt rendkívüli népzene kutatóként, előadóművészként és zeneszerzőként. Ha így teszünk, akkor azt olvassuk ki az alábbi írásból, hogy Bartók nagysága egyesek számára már akkor ismert volt.

De olvashatjuk az alábbi bemutatást azzal a háttér-tudással is, hogy akkor, vagyis 1924-ben Bartók még nem azt jelentette, amit ma neki tulajdonít a zeneirodalom.

A fiatal Bartók zeneszerzői munkáját a közönség és a kritikusok részéről erős elutasítás jellemezte. 1911-ben írt operáját, a Kékszakállú herceg várát nem is mutatatták be. Az ok: zavaróak voltak az erősen individualista, disszonáns hangzások. Művei zenei szövetéből egyre erőteljesebb parasztzenei hatások is feltörtek, műveit egyre jellegzetesebb stílus jellemezte. Kudarcaiban Kodály állt melléje, de közös vállalkozásuk, az Új Magyar Zeneegyesület - támogatók híján - életképtelennek bizonyult. A tízes évek közepe a népzene kutatás elsőbbségét hozza el Bartók számára, majd lassan mutatkoznak az első sikerek, elsőként az 1917-es A fából faragott királyfi. Ezt követően fordul feléje a nemzetközi figyelem - de az új hangzású és architektúrájú zene általános elismerése és elismertsége még messze van.

1924-ben aligha mondható el Bartókról, hogy művészete egyhangú nemzetközi elismerésnek örvendett. A népzene kutatót kezdik ismerni és elismerni.

Ebben a kontextusban kell és érdemes szemelgetni Járosy minden egyes mondatát, észrevételét és értéktelét. Azt az értékelést, amely mindmáig helytálló. Ezért, vagyis Bartók felidézése mellett azzal a szándékkal adjuk közre a közel évszázados szöveget, hogy jelezzük: Járosy egy felfedezésre váró temesvári zenetudós. (Bodó Mária)

Bartók Béla esztétikai portréjának háttérében a történelmet kell idéznünk. Zenei egyénisége a magyar zeneművészet messze jövőjére nyomta rá egészen sajátos bélyegét. A jelen zenei világnézete közben elkülönítetten áll: meteor, ki úgy tűnik föl, mint-ha sem múlthoz, de még a jelenhez sem volna szellemi köze. A magyar zeneművészet közeli múltjában is hiába keressük hasonmását. Erkelék hozzá képest már csak a muzeális értékek messzeségében jöhetnek számításba, a távolság a dédapáké. A Mihailovichok kiléptek Erkelék szűk helyi körzetéből, a zene-történelem utolsó nagy zenedramaturgiai titánjával, Wagnerrel kerestek vérrokonságot s a magyar opera egész faktúráját wagneri fénnel telítették, de azért mégsem értek el a fejlődés határvonaláig, honnét Bartók Béla az új magyar zenét kelteztette. Mihailovich mellett a nemzetköziség káprázatában Liszt Ferenc után Hubay Jenő lesz az új magyar zene géniusának ritka adományú és szerencsés kezű örököse. Magyar hegedűműformái nemzetközi zónákat szelnek át, hegedűje és hegedűpedagógiájának örökösei mind félig érett csodagyermek és később, mint beérkezett egész művészek a magyar hírnévek szereztek el nem múlt, mindenkor viruló dicsőséget. Hubay művészi hódító útjával párhuzamosan alkotó vénája kifogyhatatlanul gazdag: hegedűversenyek kívül a háborús-, a Dante, a Petőfi-szimfónia igazolásai annak, hogy a hatvan éves mester nem jár a múltban, hanem a jelen minden hatványozódó törekvéssel tart komoly lépést. Mindazonáltal a Hubay Jenő zenei, főként alkotó, szerzői, zenei hitvallása a Bartókétól merően különböző. De ne időzzünk a történelemnél, melynek derék, régi magvetői néhány évtizeddel előzték meg Bartókot, hanem zárandokol-

junk a jelenhez. A magyar zeneakadémia gondviselészerű Koessler iskolájából vagy három évtized óta a magyar zeneszerző legihletettei kerültek ki. Buttykay, Dohnányi, Siklós, Weiner, Antalffy-Zsiros, Radnay és még igen sokan ültek együtt Bartókkal a régi zeneakadémia padjaiban, de a Bartók szellemének megértő osztályosa csupán Kodály Zoltán lett.

Aki múlt és jelen ezen szokatlanul szigorú elszigeteltségében lesz naggyá, annak hivatása is egyedülálló. Akinek neve nem illeszkedik taposott történelmi utak mezsgyéihez az lehet először különc, de később jövőnek és történelemnek lesz ura. Bartók Béla egyénisége a forradalmi zeneiség vértetében bontakozik ki. A távolság, mely a második vonósnégyes költőjét első kompozíciós megnyilatkozásához fűzi, korántsem oly szédületes, mint azt ellenei hitték. Forradalmisága azonban nem volt hitvallás nélkül való. Történelmi családfája a francia Debussyt vallja atyamesterének. Ez a cáfolhatatlan történelmi tény kihívóan igazolja, mennyire tévednek azok, akik Bartók irányát a történelem fonalától elszakítottan képzik el, s úgy állítják oda, mint a forradalmiság váratlan Deus ex machináját. Bartók forradalmiságát azonban ma már elismerés és sok szem kíséri. Iránya hódít és a próféta szavára azok is esküsznek már, kik szavának valódi értelmét még nem fogják fel. A történelmi eredőnek, Debussynek zenetörténeti sorsa igazolása első sorban, hogy Bartók számára a legközelebbi jövő hozza meg a rehabilitáció erkölcsi teljét. Debussyt még két évtizeddel az akkori forradalmiságtól szaturált francia földön sem tudták megérteni. Eltéveldéseit beteg biológiai tünetekre származtatták vissza a néma bojkott felelt részvétlenül Debussy legfrissebb zenei megnyilatkozásaira. S mi történt? Két évtized után a

„beidegzés” elvégezte küldetését. Debussyt megelégedéssel és gyönyörrel szürcsölnék, mint az új zenei ingert, melyhez istenadta jogunk van. Nem tagadtuk meg elődeit, de nevére és művészetére ékezetet tesz a történelem s rövid élete dacára ma megértő közelségben áll a jelen előtt, melyet a jövő már nem lesz képes mássá tenni.

Bartók Béla ma nemcsak a magyar zeneművészet lánglelkű poétája, hanem a hipermodern, a legújabb nemzetközi szinédrium magaslatán is a legelőkelőbb helyet foglalja el. A nemzetközi új zenei koncertpárviadalon ismételt elsőseget szerzett s az írásmód, melyet a forradalmiságból a jövő valóságába vitt át, Salzburgban aratta a közelmúlt legnagyobb és legegységesebb diadalait. Bartók nemzetközi zenei felmagasztaltatásának nyílt titka, hogy a Debussy-től örökölt zenei hagyományba a magyar fajiság gazdag és túlbő képleteit oltotta bele. Ez a magyar kolorit emelte ki Bartókot a nemzetközi szinédrium többi nagyjai sorából. Hipermodern zenei szólásmódjának különben tatán középszerű konvencionálisát a magyar zene örökké gazdag és jellegzetesen kiemelkedő fűszerével tette illatossá. Ha hipermodern zenei kifejezése rejtélyeket hozott a nyilvánosság elé, 3 szólásmódja megfajthetetlen talányokat relevált, akkor következett a magyar újítás mely vele született egyszerű természetessége és közvetlensége dacára csodálatosan megvesztegető és megbocsájtást provokáló módon olvadt együvé mindavval, mit Bartók prófétai hangja csak a jövő számára tartott fenn.

Csodálatosan gazdag és sokoldalú egyéniség. Zeneszerzőnek és pianistának indul s a kettő minden egyetemessége mellett is a népies zene faji kutatásában szolgálja a történelem nagy örökségét oly alaposan, annyi kimerítő részletességgel, mint ő előtte senki. Mint pianista a legjobb technikai előiskolának részese s mikor a Liszt Ferenc téren az új zeneakadé-

mia szellemileg is megújul a zeneakadémiai zongoratanaszék egyik ágazatának Bartók lesz az örököse. Az új zenei ideológia a zongorajáték terén is fokozott technikai képességet kíván. Bartók ennek a hipermodern stílusnak ihletett és gondviselésszerűen rendelt előadója. Előbb Debussy és folytatóinak zongoravilágát varázsoltá billentése alá és mindez a legkitűnőbb előiskolának bizonyult arra, hogy később önmaga szerzeményeinek a leghivatalosabban önmaga legyen az értelmezője. Mint alkotó a kamarastílustól a dalműig minden műfajt ígézetébe vesz fel, a hipermodern kifejezés szertelennek tűnő létráján nem ismer megállást. Múzsájának prófétái örökkévalóságán kívül azonban Bartók, mint a népies zene kutatója és megfejítője is halhatatlanná tette nevét. Magyar kiadói szegénység szomorú körülményére való tekintettel londoni cégek versengenek kutatói munkássága után. Ezrére tehetők a népdalok, melyeket a vándorútjai közben rögzített, mint ismeretlen ereklyéket adott át a magyar emlékezésnek. S mikor az erdélyi s székely a magyar és a román dalos népeknél rokonságra ismer rá, paleográfiai pontossággal húzza meg a határvonalat hol találkoznak s a választóvonalat mikor egymásba ölelkeznek.

A magyar zene Géniuszának prófétája és apostola ő. A jelen verejtéke árán az apostol a múlt népies dallamkincsét tartja föl, óvja és őrzi messze nemzedékek számára. A múlt fáradhatatlan kutatójának szól jelennek és jövőnek hálaadója. A prófétákat pedig, a jövő látnokait, ha pillanatnyilag nem is tudjuk felfogni, mégis néma megadással kell fogadnunk.

Bartók Béla új, magyar zenei Géniuszunk nagy fölkentje ebben a kettős, felemelő érületben járunk titokzatos Múzsád talán most még megfoghatatlan rejtélye elé!

Megjelent:
Temesvári Hírlap 1924. III. 21

SZÉKELY GÁBOR

A Nyolc Boldogság

Nagy Sándor üvegablakai

az egykori temesvári szemináriumról

A Szent István által alapított csanádi püspökség székhelye a török hódoltság után a Temesköz fővárosába, Temesvárra került át. Kőszeghy László püspök 1806-ban alapította a papnevelést szolgáló szemináriumot, mely a korábbi jezsuita rendház épületében kapott helyet. 1830-tól már magyar nyelvű képzés is folyt a papnevelő intézetben. Az épület a századforduló tájára már nem felelt meg a kor igényeinek, ezért Glattfelder Gyula püspök új épület létesítését határozta el. Ez a szándéka találkozott Temesvár polgármestere, Telbisz Károly városfejlesztési elképzeléseivel. A kiegyezés utáni időszak, a polgárosodás a fontos kereskedelmi központnak számító Temesvá-

ron is számottevő gazdasági fellendülést eredményezett, ezzel együtt pedig jelentős városfejlődés ment végbe. A belváros, főleg a főtér és környékének mai arculata is ekkor alakult ki. Az Osztrák-Magyar Monarchia szinte minden fontosabb városában színházat tervező Ferdinand Fellner és Herman Hellner építészpáros által tervezett színház (mára sajnos durván átalakított állapotban ránkmaradt) épülete vagy a Székely László tervei szerint, szecessziós stílusban épült piarista templom, rendház és gimnázium tanúskodik az akkori fejlődésről. Mint több más magyar városban, itt is egy határozott, hosszabb távlatokban gondolkodó polgármester játszott kezde-

ményező szerepet a város új arculatának megteremtésében. Ahogy például Marosvásárhelyen Bernády György vagy Kecskeméten Lestár Péter és Kada Elek, Temesváron Telbisz Károly látott neki nagy energiával, tudatossággal és a jövő felé fordulással a város modern igények szerinti átalakításához. A főter (nagytervező Székely László tervezte) igényes és reprezentatív épületei mellett a forgalom megkönnyítését segítő belvárosi utcanyitások is a nevéhez kötődik. A tervezett új sugárút építéséhez el kellett bontani a régi szeminárium épületét, cserébe a város ingyen adott telket az új épület felépítéséhez. Telbisz Károly polgármester és Glattfelder Gyula püspök 1913. július 4-én kötött szerződést a régivel azonos nagyságú telek cseréjéről, és arról, hogy az új szemináriumot az egyház tartozik felépíteni. Ennek köszönhetően született meg a papnevelde új épülete, melynek belső díszítését - beleértve a falképeket és az üvegablakokat - a magyaros szecessziót képviselő gödöllői műhely tagjai készítették magas művészi színvonalon. Egyedülálló kísérlet, az egyházművészet és az akkori kortárs művészet találkozásának eredményeként született meg a szeminárium. Az épület a bánsági születésű, de Budapesten működő építész és tanár, Foerk Ernő tervei szerint épült, Löffler Lipót helyi vállalkozó kivitelezésében. Az alapkövet 1913. november 5-én, Szent Imre herceg névnapján tették le és igen rövid idő alatt végeztek a munkákkal, 1914. szeptember 8-án (már az első világháború kitörése után), Kisboldogasszony ünnepén már fel is avathatták az új szemináriumot.

A gödöllői művészek, élükön Nagy Sándorral és sógorával, Körösfői-Kriesch Aladárral, az egyik legmodernebb művészeti irányzatot képviselték a korabeli Magyarországon. Nem csupán művészi törekvéseket képviseltek, hanem az angol preraffaelitákhoz és Tolsztojhoz hasonlóan társadalmi programot is megfogalmaztak. Az ipari forradalom nyomán kibontakozó nagyvárosiasodás, a tömegtermelés és az egyre gyorsuló életvitel ellensúlyozására visszavágytak a harmonikusnak gondolt antikvitás és középkor világába, illetve érdeklődéssel fordultak az ezt az összhangot leginkább megőrző paraszti kultúra felé. Az egész Európában megjelenő művésztelepek a zajos nagyvárosi környezetből a természetbe való kivonulás és a kézművességhez való visszatérés jegyében jöttek létre. A gödöllői művésztelep 1901-ben alakult meg Körösfői-Kriesch Aladár vezetésével és 1920-ig, alapítójának haláláig állt fenn. A másik vezéregyéniség, Nagy Sándor 1907-ben költözött Gödöllőre feleségével, Körösfői-Kriesch Aladár húgával, Kriesch Laurával együtt. Az alkotók a művészet megújításának lehetőségét a munkával és étellel való összekapcsolásában látták. Közösségük a művészeti kérdéseken túlmenően az egész életvitelre vonatkozó törekvéseket fogalmazott meg. Medgyaszay István által tervezett műteremházaik a természetes építőanyagok (fa, kő, téglák) érvényesülése révén szolgálták a művészet, a munka és az élet harmonikus egységét. Az alkotók házaik berendezését is maguk tervezték, sőt gyakran kivitelezték, emellett a maguk varrta ruhákban jártak. Egészséges életmódot folytattak, amihez hozzátartozott a vegetáriánus étkezés, a rendszeres sportolás, napozás, fürdőzés. Az egész ember figyelve az önképzésre is nagy hangsúlyt fektettek, zenedélutánokat, felolvasóesteket rendeztek. Saját maguk tökéletesítése mellett vallották a művészet hasznosságának, ember- és társadalomformáló szerepének eszméjét is. Mindezek érdekében a művészeti ágak összekapcsolására törekedtek, a képző- és iparművészeti ágak szinte mindegyikét művelték. A telep kiindulópontjául szolgáló szövóműhely mellett szobrászműhely is működött, emellett freskó- és táblaképfestéssel, grafikával, bőr- és bútorművességgel, valamint üvegablak-tervezéssel is foglalkoztak. Eszményképük az összmu-

vészeti mű (elterjedt német kifejezéssel Gesamt-kunstwerk) létrehozása volt, amit leginkább enteriőrjeikben valósíthattak meg. Az izgalmas vonalvezetés, a növényi ornamentika teremtette meg az összhangot alkotásaik között, melynek ihlető forrása volt a népművészet. A népi és szecessziós motívumok összekapcsolásából létrejövő magyaros szecesszió monumentális fel-

adatokban is megnyilvánult. Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor közös munkái közt említhető a Nemzeti Szalon 1907-ben készült fal- és üvegablakdíszei valamint a marosvásárhelyi Kultúrpalota 1911 és 1913 között megvalósult díszítőprogramja.

A temesvári szemináriumi épület is a kolónia által képviselt összművészeti elvek szellemében jött létre. A szeminárium szecessziós épületének dísztermét Körösfői-Kriesch Aladár freskói (melyek Gellért püspök térítő munkáját és az egyház kulturális működését ábrázolták) és az általa tervezett üvegablakok ékesítették, a kápolna berendezése pedig teljes egészében Nagy Sándor tervei szerint készült. A diadalív falképei és a mennyezet kifestése mellett ő vállalta az oltárlépcső szőnyegének tervezését is, mely a gödöllői szövóműhelyben készült. A nagyszabású vállalkozás háttérében kiemelkedő szerepet játszott Fieber Henrik (1873-1920) főpap, egyházi író, 1910-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyházügyi előadója, aki a katolikus egyházművészet felvirágoztatásán és megújításán fáradozott. Felismerve a XIX. századi templomdíszítés nagy részének sablonosságát, művészi igénytelenségét, arra törekedett, hogy a modern művészeti irányzatok helyet kapjanak az egyházművészetben is, magas színvonalú alkotásokat juttatva el a hívekhez. Ennek érdekében pedig a papság ízlésformálását tartotta elsőrendű feladatnak. Tanított az Iparművészeti Főiskolán, tanfolyamokat szervezett a papság művészeti képzésére, 1908-ban pedig egyházművészeti kiállítást szervezett, melyen Nagy Sándor is szerepelt. Nagy Sándor több megrendelést is kapott tőle, mivel Fieber a gödöllőiekben látta az egyházművészet megújulásának reményét. Nagy Sándor ex librist is rajzolt számára, melyen egy katedrális munkálatait nézve ábrázolta. A temesvári szemináriumi épülete és díszítése beleillett ebbe a programba, mivel Fieber elképzelése szerint előbb a leendő papságot kell a modern művészettel megismertetni, hogy azután később se idegenkedjen tőle, sőt egyházi megrendelések révén közvetíthesse azt a hívek felé.

A színes üvegablakok természetszerűleg kapcsolódtak ehhez az elképzeléshez. Fieber külön könyvet is írt Üvegművészet címmel, melyben a közreműködésével létrejött alkotásokat ismerteti, köztük a temesváriakat is. A XIX. század az üvegművészet újjászületésének időszaka volt. A romantikában létrejövő, majd a gótikában virágzó műfajt ekkor fedezték fel újra és vált ismét népszerűvé, köszönhetően a középkor iránti csodálatnak. Angliában a William Morris nevével fémjelzett Arts and Crafts (művészek és kézművészek) mozgalom foglalkozott előszeretettel régi üvegablakok restaurálásával és újak készítésével, mivel törekvésük - a középkori építő-

páholyok és céhek mintájára - a tervező és kivitelező munka egységének megteremtése volt. Az üvegművészet reneszánszában az ír Harry Clarke, az angol Burne-Jones és Walter Crane, a preraffaeliták harmadik nemzedékének tagja, valamint francia és német művészek játszottak kiemelkedő szerepet. A preraffaeliták, a Raffaello előtti, tehát lényegében a középkori és korareneszánsz művészetet követő csoport tagjai érthető érdeklődéssel fordultak az üvegművészet felé. Törekvéseik más tekintetben is nagy hatást gyakoroltak a gödöllői művészekre. Magát Nagy Sándort is lenyűgözték a középkori üveglablakok, amiről párizsi tanulóéveinek egyik emléke is tanúskodik: „A Notre Dame jobb oldali rozettája az eonok magasságából úgy csillog le, mintha az Isten tőgáját összefogó gyémántcsat volna.” (A festészeti technikáról, in Az Ó. M. Képzőművészet Főiskola Évkönyve, Budapest, 1934-1935, 31.) Magyarországon a század második felében indult virágzásnak az üvegművészet, Kratzmann Ede, majd Róth Miksa munkásságával. A szakmai fogások elsajátításához és továbbadásához a Trefort Agoston vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1878-ban létrehozott Országos Üvegfestészeti Intézet nyújtott intézményes keretet, mely alapvetően a Mátyás templom restaurálásához kapcsolódva, az üveglablakok elkészítését kapta feladatául. A szecesszió térhódítása a századforduló és a századelő éveiben újabb lökést adott az üvegművészetnek, mivel a dekorativitást és az iparművészeti eljárásokat kedvelő stílushoz jól illett az üveg. Ennek köszönhetően számos egyházi megrendelés mellett sok világi, magán- és közösségi célú épület számára készülték színes üveglablakok. A gödöllői művészek is több megbízatást kaptak üveglablakok tervezésére. Ezek nagy részét Róth Miksa műhelyében kiviteleztek. Maga Róth így emlékezett a közös munkára: „Körösfői Kriesch Aladárrel és Nagy Sándorral való együttműködésem pályafutásom legszebb eredményeinek egyike volt.” (Róth Miksa: Egy üvegfestőművész az üvegfestészetről, Budapest, 1942, 50.) Közös munkáik közül kiemelkedik dekorativitásával, impozáns megjelenésével és átfogó ikonográfiai programjával a marosvásárhelyi Kultúrpalota üveglablak-diszítése. A Ferenc József koronázásának 40. évfordulója tiszteletére épült, 1913-ban (a temesvári építkezés megindulásának évében) elkészült palota a temesvári szemináriumhoz hasonlóan a gödöllőiek együttes munkáját dicséri. A freskókat Körösfői-Kriesch Aladár festette, a homlokzat üvegmozaikját Nagy Sándor, a Tükörterem és a Kisterem üveglablakait Thoroczkaí Wigand Edével együtt szintén Nagy Sándor tervezte és Róth műhelyében készítették el őket. A Tükörterem erkélyének székely népballadákat megjelenítő üveglablak-triptichonjait tervezte Nagy Sándor, szecessziós stílusban. A szabadkai városháza néhány évvel korábban (1911-1912)

készült, uralkodókat ábrázoló színes üveglablakait szintén Nagy Sándor tervezte, azokat viszont a historizmus stílusjegyei jellemzik. A temesvári üveglablakok tervezésénél a gödöllői művésztelep kiváló mestere a szecesszió és a historizmus közötti szintézisre törekedett.

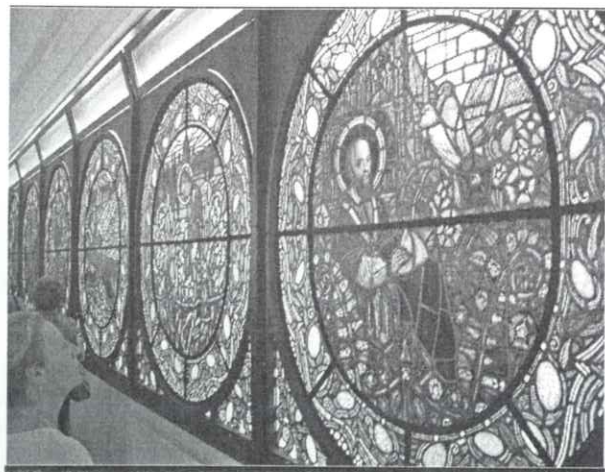
A temesvári kápolnában elhelyezett nyolc, kör alakú üveglablak - amelyeket „A nyolc boldogság” összefoglaló címmel is szoktak emlegetni - ikonográfiai témája a Máté evangéliumában olvasható Hegyi beszédbe foglalt nyolc jézusi boldogságmondás, melyeket egy-egy szent alakja testesít meg. Eredeti helyükön, a szemináriumi kápolna két oldalán, egymással szemben helyezkedtek el, alattuk kinyitható, opálos színhatású szárnyak biztosították a világítást. A színes üveglablakokhoz a felirataikat tartalmazó táblák kapcsolódtak, melyek mára eltűntek.

A kápolna üveglablakainak ikonográfiai programját a megrendelő püspök határozta meg. A Hegyi beszédben olvasható nyolc boldogságmondás a keresztény élet alapelveinek rövid összefoglalása, ezért lehetett a kápolna, az épület egyik központi tere díszítésének témája. A nyolc boldogságot nem allegorikus alakok, hanem egy-egy szent alakja testesíti meg, hogy ezáltal közelebb hozza az evangélium üzenetét a papnövendékekhez. Így egy egyedülálló ikonográfia jött létre, olyan, különböző korokban és területeken élt szentek kerültek egymás mellé, akiket ritkán ábrázoltak együtt. Ugyanakkor összekötötte őket a keresztény életben való elhivatottság, a misszióban való aktív részvétel és a hitért viselt nehézségek vállalása, beleértve akár a vértanúságot is. Kiválasztásukban szerepet játszott, hogy mindannyian a katolikus egyház kiemelkedő személyiségei, akiket a püspök átéltető és követhető példaképként kívánt a leendő papok élé állítani, felkészítve őket a hivatásukkal olykor együttjáró megpróbáltatásokra is. Közülük ketten, Szent István és Szent Gellért kötődnek a csanádi püspökséghez, két jezsuita szent pedig az egyházi élet török uralom utáni újjászervezésében oroszánrészt vállaló szerzetesrendre utal.

Ma már csak leírásokból ismerjük az üveglablakok eredeti sorrendjét, mely az oltártól a bejáratig haladva a következő volt: Nagy Szent Leó pápa, Assisi Szent Ferenc, Szalézi Szent Ferenc, Xavéri Szent Ferenc, a szemközti oldalon pedig belülről kifelé indulva Szent Péter, Szent István, Szent Gellért és Szent Alajos. Mindkét oldalon kronológiai sorrendben helyezkedtek el a szentek, emellett az egymással szemben lévő alakok egy-egy gondolat által összekapcsolt párt alkotnak. Péter és Leó mint pápák, Assisi Ferenc és Szent István a szegények jelenlétén keresztül, Gellért és Szalézi Ferenc a tanítás és a misszió, Alajos és Xavéri Ferenc pedig a betegség és a korai halál révén kapcsolódnak egymáshoz.

Az üveglablakok jelenlegi helyükön egysoros elrendezésben találhatóak, a következő sorrendben:

1. Szent Gellért püspök vértanúsága. Szent Gellért, a csanádi egyházmegye első püspöke, aki Szent István király megbízásából, Ajtony vezér legyőzése után lett a Maros-vidék térítője, emellett a király fiának, Szent Imre hercegnek is nevelője volt. Az 1046-os Vata-féle pogánylázadás során halt mártírhalált, majd székelyen, Csanádon temették el újra. Az üveglablak azt a jelenetet ábrázolja, amikor kocsihoz kötözve a Kelen-hegyről (azóta Gellérthegyről) a Dunába vetették a szent püspököt. Ez a jelenet illusztrálja a „Boldogok, akiket az igazságért üldöznek, mert övék a mennyek országa” (Máté 5, 10) ígét. A püspök vértanúságát az Anjou Legendárium XIV. századi miniatúrája is bemutatta. Nagy Sándor merész kompozícióban fogalmazta újra a témát. A lezuhanó kocsi és a mártír testének átlós vonala expresszivitásával ragadja meg a figyelmet. A kép igen gazdag szimbólumokban. A kocsikerék értelmezhető világszimbólumként, nap- és holdjelképként, emellett küllőivel körbe írt keresztnek is tekinthető. A

földre és vízre tűző napsugarak az isteni kinyilatkoztatást szimbolizálják, míg a kép bal sarkában virító sárga virágok a gyász és fájdalom kifejezői.

2. Nagy Szent Leó pápa és Attila király találkozása.

A legenda szerint 452-ben a bátor főpap egy égi jel segítségével rábeszélte a Rómát ostromló hun királyt, hogy vonuljon el a város alól. Ez a jelenet szemlélteti a „Boldogok, akik békét teremtenek, mert ők Isten fiainak nevezetnek” (Máté 5, 9) ígét. A történetet a Képes Krónika miniatúrája és Raffaello vatikáni stanzákbeli freskója is megörökítette. Nagy Sándor újítása ezekhez képest az, hogy nem a hun hadsereg pompás felvonulását, nem is a tüzes karddal leszálló angyalt, hanem a két ember találkozását emeli ki. Leó a rábeszélés erejével győzi meg Attilát a békekötés szükségességéről, amit felemelt kezének egyszerre figyelmeztető és áldó gesztusa fejez ki. Leó és Attila ábrázolása egyúttal a katolikus egyház és a magyarság első találkozását is megjeleníti, hiszen a korban még általánosan elfogadott volt a hun-magyar rokonság eszméje. A hun történelem és mondavilág Nagy Sándor más alkotásain is megjelenik, így például az 1908 körül készült Attila hazatérése a vadászatról című csomózott szőnyegén vagy a veszprémi Petőfi Színház homlokzatán lévő Hunor és Magor című, 1909-ben készült sgraffittoja. Ugyanebben az évben a Velencei Magyar Ház (azóta sajnos elpusztult) üvegablakán Attila lakomáját ábrázolta, egy rézkarncán pedig Attila palotáját.

3. Szent István király alamizsnát oszt. A csanádi püspökség alapítójaként is szerepel itt az államalapító szent király, aki a „Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek” (Máté 5, 7) ígétét illusztrálja, mivel sokszor osztott adományokat a szegényeknek. Legendái szerint még éjjel, királyi rangját leplezve is kiment a nélkülözőknek alamizsnát osztani, sőt azt se bánta, ha a tülekedő koldusok megtépkedték a szakállát. Bécsben máig őrzik állítólagos erszényét, melyből a szegényeket segítette. Ezt a jelenetet ritkán ábrázolták, noha Szent István évszázadok óta kedvelt témája volt a magyarországi egyházi művészetnek, a romantika és a historizmus korában pedig a nemzeti múlt iránti érdeklődés miatt a világi, történeti festészetben és más műfajokban is többször ábrázolták. Nagy Sándor a Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte szabadkai Városháza dísztermének üvegablakán is megörökítette Szent István alakját. Valószínűleg a megrendelő püspök kívánsága volt, hogy a szent király kegyességét bemutató eseményt jelenítsék meg, noha István életéhez, így a csanádi püspökség alapításához is hozzátartozott a háborúk sorozata és a király akaratával szembeszegülő kemény megbüntetése. A Szent István mögött feltűnő vár a historizmus kedvelt motívuma, egyúttal utal a király államszervező tevékenységére is.

4. Szent Péter. A római egyházat alapító tanítvány a „Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak” (Máté 5, 4) ígét testesíti meg abban a jelenetben, amikor Jézus háromszori megtagadása után a kakas szavára keserves sírásra fakadt. Megindító az öregségében és lelki bánatában ábrázolt apostol alakja, arcán a hangsúlyosan ábrázolt, lecsorduló könnycseppel. Magába forduló, gubbasztó alakja Rodin Gondolkodójára emlékeztet. Vele szemben a kakas a világosság hírnökeként a fény és a feltámadás szimbóluma is.

5. Xavéri Szent Ferenc halála. A jezsuita miszisionárius a „Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságra, mert ők megelégtíttetnek” (Máté 5, 6) ígétét jelképezi. Miután Japánból Kínába hajózott át, súlyos láz vett erőt rajta, és egy kopár sziklaszigetre tették ki, ott érte a halál. A képen a szent földön fekvő alakja látszik kezeit felemelve, háttérben az öt cserbenhagyó kínai csempész távolodó bárkája. A jelenet hasonló expresszivitás és feszültség jellemzi, mint a Gellért püspök vértanúságát ábrázoló ablakot.

6. Assisi Szent Ferenc prédikál a madaraknak. Az evangéliumi egyszerűséget, a „Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa” (Máté 5, 3) gondolatát testesíti meg a ferences rend alapítója, aki a természettel, a teremtett világgal való összhangot is hirdette. A harmónia és a természetközelség a gödöllői művésztelep alapítói számára is kiemelkedően fontos volt. Nagy Sándor később egy gobelinben is megörökítette Assisi Szent Ferenc alakját.

7. Gonzaga Szent Alajos. A betegápoló fiatal jezsuita a „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent” (Máté 5, 8) ígétét példázza az önfeláldozó szolgálattal. Kezében attribútumával, a keresztrel látható, körülötte a tisztaságot jelképező lilium, másik azonosító jelképe. A háttérben a római Szent Péter bazilika kupolája látszik. Az előtérben a koponya nem pusztán a halálra, hanem a mulandó világi javakról való lemondásra is utal.

8. Szalézi Szent Ferenc. Az ellenreformáció korának szelíd hitszónoka, aki svájci és délfancia vidékeken védelmezte a katolikus hitet írásaival és beszédeivel, a „Boldogok a szelídek, mert ők öröklik a földet” (Máté 5, 5) gondolatát jeleníti meg. Sűrű indák közt olvas gondolataiba merülve, utalva arra, hogy nyomdát alapított írásainak terjesztésére, a nyitott könyv pedig magát a Szentírást is jelképezi. A mögötte álló gótikus templom a historizmusra jellemző elem, a gödöllőiek által is csodált középkort felidéző motívum. A katedrális mellett, hogy az egyház jelképe, a romantika óta a művészet, a szellemi és fizikai munkát összefogó közös alkotás szimbóluma is.

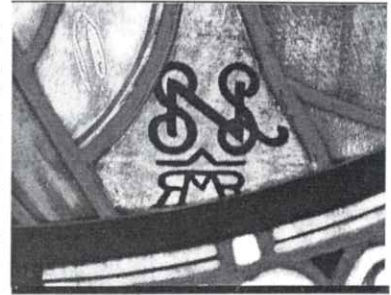
A gödöllői Nagy Sándor-házban megmaradtak az üvegablakok tervrajzai is. Ezek közül néhányat közölt Gellér Katalin, a gödöllői művésztelep és Nagy Sándor monográfiája az *Ars Hungarica* 1977. évi 2. számában, a Nagy Sándor üvegablak-művészetét és ennek történeti előzményeit bemutató cikkében. A mester két sorozatot is készített a vázlatokból. Először az üvegablakok kompozíciós vázlateit alkotta meg, ezek grafikus jellegűek, a téma lényegét ragadják meg. Ezt követően készültek el a színes vázlatok, melyek közelebb állnak a végleges változathoz, de még ezeken is változtatott egy-két helyen a mester a vázlatokról a kartonra való áttétel közben. Érdekes, hogy egyik sorozaton sem jelennek meg a keretdíszek, csak maga a téma. A tervezésben, mint sok más alkotásban, Nagy Sándor segítségére volt felesége, Kriesch Laura. Erre utal az iniciáléban megjelenő, indásan kanyargó L betű, mely házasságkötésük óta szerepelt a művész szignójában. Az elkészült üvegablakok a Butzenscheibek technika új változataként jöttek létre, melynek lényege a fény teljes egészében való átérésztése és irizálása. Ennek köszönhetően élénk, tüzes színekben ragyognak, a kék, zöld, vörös, téglabarna, narancs- és citromsárga uralkodik a színegyüttesben. A temesvári üvegablakokra is ráillik Nagy Sándor vallomása az üvegművészetéről, melyet 1913. június 23-án egy gödöllői barátjának („Lacinak”) írt levelében fogalmazott meg: „Minden technika között az üveget szeretem a legjobban, mert ennél a színek átlátszóságuknál fogva szinte már anyagfelettiek.” A rajzosságot, a dekoratívítást is célul tűzte ki ebben a technikában, amiről Gerő Odönnek írt, 1913. szeptember 27-én kelt levele is tanúskodik. A modern üvegekről írva kifejti,

hogy „a legképtelenebb világitási erőket tudják produkálni: ezt felhasználva, s azt a körülményt, hogy a tökéletes forrasztó eszközök az ólmot valóságos rajztollá teszik... újat alkotunk.”

Nagy Sándor számára nem ez volt az első egyházi megbízatás. 1912-ben Róth Miksával együttműködve készítette el a Madonnát és Jézus keresztelését ábrázoló üvegablakait, valamint a szatmárnémeti katolikus gimnázium dísztermének üvegablak-együttesét. Szintén Fieber Henriknek köszönhette a lipótmezei kápolna üvegablakainak megrendelését. Az Országos Budai Tébolyda, hivatalos nevén Budapest-Lipótmezei Magyar Királyi Allami Elmegyógyintézet (ma Országos Pszichológiai és Neurológiai Intézet) vagy „Sárga Ház” 1859-ben, Zettl Lajos tervei szerint nyerte el végső formáját. A kápolna kifestése szintén Nagy Sándor munkája, akárcsak az üvegablakok tervezése. Az 1914-re elkészült ablakok szinte egyidőben készültek a temesváriakkal. A hajó mindkét oldalán két-két ablak és fölöttük rozetták helyezkednek el, a szentélyben pedig egy-egy ablak található. Ezeket egyetemes üdvtörténeti program jelenik meg. A hajó ablakain magasba nyúló szimbolikus karácsonyfa jelenik meg, ágain a lelki élet ajándékait jelképező emblémák láthatók: gyertyák, Jézus szíve, a szárnyas angyal, az eucharisziára utaló kehely és ostya és a gyermek Jézus alakja. Az ablakokat keretező búzakalász szegély is a Megváltó testét jelképezi. A szentélyben a bűnbeesés és a megváltás eleve- nedik meg. A bal oldalon egymás fölött jelenik meg a paradicsom Ádám és Éva figurájával, a liliumokkal övezett, gyermekét tartó Mária alakja, Jézus keresztrefeszítése és feltámadása, a jobb oldalon pedig a pokol és a végítélet. Az utóbbin a kárhozottak és üdvözültek fölött harsonás angyalok hirdetik az isteni akaratot, az egész csoport földe pedig az ítélező Krisztus lenyűgöző alakja magasodik. Az együttesnek olyan pozitív visszhangja támadt, hogy az Egyesült Államok művészeti megbízottja, akárcsak a marosvásárhelyi Kultúrpalota üvegablakait, meghívta a San Francisco-i nemzetközi kiállításra, hogy Európa művészetét képviseljék, amit sajnos a világháború kitörése megakadályozott. A lendületesen kanyargó szecessziós ornamentika, a jeleneteket átszövő, gazdag jelentéstartalmakat hordozó növények és a tisztán ragyogó, erős színnek rokonítják ezt az együttest a temesvári üvegablakokkal.

A temesvári kápolnában lévőkhöz hasonló kör alakú, figuratív színes üvegablak viszonylag ritka a korban. Megemlíthető a Medgyaszay István tervei szerint épült veszprémi színház homlokzatán lévő kör alakú, Nagy Sándor tervezte ablakok sora (Majoros Károly kivitelezésében, 1908). Róth Miksa műhelyében készültek szintén általa tervezett kabinet ablakok. Más alkotóktól is találunk példát egykorú kör alakú üvegablakokra. A temesvárihoz hasonló, kiemelt jelentőségű, reprezentatív belső teret díszítő, átgondolt ikonográfiai programot hordozó üvegablaksorra az ország középső részén találhatunk párhuzamot. A kecskeméti református Ujkollégium Mende Valér tervei szerint épült, 1912-ben elkészült épületének dísztermében hármastáblásban kilenc, szintén kör alakú színes üvegablak látható, melyek Róth Manó, Róth Miksa testvéreinek műhelyében készültek. Az ablakok a reformációhoz kapcsolódó személyiségeket és jelképeket jelenítenek meg, alattuk stilizált virágmotívumokkal díszített, az erkélyekre nyúló ajtószárnyak találhatóak. Fölöttük magasba nyúló, félköríves lezárási ablakok sora helyezkedik el, melyeket kanyargó indadísz tölt ki. A középső sorban végighúzó kör alakú ablakokat feliratos táblák kísérik, melyek az ábrázolásokat nevezik meg egy-egy hozzájuk kapcsolódó jelmonddal együtt. Balról jobbra haladva a következő személyek és jelképek láthatóak: az építés idején használatos ország-

címer (középcímer), a hullámokon hánnyódó, de el nem süllyedő hajó mint az egyház jelképe, Kecskemét címere, Kálvin János arcképe, a fiait vérevel tápláló pelikán mint Krisztus-szimbólum, egy-

úttal a kecskeméti református egyházköztség címere, Szegedi Kis István, a Dunamellék református egyházainak megszervezője és első szuperintendense, végül a harmadik csoportban két református erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alakja fogja közre a református kollégium címerét, a pálmát a nyitott Bibliával. Ez a protestáns ikonográfiai program a temesvári, katolikus témához hasonló funkciót látott el: az iskolai ünnepek, kiemelkedő események helyszínéül szolgáló közösségi terebben a növendékek identitását erősítette és példaképeket mutatott fel számukra.

A temesvári szeminárium, ezen keresztül pedig az üvegablakok későbbi sorsa hűen tükrözi a XX. század történelmének viszontagságait. Az épület felavatásakor már hadban állt egymással Európában az első szövetségi rendszer. Az első világháború lezáró trianoni békeszerződés nemcsak a történelmi Magyarországot darabolta fel, hanem a csanádi egyházmegyét is szétszabdalta (ezért van ma három utóda Szent Gellértnek). A szeminárium létrejöttén bábáskodó Glattfelder püspök kénytelen volt elhagyni székhelyét, valósággal kitoloncolták, mivel nem volt hajlandó letenni a hűség esküt az új államra. A királyi Románia államkeretei között még szabadon működhetett a papneveldeben a magyar és német nyelvű képzés, ám a második világháború után kiépülő kommunista diktatúra megpecsételte a szeminárium sorsát. 1947-ben államosították a papnevelde épületét, 1950-ben pedig magát az intézményt is megszüntették. 1951-ben koncepcióz pert indítottak az egyházmegye vezetői ellen, melynek Dr. Boros Béla, a szeminárium utolsó rektora is áldozata lett, akit életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Az ő érdeme volt, hogy az üvegablakok megmenekültek a pusztulástól. A szeminárium elhagyásakor ugyanis az ő utasítására a tematikus üvegablakokat leszerelték és gondosan becsomagolva száraz és illetéktelenektől elzárt helyre, a püspöki székesegyház kriptájába menekítették őket. Itt vészték át a diktatúra évtizedeit. A szemináriumi palota díszítéséből csak az üvegablakok maradtak meg napjainkra, mivel falfestményeit lemeszelték (akárcsak a hetvenes években Nagy Sándor freskóit a lipótmezei kápolnában), annak idején nagy gonddal és odaadással tervezett és kivitelezett berendezését pedig széthordták vagy tönkretették. A funkcióját veszített kápolnában diákszallót rendeztek be. A menekítés sikerét jelzi, hogy sokáig a szakirodalomban is úgy vélték, elpusztultak az államosítás viszontagságai közepette. Murádin Jenő a Vár utca tizenhétben 1999-ben megjelent tanulmánya hívta fel a figyelmet az együttesre, ismertette kalandos sorsukat. Az üvegablakok a temesvári forradalom nyomán bekövetkező rendszerváltás után támadtak fel tetszhalott állapotukból. A püspöki palota udvarra néző emeleti folyosóján, annak lezárásaként nyerték el új helyüket 1995 szeptemberében, azóta előzetes bejelentkezéssel látogathatóak. Bár nem eredeti helyükön állnak, és szűk térben lehet csak megcsodálni őket, látványuk mégis lenyűgöző művészeti élményt jelent.

MIKLÓSIK ILONA

Temesvár régi szobrai

„Emléket a múltnak!” Ezzel a címmel közölte a *Délmagyarországi Közlöny* 1897. október 5-én azt a királyi határozatot, amely „a magyar nemzet múltjából tíz kiváló történelmi alakot jelölt meg... szoborban való megörökítésére”. Ez a döntés még egy lépés volt a birodalom népei felé, elfogadása nemzeti történetük illusztrálásának. Akárcsak az ország többi városában Temesváron is összedugták fejüket a városatyák, vármegyei tanácsosok, történészek és művészetpártolók. Hiszen Temesvár nem sok köztéri- vagy épületdíszítő szoborral ékeskedett eddig sem. Hiába becézték „kis Bécsnek”, ebből a tekintetből nem hasonlított a császárvárosra.

Már 1722-ben említették a történetírók **Nepomuki Szent János** homokkőből faragott szobrát. Tiszteletét, birodalomszerte, főleg a morva tisztviselők terjesztették a XVIII. századi osztrák telepítések folyamán. Az ő hatásukra és a róla elnevezett társulat kérésére emeltetett kőbe vésett alakja a bosnyák barátok temploma előtt, még a pápa által jóváhagyott kanonizáció előtt. A legendái alakká nőtt cseh mártír tiszteletét nem a gyónási titok megőrzése tette népszerűvé Prágától távol. Inkább mint az utazók, a tutajosok, csónakosok, molnárok védőszentje került alakja a hidak mellé, országutak szélére. A hirtelen halál ellen, később a betegségek elhárítására, ugyancsak hozzá könyörögtek. Alakja sokszor jelent meg oltárképen is: karján keresztet emelve áll püspöki ornátusban, lábainál kis angyal(ok). 1726-ban, a temesi adminisztráció kérésére, a Bánság védőszentjévé nyilvánította őt a pápa. A homokkőből készült szobor, több költőztetés után, napjainkban – egyre romosabban – még látható: a temesvár-józsefvárosi plébánia kertjében.

Másik barokk emlékműve a városnak, a **Szentháromság szoborcsoport**, szintén idézi a nepomuki szentet. Am ezen a „**pestis oszlop**”-on már mint annak egyik mellékalakját jelenítették meg a betegségek, a háború és a szerencsétlenség ellen oltalmazó Szent Sebestyén, Szent Borbála, Borromeói Szent Károly és Szent Rozália társaságában. Az 1740-ben Deschan Johann Anton kamarai tanácsos által megrendelt emlékmű a pusztító pestisjárvány megszűntekor született, népies elnevezése is erre utalt. A mozgalmas hatást keltő, többszintre lebontható fogadalmi szobor nagy nehézségek árán, vízi úton érkezett a temesi tartományba. Bécsi alkotók készítették, nevüket ma már nem ismerjük, bár a korabeli katonai hatóságok irattára valószínűleg ma is őrzi a szállítására és felállítására vonatkozó okmányokat.

A homokkőből készült szoborcsoport felállítása után a város tulajdonába ment át. A tulajdonos azonban nem sokat törődött a hálát kifejező alkotással. A Csanádi püspökség már 1790-ben kéri a városi tanácsot, hogy „renováltassa” a lepusztult szobrot mivel az veszélyessé vált a körülötte járók számára. Többszöri restaurálása után (ismertebb az 1898-as, a XX. század

harmadik évtizedbeli, végül az 1995-ös) mint eredetileg – ma is a katolikus székesegyház előtti téren áll.¹

Hasonló módon került a régi városháza elé a másik, felfogásában hozzá közelítő, **Nepomuki Szent János-szobor** is. Ezt is a pestisveszély elmúlásakor emeltették a temesváriak. Védőszentjeik felett liliosomos Szűz Mária hirdeti, hogy ő a földi emberek érdekeinek égi közbenjárója. Az ő jelenléte adta az 1753 és 1756 között készült rokokó szoborcsoport másik nevét: **Mária-oszlop**. A bécsi Blim és Wasserburger kőfaragók műhelyéből került hozzánk. Valaha néhány fáklvas angyalka fogta közre a központi emlékművet. Ezek a vidám kis figurák elkallódtak a szobor többszöri költöztetésekor.

Mindhárom emlékmű számára a várban találtak helyet. Egyik sem idéz kompozíciójában valóságos, egyedi történelmi eseményt, reális személyeket. Utalnak a megtörtént, valóságos eseményekre, de szimbolikájuk a Közép-Európában bárhol fellelhető hasonló háláoszlopok közé sorolja őket. Csak kevésbé ismert szobrászaik és megrendelőik neve köti őket városunkhoz.

A XVIII. századi birodalom határszélén álló, rossz közlekedési utakkal rendelkező mezőségi város nem vonzotta különösebben a szobrászokat. Sem alkotásukhoz való anyagot, sem pedig bőkezű megrendelőket nem találhattak könnyen az ekkor még gyakori osztrák-török villongásoknak kitétt vidéken a művészek. Lapididákról, fafaragókról, stukkóművészekről adnak hírt a születési és temetkezési anyakönyvek; nagyrészt Felső-Ausztriából jöttek a várműveken vagy a templomok belső ékesítésén dolgozni, néha – ma már alig fellelhető – nagyobb síremlékeket, épületdíszítő szobrokat rendeltek náluk, de köztéri szobrokat alig.

Az első, valóban a temesvári események megörökítésének szánt történelmi emlékmű 1853-ban került a városháza elé. Onnan időközben a Balázs térre költöztették át a **Mária-oszlopot**, ennek előkelő, várbeli helyét foglalta el az újabb alkotás. Ez is több néven vonult be a bánságiak nyelvhasználatába. Emlegették

Katonai oszlop (korabeli képeslap)

Scudier Antal báró szobra

mint Szégyen-, Rukavina- vagy Ausztria-szobrot, néha mint Katonai-oszlopot. Alapkövét maga az adományozó, I. Ferenc József császár tette le 1852. június 15-én, temesvári látogatásakor. A következő év január 17-én már fel is szentelték. Tervezője Josef Andreas Kranner (1801-1871) prágai építőművész volt, a kivitelező Josef Calasanza Max (1804-1855) bécsi szobrász; ők több hasonló elgondolású emlékművet készítettek közösen.

A téma adott volt: a császári udvar emléket akart állítani Georg Rukavinának (1778-1849), a hűséges osztrák tábornoknak és azoknak a katonáknak, akik sikeresen védtek a magyar csapatok által 1849-ben ostromlott Temesvár belső erődítményét. A 18 mé-

ter magas, neogótikus, homokkőből faragott „vartorony” ezt az erődítményt szimbolizálta, a külső sarkokra állított allegorikus alakok pedig az osztrák katonák fő jellemvonásait: a Becsületet, az Engedelmisséget, az Eberséget és az Onfeláldozást. Ezek az erények harcra készen álltak a várfokon, de állandóan résen kellett lenniük mivel a lábaiknál vonagló, acsarkodó, a bűnököt jelképező szörnyek bármikor leránthatták a mélybe a megtántorodókat. Az erények védtek meg a Hűséget, a torony belsejében álló nőalakot, aki a vár kulcsait tartotta kezében. Maga a mű nem volt új felfogásban készült alkotás; visszaköszönt benne az 1818-ban emelt berlini Kreuzberg-emlékmű alapgon-dolata. A neogótikus „német nemzeti” stílusban készült 19 méteres kolosszusnak egyszerűsített mása került a temesvári Jenő herceg térre.

A művészi szimbólumok hamarosan új értelmezést nyertek a városlakók szemében. Ezek Ausztria alakját látták a központi női figurában, a katonák egyértelműen osztrák várvédők voltak, míg a (valójában kevésbé félelmetes, igencsak aprócska) kutyára emlékeztető állatokban az ostromló honvédekre való utalást vélték felfedezni. Sérelmezték a szobor felállítását, annak ellenére, hogy fegyveres örök ügyeltek fel rá, titokban többször megrongálták, lemázolták. 1874. június 25-én a *Temesi Lapok* nem titkolt örömmel számolt be „a parade-platzon lévő szégyenszobor rühes kutyáinak” éjjeli megcsonkításáról. Egy másik ilyen éjjeli rombolás után, 1885-ben, a városi tanács az emlékmű restaurálása után végleg eltávolíttatta róla ezeket az állatokat. A kompozíció eredeti alakját (részleteiben) csak egy 1849-ben kiadott német nyelvű füzet metszetéből ismerjük.

Nem volt egyedülálló alkotás a **Katonai emlékoszlop**. Több hasonló felfogású és kivitelében sem erősen eltérő hősi emlékművet avattak a XIX. század derekán. A temesváriak közeli „rokona” volt a budapesti Hentzi-szobor (Heinrich Hentzi osztrák tábornok tiszteletére készült); ugyanolyan célból született és meg-léte hasonló indulatokat kavart. Sőt: ez utóbbi ellen megkíséreltek egy merényletet is.

Az 1897-ben megjelent királyi körirat lehetőséget kínált történelmi személyiségek alakjainak megmin-tázására. Igaz, a szinte ugyanakkor elhangzott jelszó („szobrot a királynak!”) nyomán sorozatban készültek az I. Ferenc Józsefet ábrázoló művek is. Am a tehető-

sebb települések rövid időn belül már avathatták nemzeti hőseik – a '48-as tábornokok, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Petőfi Sándor, Szent István – szobraikat is. A szegedi, budapesti és délvidéki szobrok pénzalap-jaihoz komoly összegeket küdték városunkból is a különböző egyletek és magánszemélyek is.

Temesvár régi óhaja volt egy Hunyadi János-szobor. 1906-ban, a Nemzeti Szalon tárlatának helybeli megnyitója előtti fogadáson Telbisz Károly polgármester elárulta „a Rukavina-szobor leendő sorsának titkát... ugyanis mint már Ligetinek (Ligeti Miklós szobrásznak) régebben elmondta, annak helyére Erzsébet királyné szobra jön”. A Hunyadi-szobor méltó helye a róla elnevezett kastély előtt lenne, mint azt Berkeszi István helytörténész is javasolta. A fogadáson jelenlévő Ernst Lajos művészettörténész nehezményezte, hogy a város nagynevű festőjének, Brocky Károlynak, nincs a szülőhelyén szobra és még csak szülőházát sem jelölték meg táblával. Ő rögtön megindította a gyűjtést egy Brocky-szoborra, aminek ugyan-csak a központban illene helyet találni. A javaslatok nyomán több, különböző szoboralap jött létre az évek során és lassacskán gyűlt a pénz a valóra váltáshoz.

A **Katonai emlékoszlop** maradt. Átvészelte az első világháborút és 1919 októberének végén újra a figyelem középpontjába került. A széthullt, vesztés birodalom jelképét fedezte fel benne a bánsági forrongó néptömeg. Október 29-én néhány diák felmászott a város-háza előtt lévő emlékműre, kátránnyal bemázolták az egyes alakok arcát „a főszobor nyakára kötelek hurkol-tak, amelyről gyászkeretes papírlap lógott le e szóval: Ausztria”. A *Délmagyarországi Közlöny* november 1-jén beszámolt arról, hogy a Nemzeti Tanács mellett tüntető tömeg megrohanta az oszlopot, „Ausztria fő-szobrot néhány pillanat alatt lefejezték, darabokban leszedték a szobor legfelső részét”. A városi tanács még egyszer „renoválta” a városháza ablakai alatt álló emlékművet, aztán 1936 januárjában, miután a kato-nai hatóság is hozzájárult, lebontatta és (megcsonkul-tan) a katonai temetőben állította fel. A neogótikus to-rony fehér alakja magasan kiemelkedik ma is a Lippai úti temető más emlékművei közül. A Hűség/Ausztria fejetlen alakjáról a múzeumkertben találgatják a látogatók: ki az? és honnan került oda?

Ugyancsak 1919 októberében döntötték le ismeretlen tettesek a város másik emlékművét is: a Scudier-ligetben (ma Központi Park) lévő **Scudier-szobrot** is. A XIX. századi fejlődő, épülő nagyváros parko-kat, sétányokat is létesített. Park-társulatok tartottak előadásokat, szabadtéri koncerteket, szerveztek gyűjtést, hogy rendezhessék a várfalak alatti zöldövezetet. Régi hagyomány szerint Temesváron a várfalakon kívül eső ligeteket egy-egy katonai egység fásította, tisztította, gondozta. A Józsefváros külső kerület felé vezet út jobb oldalán elterülő térség rendezése Scudier Antal báró (1818-1900) tábornosernagy, nevéhez fűző-dik. Az 1871-1878 közötti években ő volt Temesvár katonai várparancsnoka. A polgárok életére is nagy befolyással bíró, nyakas katona különösen jól érezte magát városunkban, jó kapcsolatokat alakított ki a polgársággal, városi tanáccsal (a város díszpolgárává választották) és élvezettel kertészkedett is. Az ő virág-kertészetében kezdte meg pályafutását a később csá-szári és királyi udvari szállítóvá emelt, európai hírvő Mühle Vilmos virágkertész is. A helybeliek szemében a tábornosernagy sikeres közbenjárásai egyike volt az a megértő támogatás, amit a király előtt bizonyított a város lakosságának akkor, mikor azok a temesvári vár lebontását sürgető kérvényt küldték a fenségnak.

Erdemeinek elismeréseként a halás park-barátok és a város szoborban örökítette meg báró Scudier Antal emléké. Kauffungen Richard (1854-1942) bécsi szobrász mintázta és öntette vasba³ a tábornosernagy életnagyságú, katonaköpenyes, jobbát a csipőjén nyugtató, előre lépő alakját, amit 1881-ben (túlságo-

san) magas talapzaton helyezték el a park közepén. A szobor átlagos munka volt, a monarchia-szerte sorozatban gyártott király-szobrok szerényebb változatát képviselte. Az időjárás hamarosan kikezdte a bronzszínűre festett alkotást. „A ligetben lévő emlékszobron az idő foga annyiban kárt tett, hogy a rozsdafoltok napról napra terjednek... az emléket szakértő által újra meg kell fémezni, mely helyreállítási munkák tavasszal foganatosítva lesznek” – jelentette 1885-ben Kappusz Ferenc elnök a parkegyelet választmányának. Valóban, 1910-ig, amíg az egylet működött, sűrűn „fémeztették újra” a katonaszobrot.

1919. október 27-én kora reggel a hatalmas méretű alkotást a nyirkos földön találták. Ejszaka vasrúddal feszítették le a talapzatáról. A „vasember” nem tört össze, csak lezuhant. Mivel tulajdonát képezte, a városi mérnökség feladata lett volna a szobor sorsának eldöntése. Azokban a nyugtalan hetekben a városi mérnökségnek fontosabb dolga is volt. Végül a szobrot elszállították. Többé nem került elő, beolvasztották. A tábournok emlékét sem a művészi alkotás sem a park neve nem őrizte tovább. Pedig a közmegebecsülést szimbolizálta mindkettő. Régi temesvári képeslapokon tűnik fel néha a hatalmas talapzat, ma már ismeretlen, katonafigurája.

Nem szobor hanem dombormű volt az első, Temesvárnak szánt XIX. századi királyi emlékmű. Ennek alkotója, Kugler Pál Ferenc (1836-1875), már járt is városunkban. Mint Ormós Zsigmond, a későbbi főispán jó barátja, többször élvezte annak vendégszeretét. Fehér márvány domborműben örökítette meg Ormós portréját még olaszországi tartózkodásuk alatt. A művészetpártoló főispán nála rendeltette meg azt a márvány domborművet, amely a vármegyeház előcsarnokába befalazva őrizte **I. Ferenc József 1872-es temesvári látogatásának emlékét**. A gondosan kivitelezett, sok alakos, szimmetrikusan a központi két főalak köré komponált munka híven tükrözte a korabeli leíró jellegű, egyszerű szimbolikájú hivatalos munkákat. Ezen is: a „szeretett” király előtt hódoltak a megye különböző etnikumú alattvalói, mögötte pedig, alföldi viseletű magyar nyújtotta kezét egy románnak és kettőjük fölül Hungária emelte áldásra kezeit. Jelen voltak: az apostoli hatalom (a király), a központi törvényhozás (Lónyai Menyhért), a vármegyei képviselő (Ormós főispán), a vallás (Bonnaz Sándor katolikus püspök) és „a közös haza népei”. A Rómában töltött idő nem sokat befolyásolta a művész akadémikus, késő klasszicizmust követő stílusát. Alkotásait gipszben fogalmazta meg először, ezeket mutatta be megrendelőinek, a kért igazítások után váltott a nemesebb anyagra. A márványmunka gipsz mását, erősen megromlott állapotban sokáig őrizte a Bánsági Múzeum szépművészeti szakosztálya. Ma már csak az 1910-es években készült fénykép kopott reprodukciójáról ismerjük ezt is.

A vármegyeháza több más intézménynek adott otthont az első világháborút követő évtizedekben. Egyiknek sem állott érdekében a megye közönségének tulajdonát képező domborművet megőrizni. Talán már 1919-ben áldozatul esett a hazatérő szeb csapatok pusztításának. Eltűnt... a vármegyeházán őrzött nagyjértékű festmények gyűjteményével együtt. Sorokról legendákat kergető, feltételezgető újságírók cikkeztek néha-néha a helyi lapokban.

I. Ferenc József ércszobrát 1902. október 4-én leplezték le Temesváron, az új hadapródiskola (ma a Városi Kórház) épületének felszentelésekor. A helyi **Dél-magyarországi Közlöny** 1902. október 3-án elragadtatással számolt be az eseményről: „A király szobra a 16 holdas parknak egy mesterségesen emelt dombján van elhelyezve. Maga a szobor harmadfél méter magasságú és a bécsi katonai ércöntődében lett öntve Hoffmann Ede akadémiai szobrász mintázása alapján. A szobor a királyt lovassági tábournoki egyenruhában ábrázolja és kítűnően tükrözi vissza a legfelsőbb

hadúr jóságos arcvonásait.”

Valójában egy becsületesen kidolgozott átlagmunkával találták szemben magukat a polgárok. Egy volt a sorozatban állított király-szobrok közül. A bécsi Arzenál-ban öntötték „bronzagyúanyagból” Hoffmann von Aspernburg, Edmund/Ede (1847-1930) tervei alapján. Akadémiai kidolgozás, előre meghatározott színpadi kellékek alkalmazásával, a „jóságos” katonauralkodó három dimenziós megjelenítésének egyik nagyméretű, egész alakos, vasöntvény portréja, többszortatú magas talapzaton. (Az alant állónak akkorának tűnt a hatalmas mű, hogy két nappal korábban az újságíró öt méteres nagyságot emlegetett!) Ezt a nagy tömegű vasöntvényt darabolták fel és olvasztották be a „hőn szeretett” uralkodó halála után alig két évvel.

Hasonló alkotások ékesítették valamennyi megyeszékhely főterét vagy nagyobb kaszárnya udvarát. A király (s néha a királynő) alakját nagyméretű festmények idézték a hivatal-helyiségekben, színházakban, iskolákban. a temesvári kadétskola folyosóján láthaták a kiskatonák a hadúr mellszobrát is. A városháza tanácsstermében is volt mellszobra a királynak; néhány egészalakos, nagyméretű, festett portréja társaságában. Mindezek ellenére 1916 novemberében a városi tanács indítványozta, hogy „az Istenben boldogult Felséges Úr legkegyelmesebb ténykedését megköszönni, Ő Felségének méltó kivitelű művészi szobrát a felhagyott várművek helyén, a városépítés előrehaladásakor fel fogja emelni”.

1917 szeptemberében a **Városi Közlöny** arról értesítette a város közönségét, hogy megrendelték – „3400 koronáért Ő csász. és apostoli királyi Felségének Ligeti Miklós szoborműve után készített bronz mellszobrát és pedig abban a kivitelben, mely Ő Felségét magyar tábournoki díszegyenruhában ábrázolja”. Ezzel maga a tanács ismerte el, hogy a királynak valóban művészi szobra nincs a városban.

Ligeti Miklós (1871-1944) ismert volt a temesváriak előtt, több alkalommal megfordult a bánsági városban. 1906-ban mint a Nemzeti Szalon egyik kurátora járt itt és ugyanakkor készítette el **Sailer Antal emlékszobrát** is. Eredeti helyén látható ma is: a Gyermek Kórház előtti parkocskában, sajnos az utolsó, „restaurálásnak” nevezett, kontár beavatkozás nyomaival.

Sailer Antal (1820-1904) nagykereskedő temesvári törvényhatósági tag jótékonykodásai révén érdemesült e szoborra: az ő alapítványából jött létre a Gyermek Kórház, az Arvaház, a Vakok Intézete, a Fehér Kereszt Egyesület. Temesvár városa rendelte 15.000 koronáért a szoborcsoportozatot: a magyaros szecessziós faragású, márvány oszlopon elhelyezett bronz Sailer-mellszobor alatt áll az árva kislány, kezében virágcsokorral és mellette ül, karjában pólyással, a fiatal leányanya.

Az elégedett városi küldöttség, a Budapestre felutazott műbíró bizottság – Székely László, Gerster Kálmán és Dvorák Ede – 1905 decemberében látta az agyagból már elkészült szobrot. Megelégedésük nyomán az addigi 15.000 korona helyett 20.000-et ajánlottak a művésznek, mert „a díj nem magas... sőt a

I. Ferenc József szobra

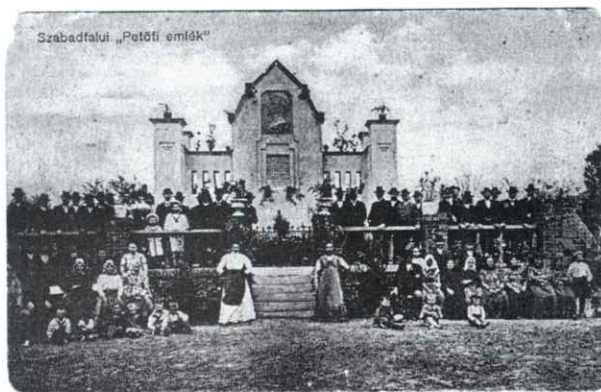
szokottnál is alacsonyabb". Csak azt kötötték ki: a művész alkalmazzon fehér márványt, a bronzszobrokat pedig csiszolja mivel „ez nagyban fokozza a patina képződését és így a bronz színhatását” – írta a temesvári **Városi Közlöny**. Az elkészült alkotást 1906 őszén szentelték fel.⁴

Ugyanazon évben a városi bizottság felújította a közkedvelt **Mária-szobrot** is. Egy, a régmúltban elenyésző eredetű faszobor már hosszú ideje állott Dózsa György állítólagos kivégzésének helyén. (Ezt megelőzően a helyet megjelölő fametszetű szentképről szólnak a források.) 1837-ből van hír arról, hogy a régi faragványt újjal helyettesítették, 1865-ben „bajországi kőből épített emléket” emeltek a helyébe. 1877-ben a **Temesi Lapok** riportere felhívta a közönség figyelmét, hogy „a józsefkülvárosi úton, a Mayer féle fakereskedés közelében levő s újonnan átalakított Szt. Istenanyához nevezett oszlop, holnap, vasárnap délelőtt fog ünnepélyesen felszenteltetni”. Azonban a különböző Mária-tisztelő szobrok, oszlopok, faragványok nem voltak időtállóak, ezért a város 1904-ben házhelyet vásárolt, Székely László városi műépítésszel pedig „kápolnaszerű árkádot” készíttetett „román stílusban, három lépcsőfokkal felemelt helyen, faragott kővel burkolva, vörös rézzel fedve”. A környező tér kiképzéséhez felkérte Temesvár mestereit, hogy nyújtsanak szakmai segítséget, az emlékmű tartósságát biztosítandó meghatározta a felhasználható anyagokat is.

A szobor kivitelezésére Kiss György (1852-1919) szobrászt kérték fel. A német és olasz akadémiákon képzett mester a Patrona Hungariae stílusában megfogalmazott Mária-alakot, balján a gyermek Jézussal, jobbójában a jogart emelve, már 1906 áprilisában bemutatta a Budapestre fellátogató városi szoborbizottságnak. A választott bírák meglepedését tükrözi az a tény is, hogy a három év múlva tető alá hozott Piarista Főgimnázium főbejáratára és a gimnázium templomának homlokzatára szánt szobrok megalkotására szintén Kiss Györgyöt keresték fel a megrendelők. A két világháború között még álltak, a mára már eltűnt, **Arpád-házi szentek** (István, László, Imre és Erzsébet) **szobrai** a piarista komplexum oromzatain.

A várfalakon kívülre is került néha faragott vagy vésett emlékmű. 1899-ben, a szabadfalui parkban, azon a helyen ahol Petőfi Sándort órnaggyá nevezték ki, egyszerű mementót állított a városbeli szakiskola kőfaragó tanára, Sipos András: a költő domborművű portréját és egy vésett kőtáblát ábrázolt a plasztika, aminek a Székely László által tervezett (későbbi közadakozásból készült) várfalszerű, nagyméretű építményét a mai napig **Petőfi-emlékműként** koszorúzzák meg a temesváriak a márciusi évfordulókon.

A város másik, falakon kívül eső területén, a Gyár városban is szépítették a közterületeket. A volt Andrássy-úton rendezték a ligetet, 1910-ben szép téglá- és kovácsoltvas kerítéssel zárták körül a Coronini parkot. A kerítés egyik hajlatában kapott helyet, a régi fakereszt eltávolítása után a **Feszület**, egy elegáns fekete márvány és bronz alkotás: kereszt, rajta a korpuszal. A szobor Fadrusz János 1891-es híres művét idézi a megfelelő arányokban. Az „ódon fakereszt helyét elfoglaló” Fadrusznak tulajdonított alkotásról a

Petőfi-emlékmű (korabeli képeslap)

korabeli sajtó, a **Délmagyarországi Közlöny**, 1911. október 8-án számolt be: „A Gyár város katolikus polgárai elhatározták, hogy a régi helyén egy új, díszes keresztet állítanak fel. Az új kereszt elkészült és azt ma állították fel az út mentén. A márványból és bronzból készült keresztfa művészi kivitelben hirdeti Isten dicsőségét. Tunner Kornél kőfaragó műterméből került ki az új kereszt a Gyár város katolikus hívőinek áldozatkészségéből. A kereszt ünnepélyes felavatása a közeljövőben megy végbe. A plébániahivatal felhívja a polgárságot, hogy azok, akik a keresztre még adományozni akarnak, azok a plébánián jelentkezzenek.”

Egy valóban nagyméretű köztéri szobrot a Belvárossal vetélkedő Gyár város azonban a főterre tervezett. Adományozásból és államsegélyből szerették volna előteremteni a pénzalapokat a Millenniumi templom előtti térre álmodott **Szentháromság-szobor** részére. Szoborbizottság alakult, megindult a gyűjtés, azután közbejött az első világháború. A bizottság azonban még 1923 nyarán is arra kérte a lakosságot, hogy – miután a kormány is jóváhagyta a tevékenységüket – adakozzanak a felállítandó szobor javára.

Am a háborút követő években céljaik elérésére nem tudtak újabb pénzüsszegeket gyűjteni még a meglévő szoboralapok sem. Sem a városháza elé ígért Erzsébet királyné-szoborból nem lett valóság, sem a jelentős összeggel a háborút átvészoló Hunyadi János-szoboralap nem tudott tovább növekedni, sem pedig a Püspök hídra tervezett négy nagy csanádi püspök alakja nem került kivitelezésre, bár a hídszobrok pénzalapjai voltak a legjelentősebbek és a város már tárgyalásokat is kezdett Stróbl Alajossal ez ügyben.

Temesvár a XX. század '30-as éveiben kezdett ismét köztéri szobrokat állítani. Ezek között kevés mű emlékeztetett a város történelmére, annak életében bekövetkezett fontos eseményekre. Inkább a jelentős – helyi vagy nemzeti történelemben szerepet játszó – személyiségek büsztjei kaptak helyet a tereken. A gyorsan változó lakosság ma már nem a valaha élt elődök arcvonásait keresi a portrékban, hiszen „ismeretségük” alapjait többnyire nem helytörténeti jártasság képezi: csupán személyesen értelmezett esztétikai szempontok alapján figyelnek fel néha-néha egy nekik szánt (!) alkotásra.

⁴A szobrot eredetileg is köztérre szánták. A város legforgalmasabb piacterén állították fel, ez volt a megrendelő célja is: a halandók emlékeztetése. Hamarosan azonban a piaci forgalom áldozatává lett, állagának romlását a természeti erők – szél és fagy – káros hatása mellett főleg a hétköznapi tömegek rongálása idézte elő. Legutóbbi restaurálását követően, az ismét forgalmasabbá vált „barokk téren”... ismétlődik a szomorú történelem.

⁵Ma már csak elnevezésében maradt

fenn a tér: valaha a Mercy-palota, az Erdélyi Kaszárnya és a Lugos irányába vezető várkapu által körülhatárolt terület neveztek így. 1853. február 20-án, Csajághy Sándor csanádi püspök, nem mellőzve a csendes szemrehányást sem a Mária-szobor elköltöztetése miatt, újból felszentelte a régi emlékművet, amely „foro principali in vicina domus civica ab anno 1756 existens ob rectum in eadem foro... movit ad portam acis Transylvanicum, ut fundamentalem lapidem statua B.M.V. benedicendo imponeret”.

⁶A szoborhoz szükséges pénz nehezen gyűlt össze, ezért, a XIX. század második felében gyakran használt anyagot, a vasat találták megfelelőnek a szerény alapokból előállítandó alkotás elkészítésére.

⁷1908 telén a két bronz leánykát vándorló cigányok ellopták és feldarabolva beöntötték. A város 10.000 koronáért 1910 nyarán újraöntette Ligetivel a hiányzó alakokat; június végén a mester személyesen utazott le a munka befejezését szemrevételezni.

Temesvár testvértelépülései

1. Faenza - Olaszország

Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 1991. 03.12.

Régi olasz város, mely különösen a XV. században virágzó, Faenzából származik a fayence agyagáruk neve, a városban már a XIV. századtól kezdve készítettek ónmázás edényeket. A falakkal körülvett városnak árkádokkal körülvett és 1621-ből való szökőkúttal ékesített főpiacán van a San Costanzoról elnevezett székesegyház, a városháza, a Manfredik egykori palotája és a szép San Michele-templom. A nyilvános könyvtárt Keresztelő Szent Jánosnak Donatellótól származó szobra ékesíti. Toricellinek, a város szülöttének márványszobra szintén ékességül szolgál a városnak. A város urai a középkorban sokáig a Manfredik, azután a pápa, később a ve-

lenceiek és 1509 után ismét a pápák voltak. A mai Faenza a régi városrészben elhelyezett elegáns vendéglőivel és üzleteivel várja az ide utazókat, és lehetőséget biztosít a turistáknak, hogy megízleljék a város különös aromáját.

Faenza és Temesvár között kialakult testvérvárosi kapcsolatot, nagyon sok komoly projekt megvalósításához vezetett. A két polgármesteri hivatal közösen működteti az autista gyerekek számára létrehozott temesvári Faenza Házat, amely Romániában egyedülálló.

2. Mulhouse - Franciaország

Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 1991 augusztus.

Mulhouse Elzász déli részén található, lakossága meghaladja a 230.000 főt, ezzel az Elzászi régió második legnagyobb városa.

Mulhouse egyszerre őrizte meg múltbéli örökségét, és éli modern életét, ahol a sport, kultúra, a vásárlás, a

minőségi szabadidő és a kellemes természeti környezet egyaránt nagy hangsúlyt kap.

Mulhouse írott forrásokban először a 12. században jelent meg, mint az Elzászi szabad városok szövetségének tagja. A város csatlakozott a Svájci Konföderációhoz annak egy szabad köztársasága egészen 1798. január 4-ig, amikor elfoglalták a franciák.

1870-től 1918-ig Elzász-Lotaringia és vele együtt Mülhausén a Német Birodalomhoz tartozik.

Az első világháború kezdetekor 1914. augusztus 8-án a francia seregek elfoglalták a várost, de két nappal később a németek kiverték őket a városból. Ezt az ütközetet, mint Mülhauseni csatát ismeri a történelem. Az első világháborút lezáró békeszerződés Elzász-Lotaringiát visszaadta Franciaországnak.

A második világháború idején 1940-től 1944-ig a város ismét Németországhoz tartozott.

Mulhouse fontosabb látnivalói:

- A történelmi óváros, a place de la Réunion, a rajnai reneszánsz stílusában épült városháza, a Saint-Etienne templom és a XIV. századi üvegablakai

- Az autómúzeum (Cité de l'automobile), a Schlumpf gyűjtemény múzeuma

- A francia vasút múzeuma (Cité du train)

- EDF-Electropolis múzeum

- A mintás szövetek múzeuma (musée de l'Impression sur Étoffes)

- Szépművészeti múzeum

- Történelmi múzeum

- Állat- és növénykert

- A festett papír múzeuma (musée du Papier peint, Rixheim)

- Az elzászi ökomúzeum (écomusée d'Alsace, Ungersheim)

- Bioscope (Ungersheim)

- A Fedett csatorna piac (marché du Canal couvert)

Temesvár és Mulhouse között a kapcsolat egy repülőgéppel kezdődött, mely 1989. december 29-én szállt le Temesváron, és humanitárius segítyt hozott a város lakosságának. Később ezt a repülőt mások követték, és

a segélyek elértek Temesvár árvaházaiba, kórházaiba és iskoláiba. Később a humanitárius segélyt az együttműködés váltotta fel, a két város szorosan együttműködik különböző gazdaság fejlesztési, felnőttoktatási projekt megvalósításában.

3. Karlsruhe - Németország

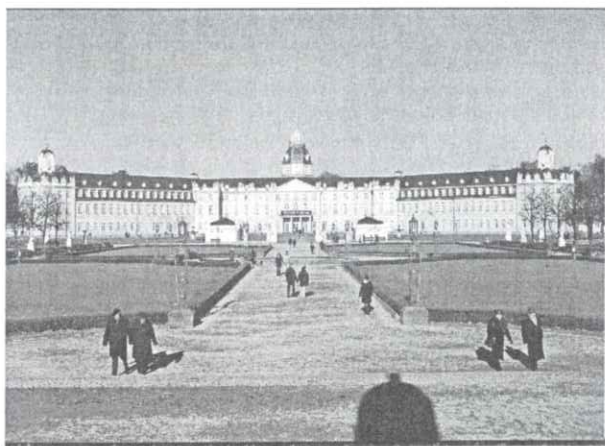
Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 1992. 08. 19.

III. Károly Vilmos Baden-durlachi gróf alapította 1715-ben, miután az eredeti rezidenciájának, Durlachnak középkori légkörét megunva, egy mind fekvésében, mind szellemiségében szabadabb várost szeretett volna alapítani. Így 1715. június 17-én a karlsruhei kastély alapkőletételével megalapította a várost. A kastély képezi a város középpontját, 32 sugárútja ebből a pontból indul ki.

Karlsruhe az egykori badeni nagyhercegség fővárosa volt, azonban a II. világháború után ezt egyesítették a württembergi nagyhercegséggel, és az egyesített német tartomány fővárosa a kb. kétszer ekkora Stuttgart lett.

A város régi városrész utcái a nagyhercegi kastélyból mint középpontból küllők alakjában ágaznak szét. Legszebb terei, épületei és műemlékei: a Schlossplatz hat szökőkúttal, Károly Frigyes nagyhercegnek Schwant-halertől mintázott ércszobrával; az árkádokkal körülfogott Friedrichsplatz; a Lajos nagyherceg szobrával és egy kőpiramissal díszített vásártér; a Károly nagyherceg emlékére fölállított obeliszkkal ékeskedő Rondellplatz; Scheffel és Hebel költők emlékei; az evangélikus templom a nagyhercegi kriptával 1817-ből; a katolikus városi templom 1808-ból; az 1750-76. Retty tervei szerint francia mansard-ízlésben épített nagyhercegi kastély, 45 m magas toronnyal; a városház; az opera; a műcsarnok; a magánépületek legszebbek a Kaiserstrasse-ban. 1825-ben I. Lajos nagyherceg alapította politechnikumát, amely a későbbi híres egyetemének magját alkotja.

A város Németország legmelegebb pontján található, területének hatvan százaléka zöldövezet.

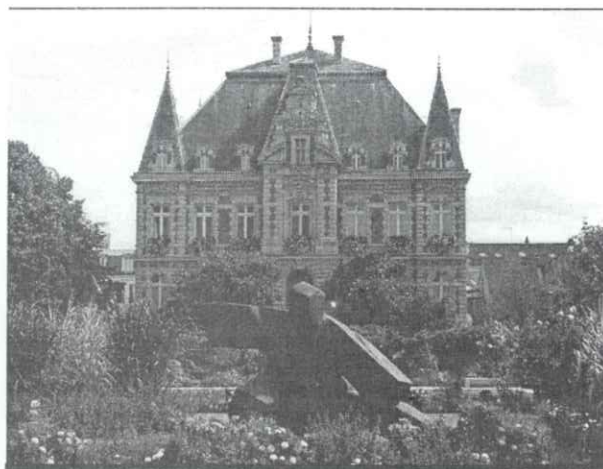
Temesvár és Karlsruhe közötti együttműködés több sikeres projekt megvalósítását is eredményezte, a két város főleg a gazdasági kapcsolatok élénkítése területén ért el kiemelkedő sikereket.

4. Rueil - Malmaison - Franciaország

Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 1993. január 14.

Rueil-Malmaison Párizstól 8 kilométerre található, 67000 lakosú város.

Régebben egy kis faluból, ma egy korszerű várossá alakult, mely híres a tiszta vizeiről és arról, hogy nagyon sok francia multinacionális cég ide költöztette a központi irodáit. Rueil-Malmaison egy zöld város, mely nyugalmat biztosít lakosainak és az ide látogató turistáknak.

A két város között aláírt testvérvárosi szerződés kiemeli az együttműködés fontosságát az alábbi területeken: kultúra, sport, gazdaság, idegenforgalom és ifjúság. Fontos kiemelni, hogy a Temesvári Polgármesteri Hivatal közönségszolgálati irodája a Rueil-Malmaison-i Polgármesteri Hivatal hasonló irodájának szervesét vette modellül.

5. Gera - Németország

Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 1998. október 3.

A várost 995-ben alapították és valamikor 1237 előtt városi rangot kapott. 1450-ben a szász-testvérváborúban a város szinte teljesen lerombolták. Gera 1920-tól lett Thüringia tartomány része. A város nagy része elpusztult 1945-ben, a II. világháború végén az országot ért bombatámadások során. Németország újraegyesítéséig a város Kelet-Németországhoz tartozott. Gera mai lakossága meghaladja a 130.000 főt.

A jelentékenyebb épületek: a Szt. Jánosról és a Szt. Háromságáról elnevezett templom, a hercegi kastély, a városháza a régi portáléval és Németország legrégebb bormérésével, a hercegi színház. Közeliében van Osterstein kastély jelentékeny könyvtárral, fegyverregiszterrel, természettudományi és műkincsgyűjteménnyel.

A városban évente megrendezik, Németország egyedül teljesen magán forrásokból finanszírozott sport

rendezvényét a „Sportwetten Gera”, kétévente pedig a városban kerül megrendezésre a „Goldener Spatz” gyermek televíziós és film fesztivál.

Temesvár és Gera közötti kapcsolat nagyon szerteágazó, a legtöbb projekt a közigazgatás, gazdaság, szociális problémák, képzőművészeti témakörben valósult meg.

6. Szeged - Magyarország

Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 1998.

Szeged megyei jogú város, Csongrád megye székhelye, a Dél-Alföld legnagyobb illetve Magyarország negyedik legnagyobb városa.

Szeged Magyarország déli határához közel fekszik az Alföldön, a Tisza és a Maros folyók találkozásánál. Szegedtől észak felé található a Fehér-tó. Szeged déli részén, Gyáláréten, a szerb határ közelében található az ország legmélyebben fekvő pontja, 75,8 méter tengerszint feletti magasságon.

Szeged a Tisza és a Maros folyók összefolyásánál, a Tisza jobb partján, a tiszai ártérből kiemelkedő szigeten létesült. Az itt élő lakosság fokozatosan betömte a szigetek közötti mélyedéseket, mocsarakat, így a várostérsület 18.-19. század folyamán egységessé vált. A mai Szeged magva tulajdonképpen három sziget: Alszeged; Felszeged és a Vár a Palánkkal. Ezek a mai Alsóváros, Felsőváros és a Belváros.

A terület az újkőkor óta lakott. A várost először 1183-ban említik. Nagy Lajos király uralkodása idején a régió legjelentősebb városává fejlődött, 1498-ban szabad királyi városi rangot kapott. A török uralom után 1715-ben kapta vissza ezt a rangját. 1719. május 21-én címert kapott, ma is május 21-én ünneplik a város napját. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc több jeles eseménye is kötődik a városhoz.

Szeged történelmének és a mai városkép kialakulásának egyik legmeghatározóbb eseménye az 1879-es árvíz. Az épületek nagy része elpusztult, és a mai Szeged nagyrészt az árvíz után épült: szebb, modernebb

épületek váltották fel a régieket. A trianoni békeszerződés után több elcsatolt dél-magyarországi város szerepét is átvette, jelentősége tovább nőtt. 1962-ben Csongrád megye székhelye lett. A szocializmus éveiben könnyű- és élelmiszeripari szerepét erősítették, ma is az ország egyik élelmiszeripari központja. Emellett egyetemi város és fontos kulturális központ is. Szeged rendezvényei, mint például a Szegedi Szabadtéri Játékok, számos látogatót vonzanak évente.

2008-ban külön lapszámot szenteltünk Szeged városának. A kedves olvasók a Régi(j)óvilág Szeged számát fellapozva több adatot és leírást is elolvashatnak.

7. Treviso - Olaszország

Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 2003. március 27.

Treviso több arcú város: történelmi a múlt nagy eseményei miatt, modern a fiatalos összejövetelek miatt, kellemes a lakosok szívéllyessége miatt, művészeti a nemzetközi kiállítások miatt és antik a történelmi épületek miatt.

Treviso az antik Tarvisium, a rómaiak idejében municipium volt. A középkorban a Marca Trevigianának volt főhelye és ekkor több ízben változtatta urát, míg végre 1339-ban a velenceiek birtokába került. A 15. sz-i városfalon belül értékes műkincsek vannak a Piazza dei Signori-ról indulva, ami régi idők óta társasági és politikai központ a trevisóiak életében.

Körülötte található a San Nicolo-templom az olasz gótika 14. sz-i példája, a San Francesco templom (ahol Pietro Alighieri, Dante fia, és Petrarca egyik lánya van eltemetve), a Santa Maria Maggiore-templom és végül a 13 sz-i Palazzo della Ragione - az Igazság Palota antik tornyával 1265-ből, amelynek az órája még ma is működik.

A neoklasszikus San Pietro Dóm amiben látható Tiziano: Angyali üdvözlése és Pordenonei freskók, mellette eredeti római kori alapzaton, a 11-12. sz-i keresztelőkápolna, ahol az egyik fülkében Gentile da Fabriano freskói láthatók.

Luigi Bailo Városi Múzeum három részből áll: az első a régészet ahol római és preromán kori leletek találhatóak, a második a képtár a venetói festészet remekműveivel pl. Bellini, Lotto, Tiziano és Tiepolo, és végül a harmadik egy modern művészeti galéria az 1800-as évek vége és az 1900-as évek második feléből való művekkel.

Treviso és Temesvár közötti testvérvárosi kapcsolatok egy fő jellemzője, hogy nagyon szoros az együttműködés a két város katasztrófavédelmi szakemberei között. A trevisói katasztrófavédelem segítette a temesvári SALVO önkéntes mentőcsapat felállítását és technikai felszerelését.

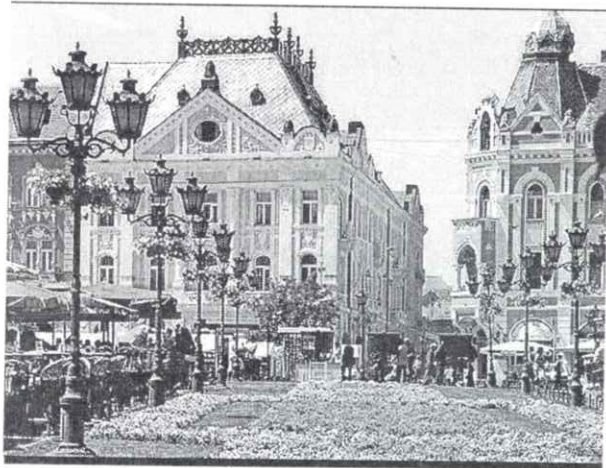

8. Újvidék - Szerbia

Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 2005. augusztus 3.

Újvidék a Vajdaság Dél-Bácskai körzetében helyezkedik el, a Duna bal partján, a Duna-Tisza csatorna torkolatánál, Belgrádtól északnyugatra. Az ásatások bebizonyították hogy a mai

Újvidék területe már a kőkorban lakott volt (Kr.e 4500). Ez a korai település a Duna jobb partján állt, Péterváradon. A Kr.e. 4. században kelták foglalták el a területet, majd a Kr.e. 1. században rómaiak, akik Péterváradon megépítették a Cusum erődöt. Ezt később az 5. században hunok foglalták el. Az 5. század végén a bizánci birodalom területéhez tartozott (Cusum és Petrikon néven), majd gepidák, avarok, frankok és bolgárok fennhatósága alá. A Duna-Tisza közét és a Szerémséget már a honfoglalás idején birtokba vették a magyarok; az ott talált szláv lakosság beolvadt, a középkor vé-

gére a vidék lakossága tisztán magyar volt. A város első írásos említése 1237-ben történt Pétervárad név alatt. Ebben az időben számos kisebb település létezett a Duna bal partján: Vásáros-várad, Várad, Kúszentmárton, Baksafalva, Zajol, Bivalyos, Csenei. A XVI. századra elhanyagolt várat a törökök 1525-ben vették be; a korábban említett településeket 1521-ben és 1526-ban a betörő és átvonuló hadak felégették, lakóit lemészárolták, és rabszolgaságba hurcolták. 1529-ben már csak a török által helyreállított vár volt állandóan lakott hely. A török elől menekülő szerbek Belgrád eleste után, 1694-ben kezdték meg a szervezett letelepedést Dél-Magyarországon, az I. Lipót által biztosított kiváltságok (1690.) alapján.

A szerbek ekkor alapították meg a jelenlegi várost, pontosan 1694-ben. Az „új” város első lakóit 12 katonának jelentette, akik a Duna túlsó partján lévő pétervárad-i várban teljesítettek szolgálatot. A környező települések (Karlóca (Sremski Karlovci), Kamanc (Sremska Kamenica), Pétervárad) azonban már mind jóval régebbiek. A Pétervárad-i Sánc - ekkor így nevezték Újvidéket - 1734-ben 400 katolikus és körülbelül háromszor annyi szerb lakosával még katonai őrhely és kis mezőváros, bár püspöki székhely. Az igazi fellendülést Belgrád hosszas ostroma és kapitulációja (1738-39) után az onnan átköltöző német, szerb, örmény, görög kereskedők és iparosok megtelepedése hozta; a katolikusok száma közel 1500-ra emelkedett. A gyorsan fejlődő kereskedő-kézműves várost 1748-ban Mária Terézia szabad királyi várossá emelte, maga választva ki a nevét is - Neoplanta. Száz éves békés fejlődés következett, melyet „...különcsönös jogtiszteltetés a vallási és nemzetiségi villongások óvatos kerülése jellemez”; a várost katolikus (német) és szerb bíró évente felváltva igazgatja, és hasonló paritásos alapon történik a tanácsstagok és tisztségi-

selők megválasztása. A XIX. század elejétől felerősödik az evangélikus németek és szlovákok, a református magyarok, a görög katolikus ruszinok, sokácok és a katolikus magyarok, valamint a zsidók beköltözése; mindezek - a katolikusok kivételével - felépítették saját templomaikat és iskoláikat. E száz évben vált Újvidék - jórészt szerencsés fekvése folytán - Dél-Bácska és a Szerémség egy részének gazdasági-közlekedési központjává, amelynek jelentősége Pestével, Bajáéval és Szegedével vetekedett.

A céhtagok többsége német volt, a céhek nyelve német és szerb; egyetlen magyar céh működött: a magyar szabóké. A városi népesség tagozódására ugyanaz volt jellemző, mint a mezőgazdaságra: a munkát kereső magyarok, ruszinok, szlovákok közül kerültek ki a napszámások, kocsisok, szolgák, favágók. 1850-ben lakóinak száma csak 10.007 volt, de 1870-re már elérte a 19.119 főt. Az 1920-as trianoni békeszerződés a várost a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területéhez csatolta. 1941. és 1944. között újra Magyarországhoz tartozott. A II. világháború alatt előbb a magyar és német katonaság, később a szerb partizáncsapatok követték el etnikai alapú atrocitásokat, büntettek a polgári lakossággal szemben. A svábokat a háború után kitelepítették. A XX. század második felére a lakosság létszáma 300 ezer fölé emelkedett, jelentős iparvárossá, kereskedelmi és pénzügyi, kulturális központtá vált. Több színház, egyetem, sportlétesítmény épült, a külső városrészekben pedig többemeletes tömbházak széles sugárutakkal, melyek összeköttetést biztosítanak a belvárossal.

Fontosabb látnivalók:

Karlóca (Sremski Karlovci): A magyar történelemben a karlócai béke helyszínéül írta be nevét a városka.

Pétervárad (Petrovaradin): A középkorban a törökök elleni védelmet szolgálta, ma múzeum és jelentős kirándulóhely a város erődítménye. A vár toronyórájának mutatói fordított szerepűek. A nagymutató mutatja az órák múlását abból a célból, hogy a Dunán elhaladó hajók messziről láthassák a helyi időt. Újvidék főterén áll a városháza, ahonnan az utcák leggyözöszerűen nyílnak szét. Itt található még a neogótikus katolikus templom is.

9. Palermo - Olaszország

Testvérvárosi szerződés aláírásának időpontja: 2005. október 7.

Palermo az Olaszországhoz tartozó Szicíliaián található, amely a Földközi-tenger legnagyobb szigete.

A város Szicília észak-nyugati csücskében, Palermo tartományban található, és mind közigazgatási, mind közlekedési (elsősorban hajózási) szempontból a sziget központjának tekinthető. Gyönyörű kilátást ad az öböl,

az újjáépített kikötő és a háttérben magasodó Monte Pellegrino. Palermo Európa-szerte közkedvelt üdülőhely. Mediterrán éghajlata miatt meleg, száraz nyár, illetve enyhe tél jellemzi. Az egész évben kellemes vízhőmérséklet, a sok napsütés és a kevés csapadék még vonzóbbá teszi a várost a turisták számára.

Palermót arab és normann hódítók alapították. A város fő látnivalója két templom, a La Martorana és a San Cataldo. Palermo legrégebbi épülete a 11. századi Palazzo dei Normani, ahonnan fenséges kilátás nyílik a városra. Monreale katedrálisa Palermón kívül található, de mindenféleképpen ajánlatos felkeresni. Aranyozott mozaik kompozícióival a sziget leglátványosabb művészeti alkotása és a tetőzetet végigkísérő kerengőről csodálatos panoráma nyílik Palermóra és a tengerre.

Palermo Temesvár egyik legfrissebb testvérvárosa, ezért a két város közötti együttműködés pillanatnyilag inkább protokolláris szinten működik.

10. Graz - Ausztria

Testvértelepülési szerződés aláírása: 2006. március.

A Temesvár és Graz közötti testvértelepülési kapcsolat 2006 márciusában kezdődött, amikor Temesvár polgármestere, Gheorghe Ciuhandu meglátogatta grazi kollégáját. A két polgármester között létező gazdasági és kulturális kapcsolatokról tárgyalt, és elhatározták, hogy a jövőben ezek a kapcsolatok még erősebbek lesznek. E találkozás alkalmával Temesvár polgármestere bemutatott egy 20 évvel ezelőtt aláírt szerződést a két város között. Graz polgármestere egyetértett a dokumentum meghosszabbításával, és kifejezte reményét arra vonatkozóan, hogy a városok közötti kapcsolat tovább fejlődik.

Graz elnevezése a szlovén „gradec” (kisebb vár) szóból származik. 1128-ból találjuk első okleveles említését. 1189-ben már város, melyet védfalakkal vettek körül a XIII. században. 1379-ben Habsburg III. Leopold herceg (1351-1386) helyezte Grazba udvartartását. A törökök nem tudták bevenni a várost, mely a Bécs-Adriai-erődrendszer fontos pontja volt.

A stájer reneszánsz stílusú tartományi székház 1494 óta ad otthont a tartomány ügyei intézésének. Védmű-

veit olasz mesterek 1544 és 1625 között építették. A fegyverraktár Graz egyik fő látványossága, melyet 1643-45-ben építettek. Graz az ellenreformáció egyik fellegvára volt. A jezsuiták 1586-ban egyetemet és több iskolát alapítottak. A XVIII-XIX. századi fellendülést segítette Erzherzog Johann (1782-1859), akinek a nevét őrzi a „Joanneum”. Graz mai méreteit 1936-ban érte el, amikor több környező települést hozzá csatoltak.

A Grazba érkező vendégek sok látnivalót találnak a városban. A belvárosi Városi Múzeumban Patikamúzeum, az Attems-palota Kép- és Hangarchívuma és az Új Képtár érdekes kiállítási anyagai várják az üdüléseket, nyaralásokat résztvevőit. A Főtér (Hauptplatz) impozáns épülete az 1888-tól 1893 között épített neoreneszánsz Városháza. A Kongresszusi Központ nagytermében 1052-en férnek el. A minoriták alapította kolostor és templom 1515-ben került a ferencesek birtokába.

A Tartományi Múzeumban (1811) ma geológiai-paleontológiai-bányászati, ásványtani, botanikai és zoológiai gyűjteményeket láthatnak a turisták. A Landesmuseum Joanneum az ország egyik leggazdagabb iparművészeti gyűjteménye. Az Óváros keleti részén találjuk a Szent Egyed dómot, II. Ferdinánd mauzóleumát, a Jezsuita kollégiumot és a régi egyetemi épületeket. A Károly-Ferenc Egyetemet 1585-ben II. Károly főherceg alapította, melynek ma az orvosi és a műszaki fakultásai a leghíresebbek. A Stájer Néprajzi Múzeumot 1913-ban alapították.

Bánsági Falumúzeum

Egy bánsági szabadtéri falumúzeum létrehozásának a javaslata viszonylag régi, ugyanis a húszas években a temesvári múzeum akkori igazgatója, Ioachim Miloia volt az, aki ezt felvetette, miután 1928-ban részt vett a kolozsvári falumúzeum megnyitásán. Az ő elképzelése igen különbözött attól, ami végül létrejött, mivel a Hunyadi kastély udvarába javasolta egy fatemplomból, parasztházakból álló kisebb együttes kialakítását. Viszonylag hosszú időnek kellett eltelnie, amíg az elképzelés formát kezdett ölteni. Bár 1967-ben kapta meg Bánság Múzeuma a várostól a mai Falumúzeum telkét, az épületek, a majdani múzeumi anyag beszerzése (felvásárlása) 1951-ben kezdődött el. A múzeum megnyitására 1972-ben került sor. 1988-ban a kommunista hatalom bezáratta a múzeumot és csak 1995-ben nyitotta meg újra a kapuit.

1999-ig a Falumúzeum szervezetileg a Bánság Múzeuma részlegeként működött, a múzeumot fenntartó

Temes Megyei Tanács ekkor döntött úgy, hogy különálló intézményként létrehozza a Bánsági Falumúzeumot, s a korábbi falumúzeum mellé, az intézmény részeként, ide telepítette az addig a Bánság Múzeumban működő néprajzi részleget is. Így jött létre a mai Falumúzeum, amelynek célja és feladata, hogy bemutassa a térségben élő románok és a mai nemzeti kisebbségek létfeltételeit, hagyományait és a különböző etnikumok közötti együttélés hatásait.

A temesvári Bánsági Falumúzeum az egyetlen ilyen jellegű múzeum az országban, ahol kulturális és oktató jellegű rendezvényeket tartanak. A falumúzeum területén szabadtéri színpadot állítottak fel, ahol nyáron minden vasárnap folklór-előadásokat tartanak. A Falumúzeum területén idegenvezető áll a látogatók rendelkezésére, de a turista vásárolhat is a kiállított népművészeti tárgyakból, megtekintheti a különböző időszakos vásárokat, kiállításokat.

A Falumúzeumban külön etnikai „utcát” alakítottak ki, ide kerülnek a Bánságban élő nemzeti kisebbségek házai. Eddig a magyar, a szlovák, az ukrán és a német ház került ide, tervezik szerb, bolgár és cseh ház és gazdaság ide telepítését.

Magyar ház

A házat és vele együtt a gazdasági részt Babsa faluból hozták ide - és a legrégebbi a kisebbségeket felidéző házak közül. A Belinc községhez tartozó, Lugostól 15 km távolságra lévő faluba a XX. század elején érkeztek magyar telepések, akik számára itt külön telepet hoztak létre az akkori - románok lakta falu - mellett. Összesen kb. félszáz ház készült el, a telepések többnyire Észak-Magyarországról érkeztek. A telepítés nem mondható sikeresnek, hiszen mára az egykori magyar közösségből szinte senki nem maradt helyben, elhúzódtak városra, másfelé.

A Falumúzeumban lévő ház 1903-ban épült, Takács Irmától vásárolták meg 1972-ben a teljes belsősséggel együtt és telepítették át múzeumba. A telepes magyar falvakra tipikusnak mondott házban együtt van a lakó és gazdasági rész - a ház első fele lakás, a második, hátsó részében tartották az állatokat, itt volt a hambár (gabonarakár) és a kotárka.

Az épülettel kapcsolatosan megfogalmazható kérdés: mennyire ez a sajátos bánsági magyar falusi építészeti? (Egyáltalán: létezik-e sajátosan magyar bánsági népi építészeti?) Ha telepes faluként részleteiben megtervezték, akkor milyen minta alapján? Ha a falu háza-it felépítő bánsági német - darovai - építőmesterek is szerepet kaptak a struktúrák kialakításában, amiről nem kapunk információt a bemutató anyagokban, akkor ismételen indokolt a kérdés: miért éppen ezt a házat kellett megvásárolni? Hiszen léteznek a megyében olyan települések, ahol a magyarság évszázadok óta

A babsai magyar ház

A babsai magyar ház homlokzata

folyamatosan jelen volt - pl. Csanád - aztán léteznek olyanok, ahol a magyarság jelenléte meghaladja a két évszázadot és ma is erős közösséget alkot. Egy olyan telep falu házában a kiválasztása bemutatásra, ahol a magyar népelem nem hagyományos és nem is saját szokásai szerint építette fel a házaikat - semmiképpen sem mondható a magyarságra jellemzőnek.

Szlovák tanya

A falumúzeum egyik viszonylag új építményét 2004-ben kezdték el építeni, a Szlovák Köztársaság hivatalosságainak (és bukaresti nagykövetségének) a hathatós segítségével.

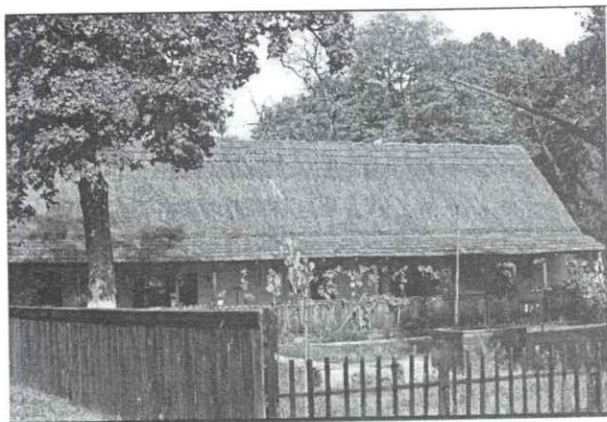
A tanya Nagylakról származik, arról a településről, amely a romániai szlovákság legfontosabb települése és központja mindmáig. Nagylakra szlovák telepések 1802-től kezdve érkeznek, első hullámban kb. 1000 személy jön ide a mai Magyarország területéről. Tótkomlós környékéről, a későbbi években további jelentős cso-

Szlovák tanya

portok érkeznek máshonnan, Felvidékről is. Telkeket a falu magjától viszonylag messzire, 10-15 km kapnak. A főleg állattenyésztéssel foglalkozó szlovákok számára komoly váltást jelentett a síkvidéki élet, amihez alkalmazkodni kellett. Tanyákat építenek, itt rendezkednek be. Különben a tanyai életforma nemcsak a szlovákokra volt jellemző, az Alföld más népcsoportjai számára jellemző volt a tanyasi életmód. Nagylak körül 1850 körül 500, a huszadik század elején 800 tanya volt. A tanya-rendszer végét a kommunista mezőgazdaság hozta el: a kollektivizálás ezeket felszámolta.

A tanyák nagysága 2500 nm körüli volt, és házból meg gazdasági épületekből állt. A Falumúzeumban ta-

Szlovák ház

lálható tanya egy korábbi - 1900 körüli - tanyasi gazdaság rekonstrukciója, az épületegyüttest Buitas Mihai tervei szerint építették fel azzal a szándékkal, hogy minden szempontból reprezentatív legyen a szlovákok XIX. század végi és XX. század eleji életformájára. A bemutató anyag is jelzi, hogy a múzeumban kialakított tanya kerítéssel rendelkezik - ami a gyakorlatban nem volt jellemző, de az ide hozott eszközök védelmét így látták biztosíthatónak.

A Falumúzeum egyik figyelmet érdemlő együttesét sikerült felépíteni, az egyszerű szemlélőben azt az érzést kelti, hogy a szlovákok komoly gazdasági erőt képviseltek és jól gazdálkodtak.

Ukrán ház

A múzeumban látható faházról nincs a látogatók számára semmilyen információ, és a múzeum honlapján a ház képe mellett egyetlen megjegyzés: átépítés alatt.

Az ukránok érdekvédelmi szövetsége - Romániai Ukránok Szövetsége - szintén fukarkodik az információval, annyit közölnek, hogy az évente a falumúzeumban

Ukrán ház

megrendezésre kerülő etnikumok fesztiválján részt vesznek, és hogy a múzeumban található ukrán házban szokták megünnepelni Ukrajna nemzeti ünnepét (augusztus 24-én).

A ház a szlovák után, némileg vele párhuzamosan épült - Máramarosban szokásos ukrán falusi ház elemeiből -, de sokkal kevesebb anyagi támogatással, főleg az anyaország részéről. Hivatalos felavatásról nem tudósított a sajtó, s bár a telken csak a ház áll, gazdasági melléképületek nélkül, rendezvények esetén használják.

Német ház

A Megyei Tanács illetékeseinek a kezdeményezésére, 2008 nyarán avatták fel a Falumúzeumban a német házat. A tény önmagában meglepő, hiszen a német etnikum a temesi-bánsági rész legerősebb népelemének számított évszázadokon át, és a németség Temesváron a kommunizmus idejében is viszonylag komoly képvisellett rendelkezett a helyi hatalmi intézményekben. Tehát arra gondolhatnánk, hogy az éppen kialakítás alatt lévő Falumúzeum számára az amúgy is folyamatosan Németországba áttelepedő németek részéről hoznak ide egy házat.

A Múzeumban felépült német ház kb. 250 éves és Billéd községből származik - Helene Faur tulajdonát képezte. Az átépítést-áttelepítést a Megyei Tanács 42 ezer eurós, a bajorországi Bánsági Svábok Egyesülete 8 ezer eurós támogatása tette lehetővé.

A ház a bánsági német telepítés első hullámából, a

Német ház

Mária Terézia nevében fémjelzett 1730-as évek telepítéséből származik. Tipikus háznak mondja a múzeumi bemutató, longitudinális és az utcára merőlegesen helyezkedett el. A ház alapzata égetett téglából volt, erre vályogépületet emeltek, a múzeumban a ház téglából és vályog kombinációjából készült el. Az eredeti ház páfedelét már menet közben lecserélték, az itteni változat cseréptető.

A ház lakórésze három helyiségből állt, ezek egy-egy másba nyíltak, a bejárat a ház oldaláról nyílt. A ház folytatásában található a kamra és az istálló. Még nem építették fel, de tervezik további két gazdasági épület felállítását: disznóól és csűr fogja kiegészíteni a portát.

Német ház homlokzata

ERDEI ILDIKÓ

Bartók Béla Líceum

A múltunk...

- iskolánk a Józsefvárosban, a plébániatemplom szomszédságában, régi lakóházak szegélyezte belső udvaron áll, amióta 1932-ben felekezeti iskolaként Székely László, Temesvár híres építésze tervei alapján felépítették;
- 1948-ban az államosítás után általános iskolaként, majd az 1956-tól 6-os számú Magyar Tannyelvű Középiskolaként rövid időre a bánási magyar középiskola oktatás központjává vált;
- a 60-as években az épület román, magyar és német nyelvű általános iskolának adott otthont;
- 1971-ben alakult meg a magyar tannyelvű középiskola, 2-es számú Matematika-Fizika Líceum megnevezéssel;
- a sajátos névválasztást a hatalom nem engedélyezte, sőt a 80-as években az iskola önállóságát is megszüntette;
- az 1989-es decemberi fordulat eredményeképpen 1990-ben újraalakult az önálló magyar iskola **Bartók Béla Elméleti Líceum** néven;
- a névválasztás az iskolateremtő szándékot és vezéreszménket tükrözi.

Lépésről lépésre a rendszerváltástól napjainkig

1990

- népszerű szakok indulnak, elkészül az első informatikalabor;
- újraindul iskolánk diáklapja, a **Juventus**.

1991

- sor kerül az iskolatámogató **Bartók Béla Alapítvány** alakuló ülésére, amely:
 - oroszlánrészt vállal az iskolafejlesztésben;
 - ösztöndíjat biztosít a rászoruló és a kiváló tanulmányi eredményt elérő diákoknak;
 - jutalmazza a tantárgyversenyek és vetélkedők résztvevőit;
 - útiköltség-támogatást nyújt ingázó diákoknak, versenyek résztvevőinek;
 - támogatja a napközi-programot;
 - anyanyelvi-, néptánc- és tehetség gondozó programok szervezését teszi lehetővé.

1992

- megalakul a diákönkormányzat - **DÖK**;
- először kerül sor a **Bartók Iskolanapok** rendezvénysorozatra, diákigazgató-választásra.

1994

- megkezdődik az intenzív idegennyelv-oktatás: diákjaink emelt óraszámban tanulhatnak angol és német nyelvet;
- megszólal a **Bartók Béla Suli-rádió**;
- június első szombatján először találkoztak a magyar tannyelvű iskolákban végzett vendiákok a **Nemzedékek Találkozóján**.

1995

- a régi műhelyek helyében megvalósul a 25 diákot befogadó saját bentlakás.

1997

- megkezdődik működését a pszichológia kabinet;
- a közgazdasági osztályok diákjai bekapcsolódnak a **Junior Achievement** nemzetközi szakmai programba.

1998

- hároméves posztliceális tanítóképző indul;
- megalakul a szociális munkacsoport, elindítják az **örangyalprogramot**;
- a vendégtanár-program keretében a **Peace Corps** amerikai nyelvtanárt küld iskolánkba;
- megalakul a hagyományörző **Bokréta** néptáncsoport, amely később citera-együttessel bővül.

1999

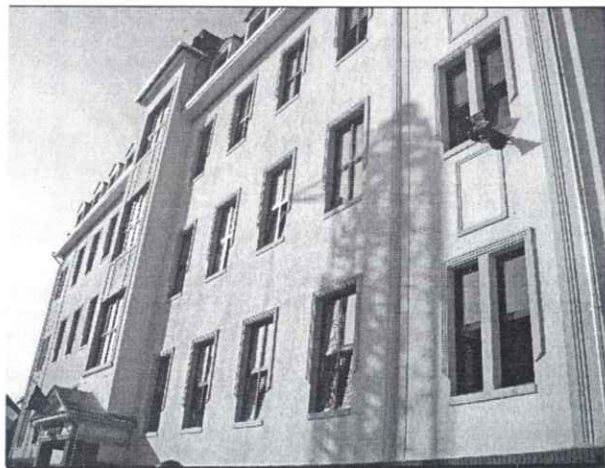
- beindul a **napközi-program**.

2000

- **reprezentatív** középiskolává válunk.

2002

- befejeződik a bentlakásbővítés: a befogadóképessége megkétszereződik;
- száznál több kisdíák részére első alkalommal szervezzük meg a Zrinyi Iлона matematikaverseny megyei szakaszát.

2003

- korszerű gépekkel felszerelt multimédiás kabinet létesül;
- aktív partnerként bekapcsolódunk egy kétéves uniós támogatású pályorientációs projektbe.

2004

- szakképzett gyógypedagógus foglalkozik a sajátos nevelési igényű magyar kisdíjakkal.

2005

- a Nyugati Szakközépiskolával együttműködve „belső szerelések” szakosztályt indítunk.

2006

- **BARTÓK BÉLA domborművet** avatunk névadónk 125 éves születési évfordulóján;
- megjelenik kisdíjaink lapja, a **Sziporka** első száma;
- elkészül iskolánk honlapja: **www.bartok.ro**;
- csökkentett látogatású XI. közgazdasági osztályt indítunk felnőttek számára;
- uniós támogatást nyerünk két oktatási programunkra: a honismeretet fejlesztő EUOREG projektre és a TALENTUM tehetséggondozó projektre.

2007

- bővül a természettudományi kabinetek felszereltsége;
- önálló logopédiai kabinet létesül;
- uniós támogatással elindul a bentlakás fejlesztése (EFKOLL projekt);
- elkezdődnek az iskola felújítását célzó munkálatok.

2008

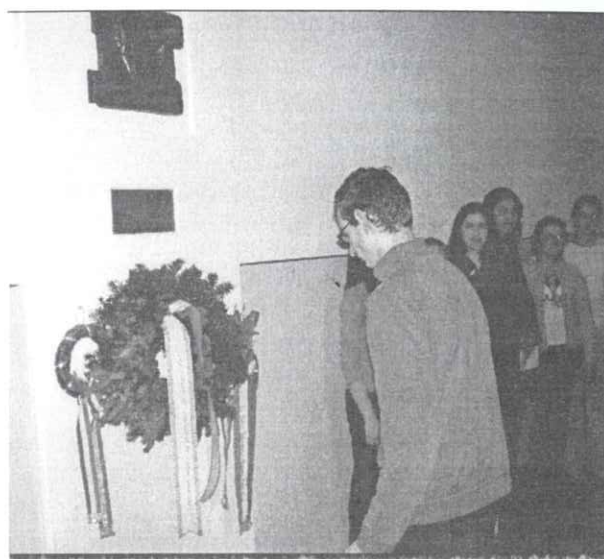
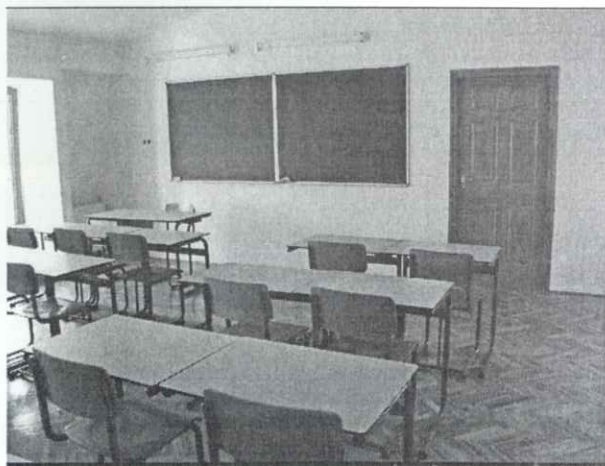
- elkezdődik a tetőtér beépítése;
- folytatjuk uniós támogatású e-tanulós tehetséggondozó programunkat (TALENTUM2);
- technika szakterem létesül.

2009

- Lépésről lépésre (Step by step) oktatású I. osztály indul;
- a tetőtérben 8 új tanterem létesül; kialakíthatóvá válik a régóta várt saját ebédlő; olvasóteremmel bővül a könyvtár;
- 19 személyes kisbuszt kap az iskola;
- belépünk a Kárpát-medencei tehetségpontok hálózatába;
- elnyerjük az **Európai Iskola** díjat.

...a jelenünk

- 6 alsótagozatos, 5 felsőtagozatos és 11 líceumi osztályban 400 diákunk tanul;

- a tantestületben 45 szakképzett pedagógus dolgozik;

- **líceumi osztályainkban** a felsőfokú oktatás és a munkapiaci elvárásoknak megfelelő képzést nyújtunk:

- **a matematika-informatika** osztályban diákjaink emelt óraszámban tanulnak reál tantárgyakat és számítógép-programozást; az informatikaoktatás három jól felszerelt laborban folyik;

- a humánműveltséget kínáló **társadalomtudomány** osztályokban tanulók a történelem, a földrajz, a régészet, a jog, a politológia, a szociológia, a filozófia és a lélektan területén szereshetnek ismereteket, jártasságot;

- **a közgazdasági szakosztályban** az üzletkötés, a számítógépes könyvelés, a pénzügy, a vállalkozás alapsmereteit és gyakorlati tudnivalóit sajátíthatják el a diákok;

- diákjaink sikerrel szerepelnek hazai és Kárpát-medencei tantárgy- és versmondó versenyeken, tánc- és zeneművészeti vetélkedőkön, spórtbajnokságokon;

- jól működő testvériskola-kapcsolatot építettünk ki hazai, anyaországi és Kárpát-medencei oktatási intézményekkel: az aradi Csiky Gergely Iskolacsoporttal, a sárospataki Árpád Vezér, és a budapesti Szent László Gimnáziummal, a vésztői Kiss Bálint Református Általános Iskolával, a szegedi Ady Endre Kollégiummal, a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnáziummal és a Stevan Sremac Általános Iskolával;

- nyaranta is együtt vagyunk; Balatonszepezden, a cseresznyépusztai olvasótáborban, a vésztői és bodófalvi hagyományörző táborban valamint más tematikus táborokban.

Olyan közösséget építünk, amelyben a védettség és biztonság légkörében diákjainknak nem kell szembesülniük a különösség és mellőzöttség érzésével. Alacsonyabbrendűségi érzéstől és előítéletektől mentes, a másság iránt nyitott és türelmes ifjúságot szeretnénk nevelni, aki tud magának jövőt teremteni az itt szerzett ismeretekkel, készségekkel.

DELESEGA GYULA

Belváros

Temesvár első kerülete (Innenstadt, Cetate) magába foglalja ma az osztrák erőd és a körülötte építési tilalomnak alávetett Vársík területét.

a) Első kiindulópontnak a Szabadság teret (P-ța Libertății) választjuk. Oldalai nem tökéletesen párhuzamosak, területe kb. 103 x 99 méter. Itt áll a Nepomuki Szent János Társulat által 1756-ban emeltetett **Pestis-szobor** (Temesvár időben harmadik szobra), mely az előző, innen elvitt Szent János-szobrot helyettesíti. Homokkőből készült barokk szoborcsoport, legfelül liliumot tartó Szűz Mária, a lábainál Nepomuki Szent János térdel. A talapzat három oldalán domborművek vannak, középkort idézően ábrázolják a pap mártíromságához vezető, 1390. körüli történetét: a cseh királyné gyónása, a férj, IV. Vencel király faggatja a papot, de mivel az megtagadja a gyónási titok kiadását, a prágai hídról a Moldvába (Vltava) dobják. Körben három másik szent: Borromeói Károly, Szent Sebestyén és Szent Rókus. Az alkotás E. Wasserburger és F. Blim bécsi kőfaragóknál készült, Szabadság téri eredeti felállítására után 1852-ben a Balázs térre költöztették az Erdélyi Kaszárnya elé, helyet adva a vár védelmében, 1849-ben elesett osztrák harcosok tiszteletére felállított emlékműnek. Vissza, a Continental szálló építése során jutott, 1974-ben (a másik emlékmű 1936-ban a Lippai úti temetőbe került).

Északi oldalán a térnek van az **Ó-városháza** piros színűre festett épülete. Eredetileg a német városi tanácsnak (Deutsches Rathaus) építették, 1731. karácsony szünetében (szombatján) helyezte el alapkövét Peter Sölderer városbíró. Valószínűleg 1734-ben készül el és 1735. február 15-én biztosan ebben az épületben választják Solderert újra. 1780-tól az egységes városi tanács székhelye 1949-ig. Barokk stílusban épült, de az 1782-es Joseph Aigner vezette restaurálásakor reneszánsz stílust kapott. Az 1849-es ostrom megrongálta, kijavítják, és még később is többször átalakítják, mai reneszánsz kinézetét 1935-ben kapja. Kapuozlopába van helyezve egy arab feliratot török szövegű **márványtábla** („E fürdő felállításának éve a gyötrelm ideje Ibrahim Eháan alatt. Hedzsira 1053”), amely arra utal, hogy itt fürdő lett volna (egyesek cáfolják). Homlokzatán a német városi tanács pecsétje van domborműn ábrázolva: palánkból készült várfal, melyet két torony között sánkra nyíló kapu szakít meg (emléke a meghódított török várnak). Bent az emeleten, szép tanácsterem található. Jelenleg a Tudományegyetem Zeneművészeti Kara működik itt.

A volt **Hadbiztosságnak**, de a **Két aranykulcshoz** címzett fogadónak is otthont adó szomszéd épület előbb külön áll, majd a későbbi javítások után közös homlokzattal hozzákötődik a városháza épületéhez.

Keleten található az eklektikus reneszánsz stílusban, Karl May által tervezett Temesi Mezőgazdasági Takarékpénztár. Később itt a **Corvina** könyvesbolt, az olasz bank, a konzulátus, és a CEC (Takarék- és Letéti Pénztár) volt.

A déli épület megtartotta katonai jellegét a kezdetektől mostanig (1730-ban építették), ma a **Helyőrségi Parancsnokság**. Előtte két tölgyet 1923-ban Ferdinánd

és Mária megkoronázása emlékére ültettek. Az épület helyén volt török időkben a beglerbég palotája, belső kerttel. A déli oldalon, a Rezső és Deák utcák (str. Alba Iulia - str. Delamarina) sarkán található az 1812 előtt befejezett **Makry-ház**. Itt, 1912-től a Temesvár Városi Takarékpénztár Rt. bérelt irodát.

Szintén máig a katonaságot szolgáló épület, az 1775-ben befejezett Tiszti Kaszinó, mely nyugaton zárja a teret. Ezt később megmagasították, és többször átépítették. Az erkélyén játszó katonazenekar kihangosításához használt először erősítőt Temesváron Leyritz Ignác, 1886-ban.

Észak-nyugatra, a Városház és a Széchenyi utcák (str. Ungureanu - str. Bredeceanu), sarkán állt a bosnyák ferencesek mecsetté alakított temploma, melyet a török hódoltság felszámolása után tíz évi munkával barokk stílusban újraépítettek (1736-ban szentelték fel). Később (1789) kegyesrendi (piarista), majd (1891-ben) helyőrségi templom is volt, de megrongálódott, 1904-ben le kellett bontani. Helyén a mai kupolás épület a **Magyar Általános Hitelbank**nak nyújtott eredetileg székházat, Székely László tervezésében.

Mellette a Városház utcában (str. Ungureanu) van az 1716-ban épített **ferences kolostor**, melyben a kegyesrendiek főgimnáziuma működött 1910-ig, amíg elkészült az új, ugyancsak Székely László tervezte gimnáziumi épület (a Gyermekmenhely szomszédságában). Ezután átment a város tulajdonába, zene- és képzőművészeti képzésnek adva otthont. Bejáratánál emléktáblát helyeztek el Csizmarik László kórusvezető tanár emlékére, akit a Ceaușescu-ellenes megmozdulás első véres estéjén, 1989. december 17-én, vasárnap lőttek le.

Balra kanyarodva a Városház utcából a Jenő herceg utcába (str. Eugen de Savoia), a Román Fejlesztési Bank (Banca Română de Dezvoltare)

Szabadság téri Pestis-szobor

pén felépült fiók-épületével átellenben, az Erzsébet utcai (str. Mărășești) kereszteződésnél található a 1719-ben készült, de azóta teljesen átépített ház bejárata fölött, üvegtábla alá helyezett falképen a Forforosi-kapu ábrázolása, amelyen (a hagyomány szerint) Jenő herceg belovagolt a meghódított török várba. A közelben álló eredeti kaputornyot, melyben aztán zsidó imaház is volt, 1817-ben bontották le. Tovább az utcán, baloldalt, egy 1897-ben épült, szépen felújított palotához érünk, ahol az aradi *Nyugati Jelen* napilap 2001-ben megnyílt temesvári fiókszerkesztősége székel.

Ismét balra térve, az Erzsébet utcán egy impozáns, keleti jegyeket magán hordó masszív épület, a kéttornyú, mór stílusú, bizánci díszítéseket is viselő, 1863-1865 között Ignatz Schumann bécsi építész tervei szerint épült **belvárosi zsinagógát** találjuk. Másodszeri felavatására Ferenc József jelenlétében, 1872-ben kerül sor. Jó ideje használaton kívül áll, javításra szorul. A hívők száma igen kevés, kezdeményezték kultúrközponttá való átalakítását. Helyén 1762-től állt az első zsinagóga.

Ó-városháza

Két utcasarok közt az Erzsébet utca (str. Mărășești) szemben lévő oldalát foglalja el az 1766-ban épült, 1818-ban magasztott Helyőrségi Kórház. Őles falak, három belső udvar, főbejárat az Erzsébet utcáról (ezt bezárva tartják, pedig az előcsarnokban van Carol Davila mellszobra), használt bejárat a Szerb utcáról (str. Gh. Lazăr), illetve hadtápos- vagy főnök-gépkocsiknak a Széchenyi utca (str. Brediceanu) olyan szakaszáról, ahová járműveknek tilos a behajtás. Frontja a Szent János utcára (str. Gheorghe Dima) néz, innen föld alá süllyesztett garázsbejáratok nyílnak. Viszonylag jól felszerelt kórház (komputer-tomográfus vizsgálatot is végeznek itt). A kórház a Ceaușescu-ellenes 1989. december 17-i véres vasárnapi megmozduláskor, annak dacára, hogy közvetlen körülötte lötték a tömeget, kapuit nem nyitotta meg az áldozatok előtt. (Egyébként másnap, december 18-án ugyanez történt az ortodox egyház részéről, de erről később.)

Tiszti Kaszinó

Az Irgalmas Rend kórháza

Délen, a Széchenyi utca (str. Brediceanu) másik oldalán működik kb. 1745-től, az akkori Polgári Közkórház, ma a Bőr- és Nemi betegségek (Dermato-Venerologie) és a Daganatos Megbetegedések (Oncologie) Kórháza. Az eredetileg földszintes épület emeletet 1757-ben kap. Belső udvarára két bejárat a még Kórház utcának is nevezett Erzsébet utcáról nyílik (str. Mărășești). Ez az épület igazából ma már nem felel meg egy mai kórház igényeinek (bár az utóbbi időben felújítás alatt áll), a két szűk utca, a Széchenyi utcai villamos- és a Szent János utcai - str. Sfântul Ioan - gépkocsi-forgalom a kórtermek ablakai alatt dübörög el. Negyedik oldala a Deák utcára (str. V. V. Delamarina) néz.

A Szent János utca (str. Sfântul Ioan) túlsó felén, közel a várfalhoz van Temesvár harmadik régi kórháza (1737), melyet felépítése után, a Nepomuki Szent János Társulat az irgalmas (misericordiánus) rendnek adott át. Ma a Szemészeti Kórház (Oftalmologie) van itt.

Hozzá tartozott a mellette lévő, Caspar Dissel és Johann Lechner által, 1748-1753 között épített **Irgalmas Barátok temploma** is. Az 1849. július 6-7-i tűzvészben ezek az épületek teljesen leégnek, majd 1851-ben újraépítik őket. A barokk templomot pedig, amelyben egykor Temesköz legrégebbi orgonája volt, 1993-tól a görög katolikusok használják. Az oltárkép Szent Józsefet, a templom védőszentjét ábrázolja, ekörül, egyik felén Avilai Nagy Szent Teréz (ő van a falifestményen is), másik felén Szent István király szobra áll. Két régi faszobor, a szenvedő Jézus és Nepomuki Szent János kaptak helyet az oltár feljáránál, a bejáratnál pedig két karmelita nővér életnagyságú faszobor.

Irgalmas Barátok temploma

A kórház bejárata a Széchenyi utcára (str. Brediceanu), a templomé pedig a Szent János utcára néz. Hátrakerülve a str. Col. I. Enescu utcába vezető síkatoron, látható a Mercy-bátytól a Jenő-bátyához vezető falmaradvány.

Átmenve a villamossíneken, elhaladunk Szakáts Bélának az 1989. december 17-én meggyilkolt emlékére állított Célemler bronzszobra előtt, és a Belvárosi Piachoz (Piața Timișoara 700) érünk. Itt látható a Jenő-bátya megmaradt része, melyben 1969-ben vendéglőt alakítottak ki (akkor igen hangulatos helyiség volt, középkorisan öltözött pincérekkel, a vendégek számára kötelező nyakkendő-viselettel). Előtte, a Szent János utca (str. Gheorghe Dima) mentén lévő fásított területen néhány, a mimózafélék alcsaládjához tartozó Albizia julibrissin (eredeti hazája Észak-Kína) is gyönyörködte hosszú, színes, ernyőszerű porzókkal ékes virágaival nyári hónapokban az odafigyelőket.

TÁMOGATÓINK:

Ihász János
Herczeg András
Kaba Gábor
Szilágyi Géza

LAPSZÁMUNK SZERZŐI:

BODÓ BARNA – Temesvár
BODÓ MÁRIA – Temesvár
DELESEGA GYULA – Temesvár
ERDEI ILDIKÓ – Temesvár
KOLOZSI TERÉZ – Temesvár
KRYZSZTOF CZYZEWSKI – Varsó
MARINEASA VIOREL – Temesvár
MIKLÓSIK ILONA – Temesvár
PATAKI ZOLTÁN – Temesvár
PRÉKOPA ANDRÁS – Budapest
SZÁVAI GÉZA – Budapest
SZÉKELY GÁBOR – Budapest

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

Szerkesztőtanács: Dukrét Géza (Nagyvárad); Horváth József (Szabadka),
Miklósik Ilona (Temesvár), Szekernyés János (Temesvár), dr. Vekov Károly
(Kolozsvár), dr. Zakar Péter (Szeged)

Tördelőszerkesztő: Lázár Ildikó

Tördelés: a *Heti Új Szó* műhelyében

Grafikai szerkesztő: Kőnczey Elemér

Kiadó: dr. Bodó Barna, a Szórvány Alapítvány elnöke

Szerkesztőség: 300593 Temesvár, Putna u. 7 • Tel/fax: 0356 446 516

Drótposta: diasporatm@rdstm.ro

A lapszám megjelenését támogatták:

Temesvár Polgármesteri Hivatala és Városi Tanácsa

Proiect realizat cu sprijinul:

Primăriei Municipiului Timișoara și al Consiliului Local Timișoara

Szerkesztőség: Illés Mihály (Temesvár), dr. Jancsó Árpád (Temesvár),
Károlyi Attila drd. (Szeged), Kiss Ferenc (Temesvár), Magyar Sára drd.
(Temesvár), Mészáros Ildikó (főszerkesztő, Temesvár),
Sütő-Egeressy Zsuzsa drd. (Temesvár), Ujj János (Arad),
Vicze Károly (Temesvár)

A kulturális szellemiség kialakulásához idő kell. Temesvár, ki kell mondani, hosszú ideig túlnyomórészt németek, magyarok, zsidók lakta város volt. A rácok – románok és szerbek – jóval később kapták meg a városban lakás jogát. Még nem is olyan régen, a gyermekkoromban, csak olykor-olykor hallottál román szót az utcán. Vagy, ha mindenképpen ilyet akartál hallani, bizonyos kerületekbe kellett menned. Ennek ellenére a helyzet jó ismerője, Aurel Cosma arról tudósít, hogy a múlt században a „Gyárváros külvárosi románok kialakították a saját társadalmi, kulturális és művészeti életüket.” Bizonyára létezett a városnak kulturális szellemisége, alighanem rendes és sznob, ahogyan a korabeli újságokból kitetszik, de akár létezhetett egy magas fokú változata is, egyfajta lelkeség, az a quelque chose, az a nehezen megmagyarázható és megfogható bűvölet... De létezhetett itt egy, a kultúrát elutasító szellemiség is...

Viorel Marineasa